پرۆژەی توێژینەوەی جیهانی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز
دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا
ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژە

ئەرسەلان حەسەن

بابان ئەنوەر

باوان عومەر

2017

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180

ناوی کتێب: پاکستان، گۆڕانکارییەکانی ناوخۆ و پەیوەندییەکانی دەرەوە
بابەت: توێژینەوەی سیاسی
نوسەر: کۆمەڵێك نوسەر
وەرگێڕانی: بابان ئەنوەر
دیزاین: ئومێد محەمەد
پێداچوونەوەی: ئاکۆ عەبدولمەجید
هەڵەچن: زریان رەحیم - نیاز کەمال - کەیوان عومەر -
کاوان عەبدولڕەحمان - ژیار عەلائەدین
چاپ: چاپخانەی حەمدی
تیراژ : 500 دانە
ساڵی چاپ: 2017
نرخ: 1500 دینار
شوێنی چاپ: سلێمانی - کوردستان
نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1815)ی ساڵی 2016 ی پێدراوە

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (153)

تـوێـژینـەوەی جـیـهـانـی

پاکستان، گۆڕانکارییەکانی ناوخۆ و پەیوەندییەکانی دەرەوە

کۆمەڵێک نوسەر
وەرگێڕانی: بابان ئەنوەر

پێڕست

پاکستان و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا..7
پاکستان و ئێران: بەرژەوەندییە ئاڵۆزەکان و پەیوەندییە پڕگرفتەکان.........33
ئابوریی پاکستان: دژبەرییەکانی نێوان توانا و سیاسەتەکان...................51
خێڵگەرایی لە پاکستان: جموجوڵە لۆکاڵی و درێژبوونەوە هەرێمییەکەی..........65
تاهیر ئەلقادری: «فەتحوڵا گولەن»ەکەی پاکستان و ململانێ لەسەر شوناس...............77
دەزگای هەواڵگریی پاکستان (ISI)..93
رێککەوتننامە ئەتۆمییە بەئەنجام نەگەیشتووەکەی پاکستان..................103

1
پاکستان و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

لە 26ی نۆڤەمبەری 2014دا، وەزیری بەرگریی پاکستان «خواجە ئاسەف» لە وەسفی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەڵێت: «ئەمریکا هاوپەیمانێك نییە متمانەی پێبکرێت، هاوپەیمانێکی ڕێژەیی ئێمەبوو لە شەستەکان و حەفتاکاندا، سیاسەتەکانیشی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باشوری ئاسیا کارەساتاوی بوون، کە هەتاوەکو ئێستاش باجەکەی دەدەین»(1). ئەمە یەکەمجار نییە، کە بەرپرسێکی پلەباڵای پاکستانی «نائومێدی»ی خۆی دەربڕێت لە ئەنجامی پەیوەندییەکانی نێوان پاکستان و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کە سەرەتای ئەم پەیوەندییانەش دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 1974.

پاکستان بە سەرکەوتویی لە «جەنگی دژ بە تیرۆر» دەرنەچو، بەڵکو بە روونی گیرۆدەی دەستی «شکستە ستراتیژییە دەرەکییەکانی حکومەتی ئەمریکا»یە(2)، هەروەها پاکستان باجێکی زۆری داوە بەهۆی دەستێوەردانی لە کاروباری ئەفغانستان، هەتاوەکو ئێستاش کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی لەسەر پاکستان و رۆڵی لە ناوچەکەدا ماوە.

ئەم بابەتە (3) لەسەر پەیوەندییەکانی پاکستان-ئەمریکا دەدوێت، لەگەڵ ئەو دەستکەوتانەی ئیسلام ئاباد بەدەستیهێناون دوای دەیان ساڵ لە هاوپەیمانێتیی لەگەڵ واشنتۆندا، هەروەها باس لە ئاڕاستەی داهاتوی ئەم پەیوەندییانە دەکات و هەوڵدەدات بۆ زانینی ئەو هۆکارانەی لە پشت ئەو داوایەوە وەستاون، کە لە ناوەندە پاکستانییەکانەوە دەرکەوتون بۆ پێداچونەوە و دووبارە پێناسەکردنەوەی پەیوەندییەکان لەگەڵ واشنتۆندا.

مێژوی پەیوەندییەکە: پاڵپشتی و بەرژەوەندییەکان

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە پێشەوەی ئەو وڵاتانە بوو، کە پەیوەندیی دیبلۆماسیی لەگەڵ پاکستاندا بەست، پەیوەندییەکەش دەگەڕێتەوە بۆ ئۆکتۆبەری ساڵی 1947، پاکستانیش هەر لەدوای دامەزراندن و سەربەخۆ بوونییەوە پەیوەندییەکانی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا، کردە ئەڵتەرناتیڤی پەیوەندییەکانی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا لەو دەمەدا، سەرەڕای ئەوەی پەیوەندییەکان چەندین هەڵبەز و دابەزیان بەخۆوە بینیوە، بەڵام کۆی مێژوی ئەو پەیوەندییانە ئاماژەیە بەوەی، بەشێوەیەکی روون لەسەر بنەمای ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندییەکان دامەزراوە، تێیدا هاوکاری سەربازی و ئابوری(4) پێشکەش بە پاکستان کراوە، ئەویش لای خۆیەوە رۆڵی هاوپەیمانی هەرە گرنگی ئەمریکای بینیوە لە ئاسیا(5)، دەکرێت کۆی مێژوی پەیوەندییەکان لەم وێستگە زەمەنییانەدا کۆبکەینەوە(6):

سەردانەکان بەدوای بەرژەوەندییەکاندا دەگەڕێن

(1950-1953): لەو ماوەیەدا «لیاقەت عەلی خان» –کە یەکەم سەرۆك وەزیرانی پاکستانی بوو- سەردانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکای کرد، لەو سەردانەشدا چاوی بە سەرۆکی ئەمریکا «ترومان» کەوت(7)، لە میانەی ئەم سەردانەشدا سەرۆك ترومان

داوای لە سەرۆك وەزیرانی پاكستان كردوە، ڕێگەبدات بە ئاژانسی هەواڵگریی ئەمریكی (CIA)، كە بنكەیەك لە پاكستان دروستبكات، ئەوەش بۆ چاودێریكردنی چالاكییەكانی یەكێتیی سۆڤێت، بەڵام عەلی خان وەڵامدانەوەیەكی ئەوتۆی بۆ ئەو داواكارییە نەبوو. بەدرێژایی ئەم چەند ساڵە ژمارەیەكی زۆر لە لێپرسراوانی پاكستانی –وەك: فەرماندەی گشتیی هێزە چەكدارەكان (ئەیوب خان)، هەردوو وەزیری دەرەوە (زەفەرەڵڵاخان و ئیكرام خان)، وەزیری دارایی (غوڵام محەمەد)، وەزیری بەرگری (ئیسكەندەر میرزا)، نێردراوی تایبەت (لائیق میر عەلی)- سەردانی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكایان كـردوە، سەردانەكانیش پێشكەشكردنی هاوكارییان تێدابووە بۆ ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا لەبەرامبەر بەدەستهێنانی یارمەتیی دارایی(8).

لە ساڵی 1954 پاكستان و ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا ڕێككەوتننامەیەكی دوقۆڵییان ئیمزاكرد بۆ هاریكاریی لە بواری بەرگریدا(9)، بەپێی ئەم ڕێككەوتننامەیە ژمارەیەكی زۆر لە سەربازانی پاكستانی لە ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا مەشقییان پێدەكرێت، كە لەبەرامبەریشدا كۆمەڵەی ڕاوێژكاریی بۆ هاریكارییە سەربازییەكان (MAAG)) لە «ڕاوڵبەندی» دروستكرد.

بنكەكان و دەستكەوتەكان

لە ساڵی 1956دا سەرۆكی ئەمریكا «ئایزنهاوەر» داوای لە سەرۆك وەزیرانی پاكستانی، «سوهرەوەردی» كرد بۆ بەكرێدانی وێستگەیەكی ئاسمانی لە «پیشاوەر» بۆ سوپای ئەمریكا، ئەوەش بۆ مەبەستی چاودێریی یەكێتیی سۆڤیەت و پڕۆگرامە موشەكییەكەی(10). كە ئەم خواستە ڕەزامەندی پاكستانی لەسەر درا.

لە میانەی دەیەی شەستەكاندا، هەستی پشتگیریكردن بۆ ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا لە بەشی خۆرئاوای پاكستان لەوپەڕیدا بوو،

ئەمریكاش هاریكاریی سەربازی و دارایی خۆی گەیاندە خۆرئاوای پاكستان، كە ئەمەش دۆخێك لە بێمتمانەیی لە خۆرهەڵاتی پاكستان دروستكردبوو. هەر لەم ساڵانەدا بوو، كە «ئەیوب خان» رێگەیدا بە ویلایە یەكگرتوەكانی ئەمریكا بۆ بەكارهێنای خاكی پاكستان بە مەبەستی جێبەجێكردنی ئەركی فڕۆكە سیخوڕییەكان دژ بە یەكێتی سۆڤێت(11).

بەرژەوەندییەكان رێگە لە قەدەغەكاریی ناگرن

جەنگی نێوان پاكستان و هیندستان پاڵی بە ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكاوە نا بۆ دانانی قەدەغەی ئابوری و سەربازی لەسەر پاكستان، كە ئەمەش داڕوخانی ئابوریی لێكەوتەوە(12).

له ماوەی نێوان ساڵانی (1971-1974) و لەسەردەمی جەنگی ساردا پاكستان ببوە هاوپەیمانێكی گرنگی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا، پێویستییەكانی ئەمریكا بە پاكستان پاساو بـوون بۆ هاوكارییەكانی بۆ ئەو وڵاتە، سەرەڕای قەدەغەی سەپێندراوی سەر چەك، هەروەها لە لایەكی دیكەوە پاكستان هاوكاریی سەرۆكی ئەمریكا (نیكسۆن)ی كرد لە یەكەم سەردانیدا بۆ چین(13)، لە جەنگی ساڵی 1971 لەگەڵ هیندستاندا، چەند پێشبینییەك هاتنەدەرەوە، كە دەیانوت: ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا چەك و هاریكاریی سەربازی پێشكەش بە پاكستان كردوە، ئەمەش بۆ راگرتنی داگیركاری هیندستان بۆ شاری دیكەی پاكستان، لەبەرئەوەی لەدەستدانی پاكستان بۆ ئیدارەی ئەمریكا واتە لەدەستدانی هاوپەیمانێكی گرنگ لە جەنگی سارددا.

لە ساڵی 1971 (زوڵفەقار بۆتۆ) وەك سەرۆكی پاكستان هەڵبژێردرا(14)، كە دواتر و لە ساڵی 1973دا بووە سەرۆك وەزیران، سەرەڕای ئەوەی بۆتۆ وەك سۆسیالیستێك لێیدەڕوانرا، بەڵام هاوڕێیەكی گیانی بە گیانی و خاوەن رێز بوو لای سەرۆك نیكسۆن، كە ئەمەش چوبووە خزمەت بەرژەوەندیی پێشكەشكردنی پاڵپشتیی زیاتر بۆ پاكستان، بەڵام كارەكان بەم ریتمە بەردەوام نەبوون، بە تایبەت

لەگەڵ ئەو روانگەیەی «عەلی بۆتۆ» هەڵگری بوو بۆ پەیوەندیی وڵاتەکەی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، لە ساڵی 1976دا «جیمی کارتەر» توانی پۆستی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا وەربگرێت و هەوڵەکانی خۆی راگەیاند بۆ سەپاندنی قەدەغە لەسەر چەکی ئەتۆمی، ئەمەش کاریگەریی بەجێهێشت لەسەر پەیوەندییەکانی ئەمریکا و پاکستان، «بۆتۆ»ش ئەو مامەڵە تایبەتییەی لەدەستدا، کە لە ماوەی سەرۆکایەتی سەرۆك نیکسۆندا هەیبوو، کارتەر بە چاوی بەها و رێزەوە لە سیاسەتەکانی بۆتۆی نەدەڕوانی و قەدەغەی زیاتری خستە سەر پاکستان، لەگەڵ ئەوەشدا بۆتۆ توانی کەرەستەی پێویست بکڕێت بۆ توندوتۆڵکردنەوەی پڕۆژەی بۆمبی ئەتۆمی، هەروەها ئیدارەی ئەمریکا هەڕەشەی لە بۆتۆ کرد و داوایلێکرد پێداچوونەوە بە پڕۆگرامی ئەتۆمی پاکستان و بابەتە پەیوەستەکانی بکاتەوە، ئەمەش لە لایەن بۆتۆوە رەتکرایەوە، کە لە هەوڵدا بوو بۆ جەختکردنەوە لەسەر سەربەخۆیی بڕیاری پاکستان(15)، هەموو ئەمانەش قوڵبوونەوەی ناکۆکییەکانی لەگەڵ ئیدارەی ئەمریکادا لێکەوتەوە.

(ضیاء الحق): ئەمریکا دیکتاتۆری پێباشە

دەتوانین ماوەی نێوان ساڵانی (1979-1988)، بە دیارترین ماوە دابنێین لەڕووی توندوتۆڵی و پتەوی پەیوەندییەکانی نێوان هەردولا، پاش لەسەرکارلادانی (بۆتۆ) و لەسێدارەدانی، ژەنەراڵ (محەمەد ضیاء ئەلحەق) هاتە سەر کورسی دەسـەڵات، سیاسەتەکانیشی بە ئاڕاستەی گەرموگوڕی و بەهێزکردنی پەیوەندییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و پاکستان بوو، بەپلەی یەکەمیش پەیوەندییەکە دەگەڕایەوە بۆ لایەنە سەربازییەکان و ئاڵوگۆڕی سودەکانی هەردولا، لەمیانەی ئەم ساڵانەدا دەزگای هەواڵگریی پاکستانی و ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکی، شانبەشانی یەکتر

لە چەندین دۆسیەدا کاریانکردوە، ئیدارەی ئەمریکاش لای خۆیەوە ملیارەها دۆلاری پێشکەشکردوە بۆ پاڵپشتیی چەند ئۆپراسیۆنێك بە ئامانجی ڕێگریی لە پێشڕەویی هێزەکانی سۆڤێت بۆ ناوچەکە.

لە ساڵی 1981دا ئاستی هاوکارییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و پاکستان گەیشتە (3.2 ملیار) دۆلار، ساڵی 1985 پاکستان چوارەم وڵات بوو، دوای ئیسرائیل و میسر و تورکیا، زۆرترین هاریکاریی ئەمریکای پێدەگەیشت، پاش ڕەزامەندی دەربڕین لەسەر هاریکارییە سەربازی و ئابورییەکان، کە بڕەکەی (4.02 ملیار) دۆلار بوو لە ساڵی 1987، پاکستان بووە دووەم وڵات، دوای ئیسرائیل، کە زۆرترین هاوکاریی ئەمریکای پێدەگات، بە هۆی سەرقاڵبوون و جەختکردنەوەی تەواو لەسەر گرنگیی لایەنی جیۆستراتیژیی لە جەنگی سارددا، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هیچ دودڵییەکی دەرنەبڕی سەبارەت بە پڕۆگرامی ئەتۆمی پاکستان و نەبوونی دیموکراسی و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ لەلایەن ڕژێمی سەربازییەوە (16).

گەڕانەوەی قەدەغەکاری

ساڵی 1984 توانای پیتاندنی یۆرانیۆم و دروستکردنی بۆمبی ئەتۆمی لە ساڵی 1987، ئاشکرا بوو، لەگەڵ کۆتاییەکانی ڕژێمەکەی ژەنەراڵ (ضیاء الحق) دوای کەوتنەخوارەوەی لە فڕۆکە، کۆنگرێسی ئەمریکا بڕیاری لەسەر «هەمواری بریسلەر» دا(17)، کە هەموارێکە سەبارەت بە هەڵگرتنی هاوکارییە سەربازی و ئابورییە سەرەکییەکانە بۆ پاکستان، مادام پاکستان ناتوانێت بەڵگەی تەواو بخاتەڕوو، کە پارەکان لە بەهێزکردنەوەی بڵاوکردنەوەی ئەتۆمیدا بەکارناهێنێت، بەندەکانی هەموارکردنەوەکە لەساڵی 1990دا، چونە بواری جێبەجێکردنەوە، لەژێر سایەی «هەمواری بریسلەر»دا(18)، ویلایەتە

یەکگرتوەکانی سزای بەهێزی بەسەر پاکستاندا سەپاند، کە لەو کاتەدا و لە جەنگی دژ بە یەکێتیی سۆڤێتدا، گرنگییە ستراتیژییەکەی لەدەستدابوو.

لە ساڵی 1992دا پاشەکشەی پەیوەندییەکانی نێوان پاکستان و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەردەوام بوو، لەلایەن کونسوڵی ئەمریکیی «نیکۆلاس بلات»ەوە چەندین هۆشداری دران بە پاکستان بە خستنی ئەو وڵاتە بۆ ناو وڵاتانی پاڵپشتیکەر لە تیرۆر، ئەمەش لە ئەگەری بەردەوامبوون لە پاڵپشتیی چەکدارە بەرهەڵستکارەکانی هیندستان(19).

بێنەزیر بۆتۆ و ئۆپڕاسیۆنە هاوبەشەکان

ساڵی 1995 سەرۆك وەزیرانی پاکستانی (بێنەزیر بۆتۆ) سەردانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکای کرد، داوای لە سەرۆکی ئەمریکا (بیل کلینتۆن) کرد قەدەغە و ئابڵوقەی سەر پاکستان هەڵبگرێت، ئۆپراسیۆنی هاوبەش ئەنجامبدرێت بۆ کۆتاییهێنان بە توندوتیژی لە ناوچەکەدا، وەك کاردانەوەیەکیش بۆ پێشنیارەکەی (بۆتۆ)، (کلینتۆن) هەستا بە دەرکردنی «هەمواری براون»، کە رادەستکردنی کەلوپەل و کەرەستەی سەربازی بە بەهای (368 ملیۆن) دۆلاری تێدا هاتوە، کە لە لایەن پاکستانەوە کڕدرابوون(20)، ئەمەش بەو مەرجەی کە دوای تەواو بوونی ماوەی سزاکان رادەستبکرێت، وەك لە «هەمواری بریسلەر»دا هاتوە، بەڵام سزاکانی سەر چەك هەڵنەگیران.

ساڵی 1998 پاکستان -کە لەو کاتەدا (نەواز شەریف) سەرۆك وەزیران بوو- تاقیکردنەوەیەکی ئەتۆمیی لە بلوچستان ئەنجامدا، ئەمەش وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ تاقیکردنەوە هاوشێوەکانی، کە هندستان ئەنجامیداون، ئەمەش وای لە ئیدارەکەی کلینتۆن کرد، کە لە چوارچێوەی «هەمواری جلین»دا سزای دیکە بەسەر هندستان و پاکستاندا بسەپێنێت، هەموارەکە هەڵپەساردنی هاوکارییەکانی

لەخۆدەگرت، لەنێویاندا هاوکارییەکان بۆ گەشەپێدانی ئابوری و دڵنیایی و قەرزە بانکییەکان لە لایەن حکومەتی ئەمریکاوە، هەروەها قەرزی دامەزراوە داراییە نێودەوڵەتییەکانی وەك سندوقی دراوی نێودەوڵەتی و بانکی نێودەوڵەتی، هەروەها قەدەغەکردنی هەناردەکردنی ئەو کەرەستانەی ئەگەری ئەوەیان لێدەکرێت بۆ مەبەستی ئەتۆمی بەکاریانبهێنێت.

لە تەموزی ساڵی 1998دا، لە بەرامبەر کڕینی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان لە جوتیارە ئەمریکییەکان، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا سزا سەپێنراوەکانی سەر هەردوو دەوڵەتەکی هەڵگرت(22)، لە هەمان ساڵدا کلینتۆن ئیمزای لەسەر بڕیارێك کرد بۆ هەڵگرتنی کۆتوبەندی سەپێندراوی سەر چالاکییەکانی بانکە ئەمریکییەکان لە پاکستان.

11ی سێپتەمبەر و «جەنگی دژ بە تیرۆر»

ساڵی 2001 و دوای هێرشەکانی رۆژی 11ی سێپتەمبەر و سەرەتاکانی ئەو جەنگەی بە «جەنگی دژ بە تیرۆر» ناسراوە، پاکستان گەڕایەوە بۆ پێگەکەی خۆی وەك هاوپەیمانێکی ستراتیژی و گرنگترین دەوڵەت لەلایەن ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە، لەسەرەتادا پاکستان هەوڵیدا بگاتە رێککەوتنێکی وتوێژکاریی لەگەڵ ئەندامانی بزوتنەوەی تاڵیبان و رێکخراوی قاعیدە بۆ رادەستکردنی (ئوسامە بنلادن) بۆ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، کاتێکیش وتوێژەکان شکستیان هێنا، سوپای پاکستان رێگەی بە هێزەکانی ئەمریکادا، کە بنکە سەربازییەکان بەکاربهێنن بۆ هێرشکردنە سەر خاکی پاکستان، سەرۆکی پاکستان لەوکاتەدا –پەروێز موشەرەف- دانی بەوەدانا، کە وڵاتەکەی هیچ بژاردەیەکی دیکەی لەبەردەمدا نەبوو جگە لە پاڵپشتیی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، لەبەرئەوەی هەڕەشەی لە پاکستان کردوە بە «بۆردومانێك کە دەیگەڕێنێتەوە بۆ چاخی بەردین»(23) ئەگەر نەیەتە ناو شەڕی دژ بە رێکخراوی قاعیدەوە.

له هەمان ساڵدا لێپرسراوانی ئەمریکا پـڕۆژە یاسایەکیان پێشکەشکرد بۆ هەڵگرتنی گشت ئەو سزایانەی پێشتر بەسەر پاکستاندا سەپێندرابوون، لە چوارچێوەی هەردوو هەمواری «بریسلەر» و «جلین»دا(24)، لە ساڵی 2003شدا ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە فەرمی ڕێگەیدا بە قەرزێك بۆ پاکستان، کە بەهاکەی دەگاتە یەك ملیار دۆلار، ئەمەش لە دەستپێشخەرییەکی نیازپاکی و نرخاندنی هاوکارییەکانی پاکستان(25)، هەروەها لە ساڵی 2004دا سەرۆك (جۆرج بۆش) بە فەرمی پاکستانی وەك هاوپەیمانێکی دەرەوەی ناتۆ ڕاگەیاند و دەسەڵاتی پێدا بۆ کڕینی کەرەستەی سەربازیی ستراتیژی و پێشکەوتو(26).

فڕۆکە بێ فڕۆکەوانەکان و پێشێلکردنی سەروەری

له ساڵی 2004ەوە سوپای ئەمریکی بە فڕۆکە بێ فڕۆکەوانەکانیی هێرشی کردەسەر باکوری خۆرئاوای پاکستان، هێرشەکانیش بزوتنەوەی تاڵیبان و لایەنگرانی ڕێکخراوی قاعیدەی بە ئامانج گرتبوو، ئەم هێرشانەش بەرکەوتنی سەدان کەسی مەدەنی لێکەوتەوە، لەلایەن پاکستانییەکانەوە، بەرهەڵستییەکی گەورەی بەدوای خۆیدا هێنا، دواتریش لە ساڵی 2007دا پاکستان ڕاپۆرتێکی ڕۆژنامەی «نیویۆرك تایمز»ی ڕەتکردەوە، کە ئەو وڵاتەی تۆمەتبار کردبوو بە بەکارهێنانی (5 ملیار) دۆلار لە پارەی هاوکارییە سەربازییەکان -کە ویلایەتە یەکگرتوەکان وەك هاوکارییەك بۆ پاکستان لە جەنگی دژ بە تیرۆردا پێیدەدا- بۆ بەهێزکردنی هێزی بەرگریی خۆی دژ بە هندستان(27).

ساڵی 2008 سەرەتاکانی نەمانی متمانە لە پەیوەندیی هەردولادا دەرکـەوت و ئیدارەی ئەمریکا سوپای پاکستانی تۆمەتبارکرد بە هەوڵەکانی بە مەبەستی دورخستنەوەی کەتیبەکانی تاڵیبان و لایەنگرانی تاڵیبان بۆ دەرەوەی ئۆپراسیۆنەکانی ئەمریکا، لە مانگی حوزەیرانی ساڵی 2008دا ناکۆکییەکە گەورەتربوو، کاتێك هێرشێکی ئاسمانیی ئەمریکا -کە دەوترا بزوتنەوەی تاڵیبانی بەئامانج گرتوە-

11 کوژراوی لە هێزەکانی پاسەوانی سنوری سەر بە سوپای پاکستانی لێکەوتەوە(28).

لە ساڵی 2009دا لێدوانەکان بەردەوامبوون، کە دەربڕی قوڵی ناکۆکییەکان بوو، کاتێك سەرۆکی پاکستان (پەروێز موشەرەف) دانی بەوەدانا، کە ملیارەها دۆلار لەو هاوکارییانەی پاکستان لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە پێیگەیشتووە، بەوپێیە هاوبەشێتی لە جەنگی دژ بە تیرۆردا، بەرەو دروستکردنی میکانیزمێکی باشتری بەرگری دژ بە هندستان رۆیشتوون، بەرگریی لە گوتەکەشی کرد کاتێك رایگەیاند: «هیچ شتێك نییە، کە پاکستان ناچاربکات ئەم هاوکارییانە تەنها بۆ بەرەنگاربوونەوەی پاکستان بەکاربهێنێت، بەڵکو مافی خۆیەتی بۆ روبەڕوبوونەوەی هەر هەڕەشەیەك بەکاریبهێنێت، جا لەهەر لایەنێکەوە بێت»(29).

لە ئۆکتۆبەری ساڵی 2009دا پڕۆژەی کیری-لوگار بیڵ (Kerry Lugar Bill) دەرکرا، گەلێك مشتومڕ و رەخنە و ناڕەزایەتیی بەدوای خۆیدا هێنا، کە ئەم پڕۆژەیاسایە رەزامەندیی ئەمریکای لەخۆگرتوە لەسەر پێدانی (7.5 ملیار) دۆلار هاوکاریی ناسەربازی، ئەگەر پاکستان رەزامەند بێت لەسەر مەرجەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، هەروەها پڕۆژەکە بەشێوەیەکی روون بێمتمانەیی ئەمریکای پێوەدیارە بەرامبەر سەرکردایەتیی سەربازیی پاکستان و دانانی بزوتنەوەی تاڵیبانی پاکستان بە هەڕەشەئامێزتر وەك لە بزوتنەوەی تاڵیبانی ئەفغانی، ئەمە جگە لە چەندین خاڵی دیکە(30). لەسەرەتای ساڵی 2010دا سوپای پاکستان هەستا بە جێبەجێکردنی ئۆپراسیۆنێکی هاوبەش لەگەڵ ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکیدا لە پشتێنەی پێشەوەی پاکستان، کە تێیدا «مەلا عەبدولغەنی بـارادار»(31) دەستگیرکرا، یەکێك لە دیارترین سەرکردەکانی تاڵیبان، ئیدارەی ئەمریکاش لای خۆیەوە ستایشی سەرکەوتنی پڕۆژەکە و هاریکاری پاکستانی کرد.

لەگەڵ سەرەتاکانی ساڵی 2011دا «رایمۆند دیڤیس» –کە بەکرێگیراوێکی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندیی بوو لە پاکستان-

هەستا بە کوشتنی دوو پیاوی پاکستانی لە «لاهـور»، بە پاساوی ئەوەی هەوڵی دزیلێکردنیان داوە(32)، لێپرسراوە ئەمریکییەکانیش باسیان لەوە دەکرد، کە مافی خۆیەتی هەڵسوکەوت بە حەسانە دیبلۆماسییەکەیەوە بکات و پێویستە هەر زو ئازادبکرێت، دواتریش رایمۆن دەیڤیس لە تۆمەتەکانی بێتاوان دەرچوو، پاشان دورخرایەوە بۆ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا.

کوژرانی بنلادن و کەمکردنەوەی هاوکارییەکان

ئایاری ساڵی 2011 لە ئۆپراسیۆنێکدا، کە لەلایەن هێزە دەریاییەکانی ئەمریکاوە لە (ئەبوت ئاباد) ئەنجامدرا، ئوسامە بنلادن کوژرا، سەرۆکی ئەمریکا (باراك ئۆباما) رایگەیاند، ئەو زانیاریانەی بۆ ئەو پرۆسەیە سودییان لێوەرگیرا، لە ئەبوت ئاباد ئەنجامدرا، هاوبەش نەبوو لەگەڵ سوپای پاکستاندا، بەڵام ئاژانسی هەواڵگریی ناوخۆیی پاکستانی بانگەشەی ئەوەی دەکرد، کە پڕۆسەکە هاوبەش بووە، ئەمەش بانگەشەیەك بوو بەشێوەیەکی رەها لە لایەن سەرۆکی پاکستان (ئاسەف عەلی زەرداری)ەوە رەتکرایەوە.

لە دوای دەستپێکردنی جەنگی دژ بە تیرۆر لە ساڵی 2001ەوە، پاکستان گەلێك هاوکاریی لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە پێگەیشتوە، کە بە (20 ملیار) دۆلار مەزەندەدەکرێت، دوای ئەو هێرشەی کوژرانی بنلادنی لێکەوتەوە، ئیدارەی ئەمریکا بڕی (800 ملیۆن) دۆلاری لە هاوکارییەکانی پاکستان کەمکردەوە(33). جارێکی دیکە پەیوەندییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و پاکستان روی لە پاشەکشێ کرد، ئەمەش کاتێك 24 سەربازی پاکستانی لە هێرشێکی هێزەکانی ناتۆدا کـوژران(34)، لێپرسراوە ئەمریکی و ئەفغانییەکان رایانگەیاند، تەقەکردنەکە لە ئەنجامی هێرشێکی لایەنی پاکستانییەوە بوو لە سنورەوە، ئەمەش لەلایەن سوپا و حکومەتی پاکستانییەوە رەتکرایەوە.

لە ئەنجامی ئەو هێرشەدا حکومەتی پاکستان فەرمانی بە ویلایەتە یەکگرتووەکان کرد دەستبەرداری بنکەی ئاسمانی (صلالا) ببێت، کە بۆ هێرشکردنە سەر تاڵیبان و قاعیدە لە ئەفغانستان بەکاریدەهێنا، هەروەها هەستا بە رێگرتن لە تێپەڕینی پاڵپشتییەکانی پەیمانی باکوری ئەتڵەسی و هێزەکانی ئەمریکا، لای خۆشیەوە واشنتۆن وەڵامیدایەوە و هەڕەشەی بڕینی هاوکارییە سەربازییەکانی لە ئیسلام ئاباد کرد، کە ساڵانە بە بڕی (1.6 ملیار) دۆلار دەخەملێندرێت، ساڵی 2012 جارێکی دیکە پەیوەندییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئەمریکا روی لە باشی کردەوە پاش ئەوەی ئیسلام ئاباد جارێکی دیکە هەستا بە کردنەوەی رێڕەوی پاڵپشتییەکانی ناتۆ و ئەمریکا، ئەوەش دوای پۆزش هێنانەوەی ئەمریکا(35).

لە دوای هەڵبژاردنی (نەواز شەریف) بە سەرۆك وەزیرانی پاکستان لە حوزەیرانی 2013دا، واتە دوای لاچوونی ئاسەف زەرداری، کە ماوەی کارکردنەکەی بە فراوانکردنی مەودای ناکۆکییەکان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکان دەناسرێتەوە، بە گەشبینییەوە قسەوباس دەربارەی باشبوونی پەیوەندییەکانی پاکستان-ئەمریکا دەکرا، وەك ئامادەکارییەك بۆ سەردانی نەواز شەریف بۆ واشنتۆن، ئیدارەی باراك ئۆباما هەستا بە هەڵگرتنی ئەو سڕکردنەی بەسەر هاوکارییە سەربازی و ئابورییەکانی پاکستاندا سەپێندرابوو، کە بە نزیکەی (16 ملیار) دۆلار دەخەملێندرێت، هەروەها داوایەکیشی ئاڕاستەی کۆنگرێس کرد بۆ دانانی هاوکاریی هاوشێوە لە بودجەی ساڵی 2014دا، هەر لە میانەی ئەو سەردانەدا چەندین رێککەوتننامەی هاریکاریی لەبوارە جیاجیاکاندا واژۆکران، ئەمەش لەگەڵ بەردەوامیی ناکۆکییەکان دەربارەی هێرشی فڕۆکە بێ فڕۆکەوانە ئەمریکییەکان بۆ سەر پێگەکانی تاڵیبان لە خاکی پاکستاندا، کە نەواز شەریف لە دەمی هەڵبژاردنیدا پەیمانی دابوو راگرتنی ئەم هێرشانە لە پێشینەی کارەکانی بێت(36).

ئابی ساڵی 2013، وەزیـری دەرەوەی ئەمریکا (جۆن کیری) ی دەستیکرد بە گفتوگۆ و دانوستانەکانی لە پاکستان دەربارەی نەهێشتن و روبەڕوبوونەوەی تیرۆر، گفتوگۆکانیش جەختیانکردبووە سەر هێرشی فڕۆکە بێ فڕۆکەوانەکان، کە مشتومڕێکی گەورەیان وروژاندبوو، هەروەها هاوکارییە ئابورییەکان و ئەو رۆڵەی، کە دەشێت پاکستان بیبینێت لەداهاتوی ئەفغانستاندا. پاش ئەوەی لە نۆڤەمبەری 2011دا فڕۆکە شەڕکەرەکانی ناتۆ خاڵێکی پشکنینی پاکستانیان بۆردومانکرد و کوژرانی 24 سەربازی لێکەوتەوە، دیالۆگی ستراتیژیی لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا وەستێنرا، شایانی باسە کە دوا خولی دانوستانەکان لە ئۆکتۆبەری 2010دا لە واشنتۆن ئەنجامدرابوو.

ستایشنامەی ئەمریکا بۆ ئۆپراسیۆنەکانی وەزیرستان

حوزەیرانی 2014 سوپای پاکستان دەستیکرد بە پڕۆسەیەکی سەربازی لە باکوری وەزیرستان دژ بە بزوتنەوەی تاڵیبانی پاکستانی، ئەم پڕۆسەیە لە لایەن ئیدارەی ئەمریکاوە پشتیوانی لێدەکرا، ئەوەش دوای ئەوەی سوپای پاکستانی بەرهەڵستییەکی زۆری کرد بەرامبەر فشارەکانی ئەمریکا بۆ هەستان بەم کارە هەر لە رۆژگاری سەرۆکی پێشوەوە (پەرویز موشەرەف)، بەوپێیەی بنکەی دواوەی ئۆپراسیۆنەکانی تاڵیبانە دژ بە هێزە بیانییەکان لە رۆژهەڵاتی ئەفغانستان، جوڵەی هێزەکانی پاکستانیش لەم کاتەدا لەنێو حساباتە ستراتیژییەکاندا بوو، پێش مانگێك لە کشانەوەی هێزە بیانییەکان لە ئەفغانستان، ئەمەش بە مانای دوو هێندەبوونی هێزە توندڕەوەکانی تاڵیبان دێت، کە دەستکراوە بن بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کشانەوەی هێزە بیانییەکان، کە ئەفغانستان دروستبووە لە ئەگەری هەڵگیرسانی کێبڕکێی هەرێمیدا(37)، ئەو پڕۆسە سەربازییەش پێشوازیی ئەمریکای لێکەوتەوە و «واشنتۆن پۆست» ئەو پڕۆسەیەی بە گەڕانەوەی متمانەی ئەمریکا بۆ سوپای پاکستان وەسفکرد(38).

لە ناوەڕاستی کانونی دووەمی ساڵی 2014دا وەزیری دەرەوەی

ئەمریکا (جۆن کیری)، لەسەردانێکی کتوپڕدا گەیشتە پاکستان(39) بە مەبەستی ئەنجامدانی گفتوگۆ پاش هێرشەکەی پیشاوەر، کە لەلایەن بزوتنەوەی پاکستانەوە ئەنجامدرا و 150 قوربانیی لێکەوتەوە، کە زۆرینەیان منداڵ بوون، سەردانەکە ڕەنگدانەوەی هەوڵەکانی ئیدارەی ئەمریکابوو بۆ پارێزگاریی لە هاوبەشییەکەی لەگەڵ پاکستاندا، ئەمە لە کاتێکدا ئەم هاوبەشەی دەستیکردوە بە گەڕان بەدوای بژاردەکانی خۆیدا لەناوچە جیاوازەکان و لەگەڵ دەوڵەتانی دیکە لەدەرەوەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، لەپێش هەمویانەوە روسیا و چین.

دەستکەوتەکان و زیانەکان

گرنگی پەیوەندییەکانی پاکستان-ئێران لە سێ وێستگەدا دەردەکەوێت، کە بریتین لە: ئەو جەنگە ساردەی لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە دەرکەوت و پەرەیسەند، داگیرکردنی ئەفغانستان لەلایەن روسیاوە، لەگەڵ ئەو جەنگەی، کە بە «جەنگی دژ بە تیرۆر» ناسراوە(40)، سەرەڕای ئەوەی هەردولا درککردنی خۆیان پیشانداوە بۆ سودەکانی هەریەکەیان لە پەیوەندی و پێویستییەکانیدا، بەڵام ئەم پەیوەندییە بێ زیان و بێ باج نەبووە، بەتایبەت پەیوەست بە لایەنی پاکستانییەوە(41)، هەروەها پێویستە کۆمەڵە دەستکەوتێکی نەژمێردراو تۆماربکرێت، کە بەهەمانشێوە پەیوەستە بە باجەکانەوە.

لە دیارترین ئەو دەستکەوتانەی پاکستان بەدەستیهێناون:

-هاوکاربوون بۆ سەقامگیربوونی وڵات: واشنتۆن پاڵپشتیی جیابوونەوەی پاکستانی کرد لە هیندستان.

-دروستکردنی سوپای پاکستان و پێشکەشکردنی هاوکاریی بەرگری(42)، سەرەڕای بەرهەڵستیی ئەمریکا، پاکستان توانیویەتی ئەو هاوکارییە ئەمریکییانە بەگەڕبخات، کە بەدەستیهێناون لە دروستکردنی توانا ئەتۆمییەکانی پاکستان، بەتایبەت لەماوەی نێوان ساڵانی (1980-1989)، کە لەو کاتەدا ئەمریکا دەستکراوە

بوو، کاتێکیش پاکستان کەوتە بەردەم هەڵبژاردن لەنێوان خواستە ئەتۆمییەکانی و دۆستایەتیی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، وتی «هەردوکیانم پێکەوە دەوێت»(43).

-تۆخکردنەوەی رۆڵی هەرێمی و نێودەوڵەتی پاکستان، بەتایبەت لەگەڵ روخانی یەکێتیی سۆڤیەتدا، هەروەها پارێزگاریی پاکستان لە پێگەی خۆی بۆ پرسە ئیسلامییەکان، لەپێش هەموشیانەوە پرسی فەلەستین و هەڵوێستی بەرامبەر ئیسرائیل(44).

سـەبـارەت بـەو نـرخـەی، کە پاکستان پێشکەشیکردوە و کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر گۆڕەپانی سیاسیی پاکستان جێهێشتوە، ئەمانە گرنگترینیانن:

-دوپاتکردنەوەی دیکتاتۆریی سەربازی: بە روانین لە مێژوی پەیوەندیی نێوان ئەمریکا و پاکستان، دەبینین باشترین قۆناغەکانی لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتیی ژەنەراڵ (ضیاء الحق)دا بوو، کە لە رێگەی کودەتایەکی سەربازییەوە هاتەسەر دەسەڵات و سەرۆك وەزیرانی هەڵبژێردراوی دورخستەوە، ئیدارە یەك لەدوای یەکەکانی ئەمریکا گەرموگوڕییەکی گـەورەیـان نواندوە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دیکتاتۆرە سەربازی و کودەتاچییەکان وەك لە حکومەتە هەڵبژێردراوەکان(45)، ئەوەی ئەم بۆچونە پشتڕاستدەکاتەوە بریتییە لەشیکردنەوە و راڤەکردنی ئەو هاوکارییە ئابوری و سەربازییانەی ئەمریکا، کە پاکستان لەژێر سایەی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکاندا بەدەستیهێناون، ئەم راڤەیەش دەمانبات بەرەو ئەنجامگیرییەك، کە ئاماژە بەوە دەدات، ئیدارە یەك لـەدوای یەکەکانی ئەمریکا بەگەڕخستنی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ پاکستاندا ئامانجی جیۆسیاسیی لەپشتەوە بوو، بەجۆرێك بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا لەخۆبگرێت، بەبێ ئـەوەی هیچ سڵ لە یارمەتیدان و پاڵپشتیی فەرمانڕەوا سەربازییە ستەمکارەکان بکاتەوە، لە ناوەڕاستی دەیەی پەنجاکاندا و لە دەیەی شەستەکانی سەدەی رابردودا ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هاوکاریی سەربازی و ئابوری پێشکەشی پاکستان کردوە،

سـەرەڕای ئەو وڵاتە لەژێر فەرمانڕەوایەتییەکی سەربازیدا بووە، مەبەستی سەرەکیی لە زۆرینەی هاوکارییەکانی ئەمریکا لەو چەند ساڵەدا بریتییبووە لە بەرگرتن و سنوردارکردنی کۆمۆنیزم و ڕێگرتن لەوەی پاکستان پەیوەندیی بە بلۆکی کۆمۆنیستییەوە بکات، دەتوانین لە سەردەمی رژێمە سەربازییەکەی ژەنەراڵ (ضیاءالحق) یشدا تێبینیی هەمان ئاڕاستە بکەین، کاتێك پاکستان هاوپەیمانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بوو لە جەنگی سارددا، هەمانشت لەدوای 11ی سێپتەمبەر و سەرەتای قۆناغی «جەنگی دژ بە تیرۆر»دا دووبارەبووەوە، سەرەڕای لێکەوتەکانی ئەم جەنگە لە پێشێلکارییە ترسناکەکان بەرامبەر مافەکانی مرۆڤ و جەختکردنەوە لە هێز و زەبری سەربازی(46).

-تیرۆر: لەبەر نەبوونی پێناسەیەکی روون بۆ تیرۆر، ناچاربووم بە بەکارهێنانی «جەنگی دژ بە تیرۆر» وەك ناونیشانێك، کە لە پشتییەوە چەندین خواستی سەربازی خۆیان حەشارداوە، پێویستە بوترێت، وڵاتێکی وەك پاکستان کە بە هاوپەیمانێکی ئەمریکا دادەنرا لەم جەنگەدا، لە ئێستادا خۆی بۆتە قوربانیی «تیرۆر» و «جەنگی دژ بە تیرۆر»(47)، ئەم جەنگە وڵاتەکەی خستۆتە ئاڵۆزی و پێکدادانی ناوخۆیی ترسناکەوە، لە گرنگترین دەرکەوتەکانیشی بریتیبوو لەو ئۆپراسیۆنەی بزوتنەوەی پاکستانی تاڵیبان ئەنجامیدا، کە قوتابخانەیەکی سەر بە سوپای کردە ئامانج و قوربانییەکانی گەیشتە 150 کەس، کە زۆرینەیان منداڵ بوون، هەروەها حکومەتی پاکستان نەیتوانی چارەسەرێك بۆ هێرشی فڕۆکە بێ فڕۆکەوانەکان بدۆزێتەوە، کە لە لایەن هێزە ئەمریکییەکانەوە ئەنجامدەدران و گەلێك قوربانیی مەدەنییان لێدەکەوتەوە، لەسەر ئەم ئاستە ڕێککەوتنێکی گشتی لەنێوان هەردولادا ئەنجامدرا پەیوەست بە سیاسەتی نەهێشتنی تیرۆر، بەڵام پەیوەست بە کێشمەکێشمەکانی

ئەم جەنگە ناکۆکییەکان بە روونی دەردەکـەون، واشنتۆنیش لای خۆیەوە ئیسلام ئاباد تۆمەتباردەکات بە «تۆڵەستێنی لە مامەڵەکردن لەگەڵ گروپە چەکدارەکاندا»(48).

-سەروەریی و سەربەخۆیی: وەك چۆن لە پاکستاندا کەسانێك هەن دەڵێن: «خۆشبەختانە پاکستان توانیویەتی هاوپەیمانی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا ببەستێت»، بێگومان کەسانێکیش هەن دەڵێن «بەدبەختانە»(49). ئەوانەی دەڵێن «بەدبەختانە» مەسەلەی سەروەری و سەربەخۆیی وڵات دەخەنە بەرباس، پاکستان وڵاتێکە ئەگەری روبەڕوبوونەوەی هەڕەشەی هەیە، خاکی ئەو وڵاتەش بۆتە دەروازە و شانۆی پرۆسە هەواڵگرییەکانی ئەمریکا، لەگەڵ بوونی ژمارەیەکی زۆر سیخوڕ و بەکرێگیراوی کۆمپانیا ئەمنییەکان، وەك بلاك ووتەر و گەلێکی دیکە، لەگەڵ هەموو ئەو شتانەی کە پاکستان پێشکەشیکردوە و پێشکەشیدەکات، بـەڵام هەمیشە روبـەڕوی لۆمەی ئەمریکای هاوپەیمانی دەبێتەوە «کە هەمیشە داوای زیاتر دەکات و دڵسۆزیی بە دڵسۆزیی وەڵام ناداتەوە»(50).

داهاتو، دوبارە پێناسەکردنەوەی پەیوەندییەکە

لەوانەیە پاکستان نەتوانێت خـۆی لە پەیوەندیی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و پاشهاتەکانی رزگاربکات، بەڵام ئەنجامەکانی ئەم پەیوەندییە پاکستان ناچاردەکات هەوڵی دوبارە پێناسەکردنەوەی ئەم پەیوەندییە بدات، کە بە شێوەیەکی کردارەکی دەستیکردوە بەمە لە میانەی ئاڕاستەی پەیوەندییەکانی بەرەو چین و ئێران و هەڵدانەوەی پەڕەیەکی نوێ لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ روسیادا(51)، سەرەڕای ئەوەی دامەزراوەی سەربازیی پاکستان بەرگری لە پەیوەندییە بەهێزەکانی لەگەڵ واشنتۆندا دەکات، بەڵام کوتلە سیاسییە پاکستانییەکان بە جیاوازیی تێڕوانین و ناکۆکییەکانیانەوە

داوای چوارچێوەیەکی نوێ دەکەن بۆ لەخۆگرتنی پەیوەندیی پاکستان بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە(52)، ئەمەش چوارچێوەیەکی پێویستە بۆ پەیوەندییەکە بۆ گۆڕینی تێڕوانین و تێگەیشتنی گشتیی پاکستان، هاوکارییەکانی ئەمریکا هیچ رۆڵێکی گرنگ و پۆزەتیڤیان نەبووە لە بەرزکردنەوەی ئاستی ژیـان لە لایەنەکانی ئابوری و کۆمەڵایەتی و گەشەپێدانی سیاسیی وڵاتەوە، ئەوەی لەم خواست و داواکارییانەوە دەردەکەوێت پێویستییەکی روولەزیادبووی دانیشتوانی پاکستانە، بەتایبەت کە رێژەی گەنجان لە کۆمەڵگەی پاکستانیدا دەگاتە نزیکەی (60%). هەربۆیە پێناسەکردنەوەی نوێ بۆ پەیوەندیی لەگەڵ وشنتۆندا هەتاوەکو پاکستان کێشەی دەستتێوەردان لە سەروەریی وڵاتەکەی یەکلاییبکاتەوە، هەروەها سنورێك دابنێت بۆ بەکارهێنانی خاکی پاکستان لە لایەن ئەمریکاوە بۆ ئۆپراسیۆن و کردەی سەربازی دژ بە دەوڵەتانی دیکە.

گەڕان بەدوای بـژاردەی نوێدا لە پەیوەندییە دەرەکییەکانی پاکستاندا لەمڕۆدا پێویستییەکی چاوپۆشی لێنەکراوە، بەتایبەت لەگەڵ بەردەوامبوونی گرژیی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هندستان و زیادبوونی روانگەی ئەمریکا بۆ پتەوکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هندستاندا، ئۆباما دووجـار سەردانی هندستانی کردوە، بەڵام هیچ سەردانێکی بۆ پاکستان ئەنجامنەداوە، هەربۆیە روسیا و چین دەردەکەون وەك دوو دەوڵەتی ئامادە بۆ پەیوەندییە لەگەڵ پاکستاندا، تەنانەت لە بابەتی پەیوەست بە چەکدارکردنیشەوە، پاکستانیس خواستی خۆی نەشاردۆتەوە بۆ کڕینی کۆپتەری شەڕکەری جۆری (می35-) لە روسیا(53)، لەمیانەی ئەو سەردانەدا کە وەزیری بەرگریی روسیا «سێرگی شویگۆ» بۆ پاکستان ئەنجامیدا لە مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 2013دا، رێککەوتننامەیەکی هاریکاری بواری سەربازی/تەکنیکی لەنێوان هەردوو وڵاتدا ئەنجامدرا(54)، هەروەها

چین بە هەناردەکەری سەرەکی چەك دادەنرێت بۆ پاکستان، لە ساڵی 2004ەوە بەهای کڕینی چەکی چینی لەلایەن پاکستانەوە گەیشتۆتە (4 ملیار) دۆلار.

هەوڵەکان بۆ جەختکردنەوە لە ئاڕاستەی بەرەو چین و روسیا، تەنانەت لە ناوەندە سەربازییەکانی پاکستانیشدا بە گەرموگوڕییەوە پێشوازی لێدەکرێت، کە لە پێشتردا بەرگریکاری پەیوەندییەکانی نێوان پاکستان و واشنتۆن بوون، هەروەها سەردانەکەی فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکانی پاکستان (ژەنەراڵ رەحیل شەریف) بۆ چین، لەکاتێکدا بوو، کە متمانە بە هاوپەیمانی ئەمریکا وەك هاوپەیمان لە پاشەکشەدا بوو. هەروەها دودڵیی پاکستان لە لێکنزیکبوونەوە لەگەڵ هندستاندا بە هۆکارێکی سەرەکی دادەنرێت لە فراوانکردنی هاریکارییە سەربازییەکان لەگەڵ چیندا و گەڕان بەدوای رێگەیەك بۆ بەدەستهێنانی پشتگیری روسیا، هەروەها سەردانەکەی باراك ئۆباما بۆ هندستان و ئەو ئەنجامانەی لێیکەوتەوە لە توندوتۆڵکردنی هاریکاری و پەیوەندییەکان، هۆکارگەلێکی دیکەی زیادکرد بۆسەر دوودڵییەکانی ئیسلام ئاباد.

لە ئێستادا بە ئاشکرا ئـەوە لە ئاڕاستەی نوێی پاکستاندا دەخوێندرێتەوە، کە لە دروستکردنی پەیوەندی دۆستایەتی لەگەڵ روسیادا هەوڵدەدات بۆ «راستکردنەوەی هەڵەکانی رابردو»(55)، بـەڵام ئـامـاژەیـەکـی روون هەیە بـۆ دەستپێکی پاشەکشەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەمریکادا، ئەمە ئەگەر ئاماژەی داڕمانی تەواوی هاوپەیمانێتییەکە نەبێت.

نوسەر: (فاتمە سەمادی)، توێژەر لە ناوەندی جەزیرە.
سەرچاوەی ئەم بابەتە: ناوەندی جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە
لینکی بابەتەکە: http://studies.aljazeera.net/ar/repor
html.20152982053202613/02/ts/2015

پەراوێز و سەرچاوەکان

1. :Hassan Belal Zaidi, Washington not a reliable friend: Asif, Dawn, Nov 26, 2014

http://www.dawn.com/news/1146987

2.وەزیـری بەرگریی پاکستان داوای بەهێزکردنی پەیوەندییەکانی وڵاتەکەی دەکات لەگەڵ روسیادا:

https://arabic.rt.com/news/766188

3.ئەم بابەتە لە چوارچێوەی کۆمەڵە بابەتێکی توێژینەوەییدایە کە توێژەر ئامادەیکردون و کار لەسەر سیاسەتی دەرەوەی پاکستان دەکەن، لە سەردانێکیدا بۆ ئەو وڵاتە لە (24-11 بۆ 5-12-2014).

4. :Sixty years of US aid to Pakistan: Get the data, The Guardian, 11 July 2011

http://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jul/11/us-aid-to-pakistan

5. An unhappy alliance U.S.-Pakistan ties were strained even before Bin Laden›s killing. But each side needs the

:other, LA times, May 07, 2011, visited Dec 22, 2014

6. :Timeline: History of US-Pakistan relations, Dawn.com, Jul 04, 2012, Visited Dec 20,2014

http://www.dawn.com/news/731670/timeline-history-of-us-pakistan-relations

7. The President›s Day, The President and Mrs. Truman left for National Airport where they met the Prime

Minister of Pakistan and Begum Liaquat Ali Khan, trumanlibrary.org, Wednesday, May 3, 1950,visited Dec:20,2014

http://www.trumanlibrary.org/calendar/main.php?currYear=1950&currMonth=5&currDay=3

8. Hamid Hussain, Tale of a love affair that never was: United States-

Pakistan Defence Relations, Defiance
:Journal Jun 2002, Visited Dec 20 2014
http://www.defencejournal.com/2002/june/loveaffair.htm
9. Mohammed Ayub Khan, The Pakistan-American Alliance, Foreign Affairs, January 1964,visited Dec 20
http://www.foreignaffairs.com/articles/23567/mohammed-ayub-khan/the-pakistan-american-alliance
10. Abdus Sattar Ghazali, The US mounts pressure on Pakistan Army as Washington-Islamabad relations get
:worse, The Journal of America,July 10, 2011 ,visited Dec 20 2014
http://www.journalofamerica.net/html/the_us_mounts.html
11. :Gordon Wilkison, America Welcomes President Ayub (1961), Texas Archive, visited Dec 24, 2014-
http://www.texasarchive.org/library/index.php?title=America_Welcomes_President_Ayub&gsearch=ayub
12. Sajit Gandhi,The U.S. and the South Asian Crisis of 1971, National Security Archive Electronic Briefing
:Book No. 79,December 16, 2002
http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB79
13. Nixon/Kissinger Saw India as «Soviet Stooge» in 1971 South Asia Crisis, New Documents Show White
House Ignored Regional Nature of Crisis and Risked Confrontation with Moscow to Look Tough, The National
:security Archive,June 29, 2005
http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/news/20050629/index.htm
14. Murad Ali , US Aid to Pakistan and Democracy, Policy Perspectives , Volume6 , Number2, July
http://www.ips.org.pk/security-and-foreign-policy/1080-us-aid-to-pakistan-and-democracy.html

15. :Sani Panhwar, Zulfikar Ali Bhutto: The Falcon of Pakistan, Nov 18, 2008-
http://www.scribd.com/doc/8087285/Zulfikar-Ali-Bhutto-The-Falcon-of-Pakistan#scribd
16. Murad Ali , US Aid to Pakistan and Democracy, Policy Perspectives , Volume6 , Number2, July
http://www.ips.org.pk/security-and-foreign-policy/1080-us-aid-to-pakistan-and-democracy.html
17. :u.s. legislation on pakistan (19902004-), posted oct. 3, 2006-
http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/taliban/pakistan/uspolicychart.html
18. :u.s. legislation on pakistan (19902004-), posted oct. 3, 2006
http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/taliban/pakistan/uspolicychart.html
19. :Jeffrey Goldberg and Marc Ambinder ,The Ally From Hell, The Atlantic Magazine,Oct 28 2011
http://www.theatlantic.com/magazine/archive/201112//the-ally-from-hell/308730/
20. ‹Richard P. Cronin,90149: Pakistan Aid Cutoff: U.S. Nonproliferation and Foreign Policy Considerations
:Foreign Affairs and National Defense Division, Updated December 6, 1996
http://fas.org/spp/starwars/crs/90149-.htm
21. :India-Pakistan Sanctions Legislation Fact Sheet, Center for Arms Control and Non-Proliferation
/http://armscontrolcenter.org/issues/nonproliferation/articles/india_pakistan_sanctions
22. :Pakistan Embargo Lifted, House Agriculture Committee, Jul 16, 1998-

https://agriculture.house.gov/press-release/pakistan-embargo-lifted/
23. :US ‹threatened to bomb› Pakistan,BBC, 22 September 2006, visited 1 Feb 2015
http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/5369198.stm
24. :Timeline: History of US-Pakistan relations, Dawn.com, Jul 04, 2012, Visited Dec 20,2014
http://www.dawn.com/news/731670/timeline-history-of-us-pakistan-relations
25. :Timeline: History of US-Pakistan relations, Dawn.com, Jul 04, 2012, Visited Dec 20,2014
http://www.dawn.com/news/731670/timeline-history-of-us-pakistan-relations
26. :Timeline: History of US-Pakistan relations, Dawn.com, Jul 04, 2012, Visited Dec 20,2014
http://www.dawn.com/news/731670/timeline-history-of-us-pakistan-relations
27. :Musharraf admits US aid diverted, BBC, 14 September 2009
http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8254360.stm
28. :Pakistani soldiers killed in US missile attack, Belfast Telegraph, 11 June 2008
http://www.belfasttelegraph.co.uk/news/world-news/pakistani-soldiers-killed-in-us-missile-attack-28436804.html
29. :Musharraf admits US aid diverted, BBC, 14 September 2009
http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8254360.stm
30. :Kim Ghattas, Clinton raises pressure on Pakistan to fight militants, 18 July 2010
http://www.bbc.com/news/world-south-asia-10679383
31. MARK MAZZETTI and DEXTER FILKINS, Secret Joint Raid Captures Taliban's Top Commander, The:Newyork Times, February

15, 2010

http://www.nytimes.com/201016/02//world/asia/16intel.html?_r=4&pagewanted=all

32. :Rob Crilly, Raymond Davis ‹was acting head of CIA in Pakistan›,The Telegraph, 22 Feb 2011-

http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/pakistan/8340999/Raymond-Davis-was-acting-head-of-CIA-in-Pakistan.html

33. Jim Wolf, U.S. withholds $800 million in aid to Pakistan: White House, Reuters, Jul 10, 2011, visited Feb 2

http://www.reuters.com/article/us-usa-pakistan-aid-idUSTRE7691O520110710

34. Iftikhar Firdous , 24 soldiers killed in NATO attack on Pakistan check post, Reuters ,November 26, 2011

http://tribune.com.pk/story/297979/nato-jets-attack-checkpost-on-pak-afghan-border/

35. :Timeline: History of US-Pakistan relations, Dawn.com, Jul 04, 2012, Visited Dec 20,2014

http://www.dawn.com/news/731670/timeline-history-of-us-pakistan-relations\

36. :Pakistani PM pleads with Obama to put an end to drone strikes, The Guardian 23 October 2013

http://www.theguardian.com/world/2013/oct/23/pakistani-pm-obama-end-drone-strikes

37. أحمد موفق زيدان، الصراع على تركة تنظيم طالبان «المريض»، مركز الجزيرة للدراسات، 27 من نوفمبر/تشرين الثاني 2014

http://studies.aljazeera.net/reports/20142014112781458702961/11/.htm

38. Tim Craig, Pakistani army chief's trip to U.S. likely to be marked

by greater optimism, Washington post
https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/pakistani-army-chiefs-trip-to-us-likely-to-be-marked-by-greater-optimism-trust/2014427374/13/11/e86-aa111-e4-a31c-77759fc1eacc_story.html

39. :MICHAEL R. GORDON, Kerry Vows Aid for Displaced Pakistanis, Newyork Times, JAN. 12, 2015
http://www.nytimes.com/201513/01//world/asia/john-kerry-pakistan-talks.html?_r=0

40.چاوپێکەوتنێکی توێژەر لەگەڵ دکتۆر (بەخش ریس)، سەرۆکی سەنتەری لێکۆڵینەوی ستراتیژی، ئیسلام ئاباد، -28 -11 2014.

41. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر (رسول بخش رئیس).

42. لە چاوپێکەوتنێکی پێشوی توێژەرەوە وەرگیراوە لەگەڵ ژەنراڵی خانەنشین (عبدالفیوم امتیاز)، بەرپرسی پێشوی پیشەسازییە جەنگییە شاراوەکان و ناوەندەکانی سوپای پاکستان، ئیسلام ئاباد، 1-12-2014.

43. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر (رسول بخش رئیس).

44. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر (رسول بخش رئیس).

45. لە دانیشتنێکی گفتوگۆئامێزی داخراودا، کە سەنتەری جەزیرە بۆ توێژینەوەکان رێکیخستبوو دەربارەی داهاتوی پەیوەندییەکانی ئەمریکا-پاکستان، لە (28-1-2015).

46. Murad Ali , US Aid to Pakistan and Democracy, Policy Perspectives , Volume Number2July :December 2009
democracy.html-and-pakistan-to-aid-us-policy/1080-foreign-an-
http://www.ips.org.pk/security

47. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ خالد رحمان، سەرۆکی سەنتەری لێکۆڵینەوە سیاسیەکان، إسلام آباد، 28 نوفەمبر/ 2014.

48. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ شرۆڤەکار و پسپۆڕی ئەمنی پاکستانی (حسن عسكري رضوي) لاهور/باكستان، 3 دیسمبر 2014.

49. لە چاوپێکەوتنێکی پێشوی توێژەرەوە وەرگیراوە لەگەڵ ژەنراڵی خانەنشین

(عبدالفیوم امتیاز)، بەرپرسی پێشوی پیشەسازییە جەنگییە شاراوەکان و ناوەندەکانی سوپای پاکستان، ئیسلام ئاباد، 1-12-2014.

50. ژەنراڵ (عبد القیوم امتیاز) لە وەسفی پەیوەندییەکانی وڵاتەکەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا لەو باوەڕەدایە کە هەر کەسێک دەچێتە شەراکەتێکەوە بۆ بەدیهێنانی کارێک، دوای تەواوکردنی کارەکە بە باشترین شێوە، کاتێک وەختی ئاهەنگگێڕان دێت، لایەنی ئەمریکی پێکی خۆی دەنۆشێت، پاشان هەڵدەستێت ژەهر دەکاتە پەرداخی هاوپەیمان یان هاوبەشەکەیەوە. لە چاوپێکەوتنێکی پێشوی توێژەرەوە وەرگیراوە لەگەڵ ژەنراڵی خانەنشین (عبدالفیوم امتیاز)، بەرپرسی پێشوی پیشەسازییە جەنگییە شاراوەکان و ناوەندەکانی سوپای پاکستان، ئیسلام ئاباد، 1-12-2014.

51. وزير الدفاع الباكستاني يدعو لتعزيز علاقات بلاده مع روسيا، روسيا اليوم، 27 من نوفمبر/تشرين الثاني 2014

--http://arabic.rt.com/news/766188

52. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ (عبد الغفار عزيز)، بەرپرسی پەیوەندییە دەرەکییەکانی کۆمەڵی ئیسلامیی پاکستان، لاهور، 3 ديسمبر/2014.

53. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ژەنراڵی خانەنشین (محمود شاهـ)، بەرپرسی پێشوی ئەمنی لە ناوچەی خێڵ و هۆزەکان ، پیشاوەر، 2 ديسمبر/ 2014.

54. إسلام آباد نادمة على تورطها في الحرب الأفغانية، قناة روسيا اليوم، 30 من يناير/كانون الثاني 2015.

--http://arabic.rt.com/press/772477

55. إسلام آباد نادمة على تورطها في الحرب الأفغانية، قناة روسيا اليوم، 30 من يناير/كانون الثاني 2015.

2
پاکستان و ئێران: بەرژەوەندییە ئاڵۆزەکان و پەیوەندییە پڕگرفتەکان

پێشەکی

ئێران و پاکستان بە دوو یاریزانی سیاسیی گرنگی ئاسیا دادەنرێن، دوو دەوڵەتی خاوەن سنوری هاوبەش، ئەمە جگە لە کاریگەریی و کاریگەربوونیان بە پێشهاتەکانی سەر گۆڕەپانی هەرێمی و نێودەوڵەتی، پەیوەندیی نێوان هەردوو وڵات لەسەر بەرژەوەندیگەلێکی زۆر دامەزراوە، هەردولا هەوڵی پارێزگاریلێکردنی دەدەن سەرەڕای ئەو ئاستەنگ و کێشانەی روبەڕوی پەیوەندییەکە دەبێتەوە. گرنگی و ناوەڕۆکی پەیوەندییەکەیان مەبەست و سود و ئامانجی هەردوولای تێدایە و کاریگەردەبێت بە ژمارەیەك لەبابەت و گۆڕانکاریی ئەمنی و سنوری، کۆمەڵە پرسێك دێنەپێشەوە، کە بە شێوەیەك لە شێوەکان کاریگەرییان دەبێت لە رێڕەوی پەیوەندییەکان، هەم بە نێگەتیڤ

هەم بە پۆزەتیڤ، لە گرنگترین ئەو پرسانە: (ئەفغانستان)، کشانەوەی ئەمریکا و داهاتوی ململانێکان، پەیوەندی لەگەڵ (هندستان) و (ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا) و (سعودیە)، گروپە توندڕەوە سوننی و شیعییەکان، روداوەکانی 11ی سێپتەمبەر و پاشهاتەکانی لەسەر ئاستی ئاسایشی ستراتیژی و جیۆستراتیژیی ناوچەکە، کە هەر لەو چوارچێوەیەشدا ئەو جەنگە دەگرێتەوە کە بە «جەنگی دژ بە تیرۆر» ناودەبرێت.

ئەم بابەتە (1) هەوڵی گەڕان و وردبوونەوە دەدات لە پەیوەندیی نێوان پاکستان و ئێران، ئەوەش لەبەر رۆشنایی ئەو گۆڕانکارییانەی پێشتر ئاماژەمانپێدا، هەروەها روانین لە گرنگی جیۆسیاسی و جیۆستراتیژی هەردوو وڵات، لەگەڵ لێکۆڵینەوە لەسیناریۆ چاوەڕوانکراوەکان و داهاتوی پەیوەندییەکە لەبەر رۆشنایی پێشهاتەکانی ئەم دواییە، لەپێش هەمویانەوە لێکنزیکبوونەوەی ئێران-ئەمریکا.

مێژوی پەیوەندییەکە: گرفتە بەرجەستەکان

ئێران لە پێشەنگی ئەو دەوڵەتانە بـوو، کە پێشوازییان لە دامەزراندنی پاکستان کرد، هەروەها یەکەم دەوڵەتیش بوو، دوای وەرگرتنی سەربەخۆیی لە هیندستان لە ساڵی 1947، بە فەرمی دانیپێدانا، ساڵی 1948 پەیوەندییە دیبلۆماسییەکانی نێوان هەردوو وڵات دەستیپێکرد، لە ساڵی 1950 (محەمەد رەزاشای پەهلەوی) یەکەم سەرۆکی دەوڵەتێکی بیانی بوو سەردانی پاکستانی تازە دامەزراو بکات، دوای سەردانەکە پەیماننامەیەکی برایەتی و هاوڕێیەتییان ئیمزاکرد(2)، ئەم پەیوەندییەش بووەهۆی قوڵکردنەوەی ئەو پەیوەندییانەی پاکستان هەیەتی لەگەڵ هەریەکە لە هندستان و ئەفغانستان، هەروەها روانینی پاکستان بۆ ئێران وەك نێوەندگیرێکە بۆ قوڵکردنەوە و توندکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ جیهانی

ئیسلامی(3)، پەیوەندییەکانی هـەردوو وڵات بەرەوپێشچونێکی گەورەیان بەخۆوەبینی بەجۆرێك لە پەنجاکان و شەستەکانی سەدەی بیستەمدا بە «پەیوەندییە نمونەییەکان» وەسفدەکران(4)، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ یەکگرتنەوەیەکی گەورە لە هەڵوێست و سیاسەتە دەرەکییەکانی هەردوو وڵات پەیوەست بە پرسە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکانەوە، هەریەکە لە ئێران و پاکستان پێکەوە چوونەنێو پەیمانی بەغدادەوە –کە سەر بە خۆرئاوا بوو- کە دوای چونەدەرەوەی عێراق لەو پەیمانە بە پەیمانی (سانتۆ- CENTO) ناسرا، کە پەیمانێك بوو بۆ هەوڵدان لەپێناو شەپۆلی کۆمۆنیزم لە ناوچەکەدا، هەروەها بەهێزکەری پاڵپشتییەکانی ئێران بوو بۆ پاکستان لە جەنگی نێوان (هندستان و پاکستان) لە ساڵی 1965، لەکاتێکدا ئێران رێگەیدەدا بە فڕۆکە پاکستانییەکان بە نیشتنەوەیان لە ئێران و پڕکردنیان لە سوتەمەنی، ئێران لەژێر دەسەڵاتی شادا رۆڵێکی گرنگیی گێڕا لە دروستکردنی بارستەیەکی ئیسلامیی بەهێزی سەر بە خۆرئاوا، کە پێکهاتبوو لە پاکستان و تورکیا و ئێران. هەروەها ئەم دوو وڵاتەی دواییان دۆخی دەوڵەتی خاوەن زۆرترین چاودێرییان پێبەخشرابوو لە کاروبارە بازرگانییەکاندا، شای ئێران نەوت و گازی وڵاتەکەی بە مەرجی ئاسان و کەم قازانج دەدایە پاکستان، هەروەها هەردوو سوپای ئێرانی و پاکستانی هاوکاریی یەکتر بوون لە سەرکوتکردنی بزوتنەوەی یاخیبووانی بلوچستان(5).

لە سەرەتای حەفتاکاندا و لەگەڵ جیابوونەوەی پاکستانی خۆرهەڵات، کە نـاوی «بەنگلادیش»ی هەڵگرتبوو، شای ئێران بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە و رایگەیاند، کە ئێران بێدەنگ نابێت لە بەردەوامبوونی ئەم دۆخە لە پاکستان، هەڕەشەی ئەوەشی کرد ئەگەر دۆخەکە بەمجۆرە بەردەوام بێت ئێران دەستدەگرێت بەسەر هەرێمی بلوچستاندا(6).

بە هاتنە سەردەسەڵاتی (زولفەقار عەلی بۆتۆ) لە پاکستان، وەرچەرخانێکی گەورە رویدا لە سیاسەتی دەرەوەی پاکستاندا، بە جۆرێك پاکستان ئاڕاستەی خۆی گۆڕی بەرەو جیهان، لە ساڵی 1974دا لوتکەی ئیسلامی لە شاری لاهوری پاکستانی بەسترا، بەڵام شای ئێران ئامادەی کۆبوونەوەکان نەبوو بەهۆی بەشداربوونی (قەزافی) (7).

ساڵی 1979 دوو روداوی گرنگی بەخۆوەبینی، کاریگەریی هەبوو لەسەر رێڕەوی پەیوەندیی نێوان هەردوو وڵات، لەو ساڵەدا یەکێتیی سۆڤێت ئەفغانستانی داگیرکرد، لەلایەکی دیکەوە شۆڕشی ئیسلامی سەرکەوتنی بەدەستهێنا و شای ئێران روخا. دەکرا ئەم روداوانە ببوایەتە مایەی قوڵکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵات، بەڵام ئەمە روینەدا، ئەوە سـەرەڕای نزیکیی هەڵوێستی ئێران و پاکستان بەرامبەر ئەفغانستان لە سەرەتاوە. سەرەڕای ئەو سەرسامییەی (ژەنەراڵ محەمەد ضیائەلحەق) بۆ شۆڕشی ئیسلامی هەیبوو، بەڵام جیاوازیی رویدا لە هەڵوێستەکاندا، ئەمەش کاتێك هاریکاری لەنێوان پاکستان و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و دەوڵەتە عەرەبییەکاندا هاتەئاراوە بۆ روبەڕوبوونەوەی یەکێتیی سۆڤێت لە ئەفغانستان.

سەبارەت بە باری ناوخۆیی پاکستان، سەرکەوتنی شۆڕشی خومەینی لە ئێران هۆکاربوو بۆ سیاسەتکردن و بە سیاسیکردنی شیعەی پاکستان(8)، ئەم کاریگەرییەش کاتێك دەرکـەوت، کە حکومەتەکەی (ضیاء الحق) دانی زەکاتی بەسەر پاکستانییەکاندا سەپاند و وڵات کەوتە نێو شەپۆلێك لە پێکداهەڵپژانی تایفییەوە، کاتێك گۆڕەپانەکە دەرکەوتنی گروپی شیعی و سوننەی توندڕەوی بەخۆوەبینی، کە خواستێکی زۆریـان هەبوو بۆ توندوتیژی، ئەم پێکداهەڵپژانەش کاریگەرییەکی نێگەتیڤی هەبوو لەسەر پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات(9).

لـە جەنگی عـێـراق-ئـێـرانـدا پاکستان هـەوڵـیـدەدا، کە

باڵانسێك ڕاگرێت لەنێوان پەیوەندییە باشەکانی لەگەڵ ئێران و هاوپەیمانێتییەکەی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا، نە پشتگیریی هیچ لایەنێکی کرد و نە ئیدانەی هیچ لایەنێکی کرد(10)، بەڵام ئەو سزایانەی خۆرئاوا و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەسەر ئێراندا سەپاندییان، سەرەڕای هاوپەیمانێتی پاکستان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا، بەڵام بێ کاریگەریی نەبوو لەسەر پەیوەندییەکانی پاکستان و ئێران، کە لە پێشتردا بە نمونەیی وەسفدەکرا، ئیدی ئێران وردەوردە دەستیکرد بە هەڕەشە لە پاکستان بەوپێیەی بە زمانێکی ئەمریکی دەدوێت(11).

لەگەڵ هاتنە سەردەسەڵاتی (تاڵیبان) لە ئەفغانستان لە نەوەدەکانی سەدەی بیستەمدا، پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات شڵەژانێکی بێپێشینەی بەخۆوەبینی، تاڵیبان بزوتنەوەیەك بوو دوژمنایەتیی خۆی بۆ شیعە و ئێران دەربڕی و حکومەتی ئێرانی بە دوژمن دەزانی، بەتایبەت کە پاڵپشتیی هاوپەیمانێتیی باکوری دەکرد و پەیوەستبوو بە پەیوەندییەکی بەهێزەوە لەگەڵ تاجیکیستان و ئۆزبەکستان و شیعەی هەزارە (نەتەوەیەکی شیعەی فارسی زمانن لە ناوەڕاستی ئەفغانستان نیشتەجێن و ژمارەیان نزیکەی سێ ملیۆن کەسە)، هەروەك چۆن پەیوەندییەکانی نێوان پاکستان و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا کاریگەرییەکی نێگەتیڤی هەبوو لەسەر پەیوەندییەکانی پاکستان-ئێران، پەیوەندییەکانی ئێران و هیندستان بەدوورنەبوون لە پەکخستن، ئێران هەستا بە پێشخستنی پەیوەندییە ستراتیژییەکانی لەگەڵ هیندستان و فەرامۆشکردنی هەستیاریی پاکستان لەو بارەیەوە، لەگەڵ تێپەڕاندنی پەیوەندییە قوڵەکانی نێوان هیندستان و ئیسرائیل. سەرەڕای پەیوەندییە سیاسییەکان، هندستان بە شداری لە نوێکردنەوەی بەندەری «جابهار» و «بەندەر عەباس» و راکێشانی رێگەیەکی وشکانی بۆ ئەفغانستان، بە رازیبوونی ئێران کرد(12).

دوای روخانی تاڵیبان پەیوەندییەکان تاڕادەیەك روویان لە باشی کردەوە، بەڵام هەتاوەکو ئەمڕۆ نەگەیشتۆتە ئاستی چاوەڕوانکراو، سەرەڕای بوونی خواست بۆ بەدیهێنانی ئەو باشییە لە پەیوەندییەکاندا.

بەرژەوەندییە تێکئاڵۆزاوەکان

بەرژەوەندییە سیاسی و ئابورییەکانی نێوان هـەردوو وڵات بەجۆرێك لەجۆرەکان تێکەڵاوییەکیان پێوەدیارە، بە رادەیەك هانی هەردوو وڵاتی داوە بۆ تێپەڕاندنی نائارامییەکانی سەرسنور(13) لە ئۆکتۆبەری 2104دا رێککەوتننامەیەك ئیمزابکەن، شرۆڤەکارە پاکستانییەکان پێیانوایە ئەم نائارامیی و ئاڵۆزییانە کارنەکاتە سەر پەیوەندییەکان و لەو باوەڕەدان توانای چارەسەرکردن لەبەردەستدایە و «پەیوەندییەکان لەگەڵ ئێران زۆربــەی جار پۆزەتیڤن»(14)، هەڵکەوتەی جوگرافی و دراوسێیەتی رۆڵێکی گەورەی هەبووە لە فۆرمەلەکردنی پەیوەندیی بەهێز لەنێوان هەردوو وڵاتدا و دۆزینەوەی کۆمەڵە سودێکی هاوبەش، کە هاوشانە لەگەڵ هاوبەشیی کولتوریی، کە هەردولا سورن لەسەری(15).

ئابوری: فاکت و چاوەڕوانی

سەرەڕای قسەکردن لەسەر پەیوەندییە سیاسییە باشەکان، بەڵام قەبارەی ئاڵوگۆڕی بازرگانیی نێوان ئێران و پاکستان کەمترە لە یەك ملیار دۆلار، هەندێك لە ژمارەکان دەڵێن: قەبارەی ئەو ئاڵوگۆڕە دەگاتە تەنها 500 ملیۆن دۆلار، تەرازوی بازرگانییەکەش بەشیوەیەکی گەورە لە بەرژەوەندیی ئێراندایە. ئەم ژمارانە سەیر دێنەبەرچاو، بەتایبەت لەگەڵ بوونی ژمارەیەکی زۆر لە رێککەوتننامەی بازرگانی، لەماوەی ساڵی 2014دا لەنێوان دەستەی باڵای ئابوریی ئێران و هاوتا پاکستانییەکەیدا، پێنج یاداشتی لێکتێگەیشتن ئیمزاکرا، هەروەها پێشنیارێك پێشکەشکرا بۆ بەرزکردنەوەی بازرگانیی نێوان ئێران و پاکستان بە رێژەی (20%)

ی ساڵانە، دانانی ئەم ئامانجەش لەچوارچێوەی پلانی ستراتیژیی پێنج ساڵەدایە بۆ گەشەپێدانی بازرگانیی نێوان ئێران و پاکستان، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لیژنە هەیە بۆ سەرپەرشتیکردنی پەیوەندییە ئابوری و بازرگانییەکانی نێوان هەردوو وڵات، بەڵام زۆریان ناچالاکن(16).

هێڵی بۆریی گواستنەوەی گاز

پاکستان پێشوازیکرد لە پـڕۆژەی بـۆری گواستنەوەی گاز و بۆیدەرکەوت ئەو پڕۆژەیە خزمەت بە پێویستییەکانی وزە دەکات، بەردی بناغەی بۆرییەکی گواستنەوەی گاز دانرا، بۆ گواستنەوەی گاز لە کێڵگەی «پارس»ەوە لە باشوری خۆرئاوای ئێران، بۆ ناوچەی «نواب شا» لە نزیك (کاراتچی) لەسەر کەنارەکانی باشوری خۆرهەڵاتی پاکستان، کە بە خاکی هـەردوو ویلایەتی «سند و بلوچستان»ی پاکستانیدا تێدەپەڕن، پڕۆژەکەش بە «پڕۆژەی ئاشتی» ناوزەد کراوە و درێژییەکەی دەگاتە (2000کم)، کۆی تێچوونی پڕۆژەکەش بە (7.5 ملیار) دۆلار دەخەمڵێندرێت، درێژیی ئەم بۆرییە لەخاکی ئێراندا بریتییە لە (1220 کم)، بەڵام درێژیی ئەم بۆری گازە لە خاکی پاکستاندا دەگاتە (780 کم) (17).

بڕیاروایە ئەم پڕۆژەیە –کە پلان دانراوە بگەیەندرێتە هندستانیش- لە ماوەی دوو ساڵدا تەواوبکرێت، هەر بەپێی رێککەوتننامەکە – کە لە حوزەیرانی 2010دا ئیمزاکراوە- ئێران بۆ ماوەی 25 ساڵ و رۆژانە (21.5 ملیۆن) مەتر سێجا گاز دەگەیەنێتە پاکستان، دەستپێکی ئەم 25 ساڵە بریتییە لە دیسەمبەری ساڵی 2014، لە رێگەی ئەم گازەوە پاکستان دەتوانێت نزیکەی (3000-4000 مێگاوات) کارەبا بەرهەمبهێنێت، بەڵام ئەم پڕۆژەیە روبـەڕوی ئاستەنگی گەورە دەبێتەوە، لەپێش هەمووشیانەوە بەرهەڵستیی ئەمریکا، ئەمە جگە لە هەستیاریی دۆخی ئەمنیی لە هەرێمی بلوچستان، کشانەوەی هندستان لە بەشداربوونی لە پڕۆژەی بۆرییە گازەکەدا.

«تــاران» فشار له «ئیسلام ئـابـاد» دەکـات بۆ هاویشتنی هەنگاوی چالاك بۆ جێبەجێکردنی پڕۆژەکە(18)، بەڵام پێدەچێت جێبەجێکردنەکە پێویستیی بە بڕیاری سیاسیی داڕێـژەرانـی سیاسەتی پاکستان بێت، بەتایبەت کە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئـەوەی پێشکەشنەکرد، کە قسەی لەسەر دەکـرد بۆ هاندانی پاکستان بە مەبەستی زوو تێپەڕاندنی ئەم پڕۆژەیە(19). شرۆڤەکاران لەوباوەڕەدان، کاتێك ئەم گرێیە دەکرێتەوە ئەگەر پەیوەندییەکانی ئێران- ئەمریکا روو لە باشبوون بکەن، چونکە کاتێك دەگەنە رێککەوتنێك سەبارەت بە دۆسیەی ئەتۆمیی ئێران، سزا سەپێندراوەکانی سەر ئێران روو لە کرانەوە دەکەن، ئەم سزایانە لەماوەی چەندین دەیەی رابردودا کۆسپێکی گەورە بوون لەبەردەم پەیوەندییە ئابورییەکانی نێوان هەردوو وڵاتدا(20).

بەپێی رێککەوتنەکە ئەگەر دواکـەوتـن لە جێبەجێکردنی پڕۆژەکەدا رووبدات، کە بریتییە لە دیسەمبەری 2014، ئێران هەموو مانگێك بڕی (200 ملیۆن) دۆلار غرامە لە پاکستان وەردەگرێت، بەڵام هەردوو لایەنی ئێرانی و ئەفغانستانی رێککەوتن لەسەرئەوەی گۆڕینی ماوەی تەواوکردنی پڕۆژەکە بۆ کانونی دووەمی ساڵی 2015، هەروەها ئێران پشکی سەرمایەگوزاریی خۆی بۆ تەواوکردنی پڕۆژەکە تەواوکردوە و راکێشانی بەشی زۆری بۆری گازەکەی تەواوکردوە بۆ سەر سنورەکانی پاکستان، کە تائێستا دەگاتە نزیکەی (900 کم)، بەڵام ئیسلام ئاباد ئەوەی لەسەریەتی ئەنجامینەداوە(21).

شرۆڤەکاران و پسپۆڕانی بواری پەیوەندییەکانی نێوان پاکستان و ئێران(22) کۆکن لەسەرئەوەی بوونی چەندین تایبەتمەندیی، دەچنە بەرژەوەندیی پتەوکردنی پەیوەندیی هەردولا، لە گرنگترینیان:

1. هیچ کێشەیەکی سنوریی لەنێوان هەردوو وڵاتدا بوونی نییە، سەرەڕای ئەو گرژی و ئاڵۆزییانەی لەم دواییانەدا لەسەر سنورەکان رویاندا، بەڵام هەردولا ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ خۆلادان لەهەر

هەڵچونێکی سنوریی، تەنانەت ئەگەر ئەم ئامادەییە لەماوەیەکەوە بۆ ماوەیەکی دیکە بەرکەوتنی هەبێت لەگەڵ دۆخی ئاڵۆزی ئەمنی سەر سنورەکانی پاکستان-ئێران، ئەمەش پەیوەستە بە بەقاچاغبردنی مادەی هۆشبەر و کۆچکردنی ناشەرعی.

هەروەها پاکستان ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ ئاڵوگۆڕی زانیاریی لەگەڵ ئێران و بەستنی کۆبوونەوەی ڕێکخراو بۆ بەرقەرارکردنی ئاسایشی سەر سنور و ئەنجامدانی پەیوەندیی لەگەڵ ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی راکێشانی بۆریی گاز، هەروەها پێویستیی هاریکاری بۆ لابردنی کۆسپەکان لەبەر ڕۆشنایی خاڵە هاوبەشەکانی نێوان ئێران و پاکستان(23).

2.پەیوەندییە بازرگانی و ئابورییەکان زەمینەیەکی گرنگیان ڕەخساندوە بۆ گەشەکردن و سەرکەوتن، لەپێشەوەی بەستنەوەی هەردوو وڵات بە هێڵی ئاسنین، هەروەها سروشتی ئابوریی ئێران و دارمانی بە هۆی سزا نێودەوڵەتییەکانەوە، بە بێ دروستکردنی پەیوەندیی ئابوریی بەهێز.

3.پاکستان بە بازاڕێکی گرنگ دادەنرێت بۆ بەکاربردنی گازی ئێران، کە خاوەنی دووەم گەورەترین هەڵگیراوی گازە لەجیهاندا، سەبارەت بە پرۆژە ئێرانییەکان، پاکستان بە تاکە ڕێڕەوی بازرگانیی دادەنرێت بۆ هەناردەکردنی گازی ئێران بۆ هندستان(24).

کۆسپەکانی بەردەم پەیوەندییەکانی ئێران و پاکستان

ناتوانین لە هێزی ئەو کۆسپانە کەمبکەینەوە، کە دێنە بەردەم پەیوەندیی نێوان هـەردوو وڵات، ئەم کۆسپانەش زۆرینەی جار پەیوەستن بە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و هاوپەیمانێتییەکانی هەردولا، دەتوانین تەواوی کۆسپەکان لەم خاڵانەدا کۆبکەینەوە:

1.پەیوەندیی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا: لە ماوەی سی دەیەی رابردودا، پەیوەندییەکان لەگەڵ واشنتۆندا خاڵی ناکۆکیی

نێوان هـەردولا بووە، داڕشتنی سیاسەتی هەر لایەنێك هەڵوێستی جیاواز بەرامبەر ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەخۆدەگرێت، لەکاتێکدا ئیسلام ئاباد لە هەوڵدایە بۆ دروستکردنی جۆرە باڵانسێك لە پەیوەندییەکانیدا لەگەڵ هاوپەیمانە ئەمریکییەکەی و دراوسێ ئێرانییەکەی، تاران پێیوایە هاوپەیمانێتییەکە یەکێکە لە کۆسپەکانی بەردەم پەیوەندیی ئێران و پاکستان، ئەمەش بە رونی لە بەرهەڵستیی واشنتۆندا دەردەکەوێت بۆ ژمارەیەك لە پڕۆژە ئابورییەکانی نێوان ئێران و پاکستان، لە سەروبەندی زنجیرە سزاکانی سەر ئێران و دەرکەوتنی خواستێکی گەورەی پاکستان لەمڕۆدا بۆ پێناسەکردنەوەی پەیوەندیی لەگەڵ واشنتۆندا، بەتایبەت لەگەڵ دروستبوونی باوەڕێك لە ناوەندە سەربازی و سیاسییەکانی پاکستان، کە لەلایەن وەزیری بەرگریی ئەو وڵاتەوە گوزارشتی لێکراوە کاتێك دەڵێت: «ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هاوپەیمانێکی جێ متمانە نییە، هاوپەیمانێکی رێژەیی بوو بۆمان لە شەستەکان و حەفتاکاندا، سیاسەتەکانیشی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باشوری ئاسیا کارەساتئامێز بـووە، هێشتا باجەکەی دەدەیـن»(25). لەگەڵ ئەوەشدا پاکستان پێشوازیکرد لە رێککەوتنی ئێران-ئەمریکا و سودێکی گـەورەی تێدا دەبینێت بۆ پاکستان، سوککردنی سزا سەپێنراوەکانی سەر تاران بە سود و کەڵك دەگەڕێتەوە بۆ کۆی پەیوەندییە ئابورییەکانی نێوان هەردوو وڵات، پاکستانیش دەستپێشخەریەکەی لە جێبەجێکردنی ژمارەیەك لە پڕۆژەی هاوبەشەوە دەستپێدەکات، کە لەناو بازنەی پێویستییە زۆرەکانیدایە بۆ وزە.

2.پەیوەندی لەگەڵ هیندستان: وەك چۆن پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکا خاڵێکی هەستیارە سەبارەت بە ئێران، لە لایەکی دیکەوە پەیوەندی ئێران لەگەڵ هیندستان و بەرەوپێشچوونی ئەم پەیوەندییە لەساڵانی دوایدا، دودڵیی لای پاکستان دروستکردوە، بەتایبەت کە هندستان پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێراندا بەرەوپێشەوە بردوە بۆ بەدەستهێنانی

جێپێی خۆی لە ئەفغانستان، ئەمەش لە ڕێگەی پڕۆژە ئابورییەکانەوە کە دەروازەی هاتنەژورەوەی ئێرانە، هەروەها ئەوەی باری دودڵیی پاکستانی زیاترکرد ئەوەبوو، کە دوایین بانگهێشتەکانی بۆ گفتوگۆ بە دەنگەوەهاتنێکی باشی هندی لەگەڵدا نەبوو. لای خۆشییەوە هندستان لەهەوڵدایە بۆ دروستکردنی پەیوەندیی بەهێز لەگەڵ ئێراندا، بەتایبەت لەسەر ئاستی ئابوری، بەڵام ڕێگرە لەوەی پاکستان لەم هاریکارییەدا هاوبەش بێت، هندستان دەستیکردوە بە خێراکردنی ڕەوتی کارکردن لەبەندەری چابهار، کە دەروازەیەکە بۆ ناوچەی ئاسیای ناوەڕاست و ئەفغانستانی دەوڵەمەند بە دەرامەت و کانزاکان، بەندەرەکە دەکەوێتە باشوری خۆرهەڵاتی ئێران و بە خاڵیکی زیندو دادەنرێت بۆ هەوڵەکانی هندستان بە مەبەستی تێپەڕاندنی پاکستان و کردنەوەی دەرچەیەك لەبەردەم دەوڵەتی ئەفغانستاندا، بەتایبەت هندستان پەیوەندیی ئەمنی و بەرژەوەندیی ئابوریی توندوتۆڵی لەگەڵدا گرێداوە، هەروەها ئەو بەندەرەی کە هندستان بەشدارە لە دابینکردنی پارە بۆی، لە هەمانکاتدا دەروازەیەکی دیکەیە بۆ خودی ئێران بۆ بازرگانیی لەگەڵ هیندستاندا.

دروستکردنی ئەم بەندەرە – کە هیندستان وەك پێویستییەکی ستراتیژی لێیدەڕوانێت، بەتایبەت دەروازەی ئەو وڵاتەیە بۆ ئاسیای ناوەڕاست و ئەفغانستان- لە بەرژەوەندیی پاکستان نییە، چونکە ناخوازێت نفوزی هندستان و پاکستان هیچ گەشەکردنێك بەخۆوەببینن، هەروەها ڕێگە نادات بە ناردنی هیچ کاڵا و کەلوپەلێکی هیندی بە ناو خاکەکەی خۆیدا بۆ ئەفغانستان، تەنها ماوەیەکی کورتە ڕێگەیداوە بە تێپەڕینی بڕێکی کەم لە هەناردەکراوە ئەفغانییەکان بۆ هندستان(26).

3.پرسی ئەفغانستان: پاکستان و ئێران هیچ تێڕوانینێکی لێکنزیکیان نییە سەبارەت بە ئەفغانستان، ئەم جیاوازییەش کاتێك بە ڕاستی دەرکەوت، کە هەر لایەنێك لەگەڵ لایەنی هاودژی

ئەفغانستان ئەنجامدراوە، لەکاتێکدا پاکستان هاوکاری بزوتنەوەی تاڵیبانی کردوە، ئاڕاستەی ئێران روەو دژایەتی تاڵیبان و پاڵپشتیی پەیمانی باکورە، دوای روخانی تاڵیبان دەستەبژێرێکی دەسەڵاتدار لە کابول تۆمەتەکانی ئاڕاستەی پاکستان کردوە و بەرپرسیاری کردوە لە نەمانی سەقامگیریی لە ئەفغانستان و پاڵپشتیکردنی چەند لایەنێك، کە بەرپرسیارن لە لەباربردنی پرۆسەی سیاسی(27). دوای ئیمزاکردنی رێککەوتننامەی ئەمنیی نێوان ئەفغانستان و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا – کە زامنی مانەوەی بنکە سەربازییەکانی ئەمریکایە لە ئەفغانستان- گۆشەنیگایەکی لێکنزیك لەنێوان «تاران» و «ئیسلام ئاباد»دا دروستبوو، کە مانەوە و بوونی ئەم هێزانە لەخۆدەگرێت و بە هەڕەشەیەکیان تێدەگەن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەفغانستان بۆ هەردوو دەوڵەتەکە، گۆڕەپانی کێبڕکێ و دەسەڵات بووە.

4.ململانێی مەزهەبی: پاش روداوەکانی سودان، پانتاییەکی بەرفراوانی پاکستانییەکان رەخنەیەکی گەورەیان ئاڕاستەی ئەو رۆڵە کرد، کە ناوەندە رۆشنبیرییە ئێرانییەکان لە ئەفغانستان دەیگێڕن، لەو باوەڕەدان دوای شۆڕشی ئیسلامیی ئێران، چالاکیی ئەم ناوەندانە لە فێرکردنی زمانی فارسییەوە گۆڕاوە بۆ چالاکیی ئاینی/تایفی (شیعەگەرایی) (28)، بۆچوونەکان سەبارەت بەم پرسە جیاوازن، هەندێك پێیانوایە کێشەکە بریتییە لە رەنگدانەوەی بەریەککەوتنە مەزهەبییەکانی نێوان ئێران و سعودیە، لەو کاتەوە ئێران پشتگیری و پاڵپشتی گروپە شیعییە توندڕەوەکان دەکات، هاوکات سعودیەش پاڵپشتی و دەستگیرۆیی گروپە سوننییە توندڕەوەکانی پاکستان دەکات، هەربۆیە پێویستە لەسەر پاکستان هەوڵبدات بۆ خۆدەربازکردن لەم گەمە تایفییە(29)، ئەوەش بە دانانی سنورێك بۆ دەستێوەردانی هەردولا، بەتایبەت لە جیهاندا، پاکستان دوای ئێران گەورەترین ژمارەی شیعەی تێدا کۆبۆتەوە، لە کاتێکدا (80%)ی دانیشتوانەکەی لە ئاینزای سوننەن.

زۆرێك لە چاودێران و راڤەکاران لەو باوەڕەدان، کێشەکە

هۆکارگەلێکی زۆری ناوخۆیی و دەرەکی هەیە، لەوانە: سەرکردایەتی سیاسی ئێران لەم چەند ساڵەی دوایدا وتاری خۆی فۆرمەلە و گونجاندنی لەگەڵ ئەجێندای شیعەگەرایی، نەوەك لەگەڵ ئەجێندای ئیسلامیی گشتی، کە ئەمە کێشەکەی خوڵقاندوە(30)، هەندێکی دیکە لە راڤەکاران ئەم وتارە ناگەڕێننەوە بۆ ئەم ساڵانەی دوایی، بەڵکو پێیانوایە هەر لەگەڵ شۆڕشی ئیسلامیدا ئەم وتارە هاتوە و لە گشت ناوچەکەدا کاریگەریی خۆی داناوە، بەڵام ئەو کاریزما ئیسلامییەی خومەینی هەیبوو، لەگەڵ ئەو رێزەی لەجیهانی ئیسلامیدا لێیدەگیرا، بەدور بووە لەو وتارەی لەئەجێندای شیعیدا کورتکرابۆوە(31). بۆچوونەکان هەرچۆنێك بن، کۆکن لەسەر ئەوەی لە بەرژەوەندیی پاکستاندا نییە بخزێتە نێو گەمەی تایفییەوە، هەریەکە لە «ئێران و سعودیە تێیکەوتون»(32). لە ماوەی ئەم دوو دەیەی دواییدا، پاکستان بەرزبوونەوەیەکی بەخۆوەبینی لە دۆخەکانی فڕاندن و کوشتنی رێکخراو بە هۆکاری تایفیی، نەخشەی «توندوتیژیی تائیفی»ی نێوان سوننە و شیعە لە ئەفغانستان بە شێوەیەکی گەورە گۆڕانی بەسەردا هاتوە، لەمیانەی هەشتاکان و نەوەدەکانی سەدەی بیستەمدا کێشەیەکی ترسناك لە کاراچی هەبوو، بەڵام ئەم دوژمنایەتییە تەشەنەیکرد و شارەکانی «سند، بەنجاب، بلوچستان، روالبەندی و هتد»ی گرتەوە(33).

بەگژداچوونەوەی مەسەلەی تایفی مەرجدارە بەوەوە، هەر لایەنێك بزانێت چۆن «ئەو کەسە گەمژانە دەمکوت بکات، کە خەریکی هەڵگیرساندنی ئاگری تایفەگەرین لای ئەو دوو لایەنە، بەڵام بەپێچەوانەی ئەوەوە وەك ئەوە وەهایە رۆن بکەی بەسەر ئاگردا»(34).

دەرئەنجام

هەم لە پاکستان و هەم لە ئێرانیش کەسانێك هەن گومانیان هەیە لە گرنگی پەیوەندییەکانی پاکستان-ئێران و پێویستیی توندکردنەوەی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خواستی دولایەنەیان

هەتاوەکو ئەمڕۆ سەرکەوتونەبووە لە گەیاندنی پەیوەندییەکان بە ئاستێکی چاوەڕوانکراو، پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵات - کە هیچ چاودێر و شیکەرەوەیەك نکۆڵی لە گرنگییە ستراتیژییەکەی نییە بۆ ئەو دوو وڵاتە- هەتاوەکو ماوەیەکی درێژ مەحکوم دەبێت بە چەندین ئاستەنگ، پێدەچێت پەیوەندییە ئابوری و بازرگانییەکان – کە ژێرخانێکی گونجاویان بۆ رەخساوە- مەحکوم بن بە بارگرانیی بارودۆخە سیاسییەکە و بووبێتە قوربانی، هیچ هەلێکیش لەسەر ئەم ئاستە فەراهەمنابێت بۆ بەدیهێنانی خواستی پاکستان و ئێران بە بێ چارەسەرکردنی زۆرێك لە دۆسیە هەڵواسراوەکان، لەپێش هەمووشیانەوە کێشەی قوڵی بلوچستان، ئەمە جگە لە دۆزینەوەی چارەسەر بۆ ئەو کێشە تایفییەی لە میانەی دەیەی رابـردودا بە شێوەیەکی دودڵانــە قوڵبۆتەوە. ئەم پەیوەندییە و بەرکەوتنی بە پەیوەندییەکانی هەردوکیان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و سعودیە و هندستان بەشیوەیەکی تایبەت، ئەگەر هەوڵە لێکنزیککارییەکانی نێوان واشنتۆن و ئێران سەرکەوتوبن، رەنگدانەوەی پۆزەتیڤی دەبێت لەسەر پەیوەندییەکانی پاکستان-ئێران و رێخۆشکەر دەبێت بۆ جێبەجێکردنی گەلێك لەو پڕۆژە ئابورییانەی بە هۆی جێبەجێکردنی سزاکانی سەر ئێران راگیرابوون، ئەوەش – بەهەمانشێوە- پەیوەستە بە پەیوەندییەکان لەگەڵ هندستاندا، گومانیش لەوەدا نییە، کە پاکستان خوازیاری جۆرێك لە باڵانسە لە هاریکاریی ئێران-هندستان، بەڵام لە بەرژەوەندیدایە بەردەوامبێت لە گەشەپێدانی پەیوەندییە ستراتیژییەکانی نێوان هندستان و ئێران، لە بەرامبەریشا ئێران بە چاوی قایلبوونەوە ناڕوانێتە پەیوەندییە بەهێزەکانی نێوان پاکستان و سعودیە.

نوسەر: (فاتمە سەمادی)، توێژەر لە ناوەندی جەزیرە.

سەرچاوەی ئەم بابەتە: ناوەندی جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە

لینکی بابەتەکە: http://studies.aljazeera.net/ar/repor

html.20151121213714953401/ts/2015

پەراوێز و سەرچاوەکان

1. ئەم بابەتە لە چوارچێوەی کۆمەڵە بابەتێکی توێژینەوەی دیکەدایە کە توێژەر سەبارەت بە سیاسەتی دەرەوەی پاکستان ئەنجامیداوە، ئەوەش لە چوارچێوەی سەردانێکیدا بۆ ئەو وڵاتە لە ماوەی نێوان (24-11 بۆ 5-12ی 2014).

2. Alam,Shah, Iran-Pakistan Relations: Political and Strategic Dimensions, Strategic Analysis journal, Vol. 28, No. 4, 2004,pp:526-547

3. Askari Rizvi, Hassan, Pakistan's Foreign Policy: An Overview 1947- 2004,Pakistan Institute of Legislative Development And Tran

4. جاوید حفیظ، علاقات إیرانیه باکستانیه، 12 من أغسطس/اب 1121 //:http javedhafiz.net

5. Harsh V. Pant ,Pakistan and Iran›s Dysfunctional Relationship, Middle East Quarterly
http://www.meforum.org/2119/pakistan-and-irans-dysfunctional-relationship

6. جاوید حفیظ، علاقات إیرانیه باکستانیه، 12 من أغسطس/اب 1121 //:http javedhafiz.net

7. جاوید حفیظ، مرجع سابق.

8. عباس قندیل، «عوامل وموانع همکاری در روابط میان إیران وپاکستان» (عوامل ومعوقات التعاون فی العلاقه بین إیران وباکستان)، رساله ماجستیر، کلیه الحقوق والعلوم السیاسیه، قسم العلاقات الدولیه، جامعه طهران، 2312 ، ص 213.

9.جاوید حفیظ، مرجع سابق.

10. Hussain, Mushahid ,Pakistan-Iran Relations in the Changing World Scenario: Challenges and Response,» in Tarik Jain, et al, eds, .Foreign Policy Debate: The Years Ahead (Islamabad: Institute of Policy Studies),1993, pp. 2159-

11. له چاوپێکەوتنێکی پێشوی توێژەرەوە وەرگیراوە لەگەڵ ژەنراڵی خانەنشین (عبدالفیوم امتیاز)، بەرپرسی پێشوی پیشەسازییە جەنگییە شاراوەکان و ناوەندەکانی سوپای پاکستان، ئیسلام ئاباد، 1-12-2014.

12. جاوید حفیظ، مرجع سابق.

13. صحیفه العربی الجدید، 11 من أکتوبر/تشرین الآول 1129.

http://www.alaraby.co.uk/politics/ec2f03641-dc68-4532-cc4-b4b9432458a3#sthash.Zom3lY5b.dpuf –

14. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ شرۆڤەکار و پسپۆڕی ئەمنی پاکستانی (حسن عسكري رضوي) لاهور/باکستان، 3 دیسمبر 2014.

15. (محمد جعفر جوادی ارجمند واخرون)، تحلیل ژئو استراتژیکی روابط إیران وپاکستان با تأکید بر عامل امنیتی) تحلیل جیوستراتیجی للعلاقات الإیرانیه-الباکستانیه مع التأکید علی عامل الامن(، فصلیه «مطالعات شبه قاره»، جامعه سیستان وبلوشستان، السنه الرابعه 4، العدد 12 ، خریف 1391 ، ص 51-76.

16. جاوید حفیظ، مرجع سابق.

17. أحمد دیاب، خط الغاز بین إیران وباکستان: الدواعی والتداعیات، ملف الآهرام الاستراتیجی، 2 من إبریل/نیسان 1123.

http://digital.ahram.org.eg/articles.aspx?Serial=1256489&eid=35

18. طهران تدعو إسلام اباد إلی اتخاذ خطوات فاعله لتنفیذ مشروع مد أنبوب الغاز، صحیفه کیهان، 2 من دیسمبر/کانون الاول 1129

http://kayhan.ir/ar/news/11338

19. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ خالد رحمان، سەرۆکی سەنتەری لێکۆڵینەوە سیاسیەکان، إسلام آباد، 28 نوفەمبر/ 2014.

20. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر (رسوک بخش ریس)، سەرۆکی ناوەندی لیکۆڵینەوە ستراتیژییەکان، اسلام اباد 28-11-2014.

21. هل ستتخلی إیران عن تغریم باکستان حول أنبوب الغاز؟، موقع قناه العالم، الپلاپاو 23 من مایو/أیار 1129

http://www.alalam.ir/news/1593784

22. توێژەر ئەم هاوکۆکییەی لای ئەو توێژەر و سیاسەتمەدارانە بینیوە، کە چاوی پێیانکەوتوە لە میانەی ئامدەکارییەکان ریس، ژەنڕاڵ عبدالقیوم امتیاز، ژەنڕاڵ مەحمود شا، عبدالغفار عەزیز، دکتۆر حەسەن عەسکەری رضوي.

23. طهران تدعو إسلام اباد إلى اتخاذ خطوات فاعله لتنفيذ مشروع مد أنبوب الغاز، صحيفه كيهان، 2 من ديسمبر/كانون الآول 1129

http://kayhan.ir/ar/news/11338

24. جاوید حفیظ، سەرچاوەی پێشو.

25. (حسن بلال زیدی) وەزیری بەرگریی پاکستان دەڵێت: واشنتۆن هاوپەیمانێکی متمانەپێکراو نییە، ڕۆژنامەی «دون»ی پاکستانی کە لە بەرواری (26-11-2014) دا دەرچووە.

http://www.dawn.com/news/1146987

26. الهند تسرع مشروع ميناء في إيران بعد تحسن العلاقات الإيرانية-الأميركية، وكالة رويترز، 14 من نوفمبر/تشرين الثاني 1123

http://ara.reuters.com/article/worldNews/idARACAE9B2MS020131129

27. توێژەر لەسەر زاری زیاتر لە بەرپرسێکی ئەفغانییەوە گوێبیستی ئەم تۆمەتانە بووە، کە لە سەردانی توێژینەوەکەیدا بۆ کابوڵ چاوی پێیان کەوتوە لە (25ی 11ی 2013 بۆ 5ی 12 2013).

28. جاوید حفیظ، سەرچاوەی پێشو.

29. لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ دکتۆر رەسول بخش رئیس.

30. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر خالد رەحمان.

31. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر خالد رەحمان.

32. چاوپێکەوتن لەگەڵ دکتۆر خالد رەحمان.

33. رشا عبد الوهاب، باكستان تحترق بنيران العنف الطائفي، الأهرام الرقمي، 4 من يناير/كانون الثاني 1123http://digital.ahram.org.eg/articles.

aspx?Serial=1151037&eid=3409

34. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ (عبد الغفار عزیز)، بەرپرسی پەیوەندییە دەرەکییەکانی کۆمەڵی ئیسلامیی پاکستان، لاهور، 3 دیسمبر/2014.

3

ئابوریی پاکستان: دژبەرییەکانی نێوان توانا و سیاسەتەکان

پێشەکی

پاکستان خاوەن توانایەکی ستراتیژی و گەشەپێدانی وەهایە، دەکرێت سود بە گەلەکەی خۆی و گەلانی ناوچەکە بگەیەنێت، پێگەی جیۆستراتیژیی ئەو وڵاتە دەتوانێت ببێتە پردێک لەنێوان باشوری ئاسیا و ناوەڕاستی ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ڕێگەی ئێرانەوە، هەروەها ئەوروپا، ئەم پێگەیەش هەلیپێداوە تا ببێتە ناوەند بۆ تەوەرەیەکی هەرێمی، ئەمەش ئەوە لە پاکستان دەخوازێت کە لەبری «دەوڵەتێکی ئەمنی» کار لەسەر گەیشتن بە «دەوڵەتێکی خۆشگوزەران» بکات.

پاکستان شەشەم وڵاتی جیهانە لەڕوی ژمارەی دانیشتوانەوە، زیاتر لە نیوەیان تەمەنیان لەخوار 24 ساڵەوەیە، وڵاتەکە بە هەمەچەشنی دەرامەتە سروشتییەکاندا دەناسرێتەوە، کە ئەمەش کردویەتی بە بازاڕێکی خاوەن توانایەکی چاوەڕوانکراوە -قەبارەی دانیشتوانەکەی 175 ملیۆن کەسە- لەسەر ئاستی بازرگانیی هەرێمی و نێودەوڵەتی،

بەتایبەت ئەگەر هاوڕابێت لەگەڵ دەوڵەتانی ناوچەکەدا سەبارەت بە «ستراتیژیی بەدەستهێنانی ئاڵوگۆڕکارییانە» و مامەڵەکردن لەگەڵ ئابورییە گەورەکانی دیکەدا، لەو کاتەشدا دەتوانێت داهاتەکانی چەند هێندە زیاد بکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تێکڕا نزمەکانی گەشەپێدانی مرۆیی و دۆخی یاسایی و سروشتی رژێمی ناجێگیر، هەموو ئەوانە گورز لە بەرهەمهێنانی پاکستان دەدەن و گەشە ئابورییەکەی پەکدەخەن، لە روی گەشەپێدانی مرۆییەوە لە کۆی (187 وڵات) لە پلەی (146)ەم دێت بە پێی پێوەری ساڵی 2014 (1). ساڵانە روبەڕوی کورتهێنانێکی گەورە دەبێتەوە لە بەگەڕخستنی نزیکەی (1.5 ملیۆن) گەنجی پاکستانیدا و پڕچەککردنیان بە لێهاتویی پێویست بۆ بازاڕی کار.

سـەرەڕای پێویستی پاکستان بۆ وەبەرهێنان لە دەرامەتە مرۆییەکاندا، پێویستیشی بە فەراهەمکردنی ژینگەیەك هەیە بۆ کارە خوازراوەکانی خۆی، بەتایبەت تۆڕێکی پەیوەندیکردنی چالاك (هێڵە ئاسنینەکان و رێگەوبانەکان، تۆڕەکانی تەلەفۆن، هتد) کە رۆژهەڵات و رۆژئاوا، کەنارەکانی باشور و بەشەکانی باکوری وڵات پێکەوە ببەستێتەوە، هەروەها بۆ گەیاندنی ئاوی گەرم بە چین و دەوڵەتانی ناوەڕاستی ئاسیا، هەروەها بەستنەوەی پاکستان بە وڵاتانی «هاوبەندیی باشوری ئاسیان بۆ هاریکاری هەرێمایەتی- SAARC»، هەروەها بەستنەوەی بە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە. وەك دەزانرێت ئێران –یەکێك لەسەرچاوە گەورەکانی وزە لە جیهاندا- خاوەن یەدەگێکی نەوتییە دەگاتە (158 ملیار) بەرمیل و نزیکەی (34 ترلیۆن) مەتر سێجا گازی سروشتی، پاکستان بە پێگە نێوەندەکەی دەتوانێت پێویستییەکانی وزەی دەوڵەتانی دەوروبەری پڕبکاتەوە و هاوکاربێت لە چالاککردنی ئابورییەکانی.

پەیوەندییە ئابورییەکان

ریزبەندیی جیهانی ئابوری کە لە لایەن «دامەزراوەی هارتیگ»ەوە بڵاوەکرێتەوە، ئابوری پاکستانی لەجۆری «تاڕادەیەکی زۆر نائازاد» پۆلێنکردوە. ئەگەر بودجەی فیدراڵیی ساڵی (2014-2015)ی پاکستان بە نمونە وەربگرین، دەبینین باجی لەسەر هاوردەکراوەکان زیادکردوە، کە لە بنەڕەتدا گیرۆدەی دەستی بەرزیی باجە، کە تەگەرەکانی بەردەم پاکستانی زیادیکردوە لە رێگەیدا بەرەو تەواوکاریی ئابوریی لەگەڵ وڵاتانی دیکەی ناوچەکەدا، راکێشانی سەرمایەگوزاریی بیانی و فەراهەمکردنی بارێکی گونجاو بۆ گۆڕینی پاشەکەوتەکان بۆ وەبەرهێنان بە ریژەیەکی بەرز، پێویستیی بە باشکردنی سیستمی فەرمانڕەوایەتییە، وەك: هەڵوەشاندنەوەی دەستکەوتەکان، باشکردنی پەیوەستبوون بە باجەوە، نەهێشتنی گەندەڵی(2)، سەرەڕای مسۆگەرکردنی رونەدانی هەڵگەڕانەوە لە سیاسەتە جۆراوجۆرەکاندا.

ئێران و پاکستان گرنگییەکی زۆریان داوە بە هاندانی بازرگانیی نێوانەیی- کە بە هۆی سزا نێودەوڵەتییەکانی سەر ئێران رووی لە لاوازیی کردبوو، سەرەڕای ئیمزاکردنی رێککەوتننامەیەکی تایبەتمەند لەم بوارەدا لەساڵی2004، کورتهێنانی وزەی پاکستانی هەلێکی گەورەی بازرگانی بەخشیوەتە ئێران، لەکاتێکدا ئەمەی دواییان پاکستان وەك بوارێکی شیمانەکراو تەماشادەکات بۆ هەناردەکراوەکانی(3). لەم رێڕەوەدا هەردوو وڵات رێککەوتون لەسەر پلانێك، کە ماوەکەی پێنج ساڵە بە مەبەستی ئاسانکاریی و زیادکردنی قەبارەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوانیاندا بۆ (5 ملیار دۆلار) (4). شایەنی باسە توندکردنەوەی پەیوەندییە ئابورییەکانی نێوان هەردوو وڵات هاوکار دەبێت بۆ باشکردنی گەشەی ئابوری داکشاوی جیهان.

هەروەها هەناردەکراوەکانی ئێران بۆ پاکستان و «رێڕەوی ئابوریی چینی-پاکستانی (CPEC)» هاوکار دەبێت بۆ دەوڵەتانی

ناوچەکە بە مەبەستی باشکردنی بـواری ڕکابەریانە، هەروەها یارمەتیدەر دەبێت بۆ هاندانی وەبەرهێنان و گەشە لە مەودای دوردا. لەگەڵ ئەوەشدا، هێشتا پێویستیەك هەیە بۆ هەڵسەنگاندنی هەڕەشە سیاسی و دیمۆگرافییە چاوەڕوانکراوەکان و گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ مامەڵەکردن لەگەڵیدا.

بەڕێوەبردنی دەرامەتەکان

پاکستان بە فرەیی دەرامەتە سروشتی و سەرچاوە مرۆییەکانیدا دەناسرێتەوە، کە پێنجەم گەورەترین یەدەگی ئاڵتونی جیهان دەکەوێتە هەرێمی «بلوچستان»(5)، هەروەها دووەم گەورەترین یەدەگی خوێ و شەشەم گەورەترین یەدەگی خەڵوز دەکەوێتە «پەنجاب»ەوە، بەڵام نەیتوانیوە ئەم دەرامەتانە بۆ بەرژەوەندیی ئابوریی خۆی بەکاربهێنێت، نەك هەر ئەوە، بەڵکو مەترسیی ئەوە هەیە کە ئەم دۆزینەوانە ببێتە مایەی شەڕی ناوخۆیی لە بلوچستان بە هۆی دەستبەسەرداگرتنی زەوییەکان لەلایەن سـەرۆك هۆزە ناوخۆییەکان. هـەروەك چۆن پاکستان نەیتوانیوە پلانێکی باشی هەبێت و پرۆگرامێکی گونجاو جێبەجێبکات، کە لەڕێگەیەوە بتوانێت سود لە دەرامەتە مرۆییە هەرە زیندوەکان وەربگرێت، کە بریتییە لە «گەنجان»(6).

هەروەها خراپ بەڕێوەبردنی و نەبوونی حکومەتێکی دانا لەهۆکارە قوڵەکانی زۆربەی کێشە ئابوریەکانی پاکستانن، سەرەڕای ئەوەش: «ڕێڕەوی کولتوری پاکستانی-فیودالی» بە سروشتی خۆی هاودژە لەگەڵ گەشەپێدانی مرۆیی و هەر هەوڵێك، کە دەدرێت لەپێناو ڕەخساندنی پرەنسیپی لێهاتویی و ئـازادی هەڵبژاردن. پاکستانییەکان ئازاد نین لە بەکارهێنانی مافی خۆیان لە دەنگدان بە پێی توانای خۆیان و ئەو لەهجە سیاسیەی ئاستەکەی بە باش

دەزانن، هەمو ساڵێك رێژەی دەرامەتەکان دێتەدواوە و کەمدەبێتەوە بە بێ بەدیهێنانی خواستەکانی بودجە، کە دەبێتەهۆی قوڵکردنەوەی کێشەی کورتهێنان لە پارەدارکردنی قەرزەکان، بەوجۆرەش شایستەی قەرزەکان و گرەنتییەکانی (70%)ی دەرامەتەکان بۆخۆی دەبات. لە راستیدا، پاکستان پێویستی بە قەرزکردنی زیاتر هەیە بۆ پارەدارکردنی خواستی خەرجییەکان و گەشەپێدانی دیکە و خەرجیی کەرتی کۆمەڵایەتی.

شەڕی دژە «تیرۆر»

هەریەکە لە ئەمریکا و چین ساڵانێکی زۆر لە هەوڵدا بوون بۆ بەهێزکردنی نفوزی خۆیان لە پاکستان، چونکە درکیان بە گرنگیی جیۆستراتیژیی پاکستان کردبوو لەسەر ئاستی بازرگانی و ئەمنی، ئەمریکا توانیبووی پاکستان وەك هاوپەیمانێکی سەرەکی خۆی بەکاربهێنێت لە جەنگی دژە «تیرۆر»، بە گۆڕانی جیهان بەرەو «فرە جەمسەری» هەریەکە لە چین و ئەمریکا لەهەوڵدابوون بۆ بەشدارپێکردنی پاکستان لە هەوڵە هەرێمییەکانیاندا لەپێناو پاڵپشتیی بەرژەوەندییەکانیان لەناوچەکەدا، بەتایبەت ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، کە ئامانجەکەی بریتییە لە بەرەنگاربوونەوەی ئەوانەی بە تیرۆریستەکان ناویان دەبات لە ئەفغانستان و ئێران بۆ بەدیهێنانی ئاسایش، هەروەها دەخوازێت ئابورییەکەی بپارێزێت لە لێکەوتەکانی دەرکەوتنی ئابوریی چین، بەڵام لەپێناو ئەو ئامانجەی دواییدا ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دەستی هاوبەشیی راکێشاوە بۆ هندستان بە ئامانجی پێکهێنانی هیزێکی ئابوری لەناوچەکەدا، کە بتوانێت لەم بارەیەوە روبەڕوی چین ببێتەوە، ئەمەش کاریگەریی نێگەتیڤی کردۆتەسەر بەرژەوەندییەکانی پاکستان و بەوجۆرەش رەنگدانەوەی هەبووە لەسەر ناجێگیریی پەیوەندییەکانی پاکستان-ئەمریکا.

پاکستان لەڕووی ئابورییەوە گەلێك لەو جەنگە زەرەرمەندبووە، کە بە «جەنگی دژە تیرۆر» ناودەبرێت، لەبەرئەوەی ژینگەیەکی ناهەمواری بۆ وەبەرهێنانی ناوخۆیی و دەرەکی خوڵقاندوە، بەجۆرێك لە ساڵانی (2009-2010) وەبەرهێنانی بیانی راستەوخۆ لە پاکستان بە رێژەی (45%) پاشەکشەیکردوە، ئەمەش بەراورد بە پێدراوەکانی پێش جەنگ. هەروەها «سندوقی پاڵپشتی هاوپەیمانێتی(CSF)» بە سەرکردایەتی واشنتۆن نەیتوانیوە قەرەبووی یەك لەسەر دەی ئەو زیانانە بکاتەوە، کە لەسەرەتای جەنگەوە لەساڵی 2001ەوە بەر پاکستان کەوتوون، بەجۆرێك قەرەبووەکانی سندوقەکە گەیشتوونەتە نزیکەی (13 ملیار) دۆلار، لە کاتێکدا زیانەکانی دەگەنە نزیکەی (106 ملیار) دۆلار(7). هەروەها لێکەوتەی زیانەکانی هێرشە تیرۆریستییەکان تەنها لەماوەی ساڵانی (2013 تا 2015) بە (11.6 ملیار) دۆلار دەخەملێندرێت(8). بە دەربڕینێکی دیکە، کاریگەرییەکانی جەنگی دژە تیرۆر هەر بەتەنها لەسەر داهاتەکانی بودجەی وڵاتدا کورتبۆتەوە، بەڵکو پێویستبوو لەسەر پاکستان داهاتێکی زیاتر تەرخانبکات بۆ مەبەستە ئەمنییەکان، جگە لە کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی لەسەر کەرتی گەشتوگوزار بەشیوەیەکی تایبەتی.

قەیرانی وزە

فەرامۆشکردنی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی پاکستان قەیرانی وزەی هێناوەتەئاراوە، کە لای خۆیەوە کۆسپێکی گەورەی دروستکردوە لەبەردەم گەشەی ئابوریدا، لە ئێستادا ئیسلام ئاباد پەرەی بە بازرگانی وزە داوە لەگەڵ دەوڵەتانی ئاسیای ناوەڕاست و دەوڵەتانی دیکەی دراوسێ، چاوەڕواندەکرێت بۆرییەکی گواستنەوەی وزە، کە لە باشوری ئاسیاوە دەڕوات بۆ ئاسیای ناوەڕاست و بە --CASA 1000 ناسراوە، پاکستان بە هەریەکە لە ئەفغانستان و تاجیکستان و قیرغیزستانەوە ببەستێتەوە. بازرگانیی وزە لە سنورەکانەوە بەرزکردنەوەی توانای

کەرتی وزەی ناوخۆیی دەخوازێت، ئەنجامدانی چەندین هەنگاو لەم بوارەدا لەلایەن پاکستانەوە دەخاتە ئەستۆی پاکستان، گرنگترینیان: زیادکردنی وەبەرهێنان لە پێشخستنی سیستمی دابەشکردنی وزە، رێکخستنی باج و رەسمی سەر بەکاربەران، فەراهەمکردنی پشتێنەیەکی هەمەچەشن لە گشت جۆرەکانی وزە لە وڵاتدا کە دەشێت بەکاربهێندرێن.

رێککەوتننامەی ئەتۆمی ئەم دواییەی نێوان ئێران و گروپی (5+1)، ئەنجامی گرنگی لێکەوتەوە سەبارەت بە بازرگانی لەگەڵ چین و پاکستان(9)، بە لەبەرچاوگرتنی ئـەوەی هەریەکە لە چین و هندستان لە رێگەدان بۆ زیندوکردنەوەی هێڵی گازی ئێران- پاکستان، کە لە ساڵی 2012ەوە بە هۆی فشاری ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا راگیرابوو. ئەگەر پاکستان ببێتە بازاڕێکی گـەورە و دەرکەوتوی وزە، ئەوا چین بازاڕێکی زۆر گەورەتر و فراوانترە. پاکستان و چین لەنیسانی 2015دا رێککەوتنێکیان ئیمزاکرد بۆ گواستنەوەی گازی ئێران بۆ بەندەری گۆداری پاکستانی لەڕێگەی بۆرییەکی گواستنەوەوە بۆ شاری «نواب شا»ی پاکستانی، ئەمەش لەپێناو فەراهەمکردنی (4500 مێگاوات) کارەبا، کە کورتهێنانی پاکستانی لە بواری وزەدا قەرەبووکردۆتەوە. لە بەرامبەر گازی ئێراندا بۆ پڕۆژەکانی وزەی پاکستان، تاران دراوی قورس بەدەستدەهێنێت بۆ بوژاندنەوەی ئابورییەکەی.

چاوەڕواندەکرێت هێڵی گازی ئێران-پاکستان هاریکارییە ئابورییەکانی نێوان هەردولا توندبکاتەوە، رۆژانە (750 ملیۆن) پێ سێجا گازی سروشتی بۆ پاکستان هەناردەدەکات. لە ئێستادا ئێران نزیکەی (74 مێگاوات) کارەبا دەداتە شارە سنوریەکانی پاکستان، لە پلانیشدایە ئەو بڕە زیادبکرێت بۆ (100 مێگاوات) بۆ پڕکردنەوەی پێداویستییە روولەزیادبووەکانی کارەبا لە بەندەری گوادار، ئەمەش

لەمیانەی ئەو دانوستانەی، ئێستا لەنێوان هەردولادا بەڕێوەدەچێت سەبارەت بە پڕۆژەیەك، تێیدا ئێران (1000 مێگاوات) كارەبا بۆ پاكستان دابیندەكات، ئەمەش دوای ئەوەی بەشێوەیەكی كردارەكی لێكۆڵینەوەكانی لە گرنگی پڕۆژەكە.

رێككەوتننامە بازرگانییە ناچالاكەكان

گریمانەی ئـەوە دەكرێت بازرگانیی هەرێمایەتی پاڵنەری رەوڕەوەی ئابوری بێت، تێبینیدەكرێت هەتاوەكو شەستەكانی سەدەی بیستەم هەناردەكراوە پیشەسازییەكانی پاكستان باشبوون، ئەمە پێش ئەوەی لەدەیەكانی داهاتودا پاشەكشە و گەمارۆ بەخۆیەوە ببینێت(10). ئەوەی دژخوازییەك دێنێتەئاراوە بریتییە لەوەی كە دابەزینی دراوی پاكستانی، هاندەر نەبوو بۆ هەناردەكراوەكان و نرخی ناوخۆیی لە بەرزبوونەوەی بەردەوامدا بوو، بەپێچەوانەی تیۆرییە ئابورییەكان.

گرفتاربوونی سیستمی فەرمانڕەوایی بەرپرسیار لە رێككەوتننامە بازرگانییەكاندا، بەتایبەت فەرامۆشكردنی پارێزگاریی لەبەرژەوەندییە نیشتیمانییەكان، بۆتە مایەی لادانی بێبنەما لایەنداریی لە پەیوەندییە ئابورییەكاندا. سـەرەڕای ئەندامێتیی پاكستان لە هەریەكە لە «رێكخراوی هاریكاریی ئابوری-ئیكۆتا (ECOTA)» و «رێكخراوی بازرگانی ئازادی باشوری ئاسیا (SAFTA)»، بەڵام پاكستان نەچۆتە نێو پڕۆسەیەكی بازرگانیی گەورەوە لەگەڵ هاوبەشە هەرێمییەكانیدا، بەجۆرێك بەشی پاكستان لە بازرگانیی هەرێمیدا (5%)دا تێناپەڕێنێت، بەراورد بە رێژەی (4%)ی بازرگانی نێوانی دەوڵەتانی دیكەی ئەندام لەم دو رێكخراوە.

لە گۆشەیەكی دیكەوە، رێككەوتننامەی بازرگانی و گواستنەوەی نێوان ئەفغانستان و پاكستان لە ساڵی 2011دا سەركەوتونەبوو

له بەدیهێنانی ئامانجەکانیدا، بەهۆی ڕێوشوێنە ئاڵۆزەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیە. هەوڵەکانی پاکستان بۆ ئیمزاکردنی ڕێککەوتننامەی بازرگانی ئازاد لەگەڵ هەریەکە لە ئەندۆنیسیا و مۆریشیوس و ئێراندا، تائێستا لە چوارچێوەیەکی شکڵیدا ماوەتەوە، هاوکات کار دەکات بۆ چالاککردنی ڕێککەوتننامە ئیمزاکراوەکانی لەگەڵ هەریەکە لە چین و سریلانکا و مالیزیا. لەنێوان ئەم ڕێککەوتنامانەدا، ڕێککەوتننامەی بازرگانی ئـازاد لەگەڵ چین (کە لە نۆڤەمبەری ساڵی 2006دا ئیمزاکراوە) چۆتە بەرژەوەندیی تەواوکاریی هەرێمایەتییەوە، سەرەڕای ئەوەی پێوەرەکان ڕەوایەتی بە چین دەدەن(11).

نەبوونی هاریکاریی ئابوریی نێوان پاکستان و هندستان، بە هۆی ململانێ سیاسییەکانەوە، کاریگەریی نێگەتیڤی هەبووە لەسەر ئەو ڕێککەتننامە بازرگانییانەی پاکستان لەگەڵ هەریەکە لە «ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی (WTO)» و «هاوبەندی باشوری ئاسیا بۆ هاریکاریی هەرێمایەتی (SAARAC)» و «ڕێکخراوی بازرگانی ئازادی باشوری ئاسیا (SAFTA)» ئیمزایکردون(12). هەروەها پەیوەندییە بازرگانییەکان لەگەڵ چیندا پێویستییان بە گەشەپێدان و باشکردنە، بە لەبەرچاوگرتنی درێژیی سنوری نێوان هەردوو وڵات، کە نزیکەی (2912کم)ە، ئەم کارەش پێویستی بە پەیڕەوکردنی ئەم خاڵانەیە:

1.ڕاگرتنی ئیستفزازی ئەو دوو دەوڵەتە بەرامبەر یەکتر و گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ دروستکردنی متمانە.

2.جەختکردنەوە لەسەر خاڵە هاوبەشە ئاشتییەکان لە ڕێڕەوی هاریکاری ئابوریی نێوان هەردوو وڵات.

3.بەشداریکردن لەدەستپێشخەرییەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی، لەهەوڵدان بۆ هاندانی هاریکاری ئابوریی هەرێمایەتی.

4.هێشتنەوەی گشت دەروازەکـانـی دانوستان و گفتوگۆ بە کراوەیی لە گشت پرسە هەڵواسراوەکاندا.

ڕێگەی داهاتو

بەلەبەرچاوگرتنی ئەو چوار کێشەیەی سەرەوە، پاکستان پێویستی بەلێکنزیکبوونەوەیەکی گشتگیرە بۆ دەستنیشانکردنی قەیرانی هەنوکەیی، لەگەڵ دانانی هێڵێکی کارکردن، کە بتوانێت لەڕێگەیەوە هاوبەشبێت لە گەشەپێدانی هەرێمایەتی. حکومەتی وڵاتیش پلانێکی بۆ داهاتو داناوە بەناوی «روانگەی پاکستان 2025»، کە تێیدا جەختیکردۆتەسەر هاندانی گەشەپێدانی ئابوری وەك ئامرازێك بۆ هاندانی هاریکاریی هەرێمایەتی و تێپەڕاندنی سنورە هەرێمایەتییەکان لەلایەنە ئابوریەکەیەوە.

هەنگاوی یەکەم خۆی لە بڕیارێکی سیاسیی گشتگیردا دەبینێتەوە بۆ گواستنەوەی پاکستان بۆ پۆلێنی «دەوڵەتی خۆشگوزەران» لەمیانەی بەکارهێنانی دەرامەتە داراییەکانەوە بۆ گەشەپێدانی دەرامەتە مرۆییەکان دەبێت، کە بە ژمارەیەکی زۆر لەبەردەستدان، هێشتا لە توانای پاکستاندایە کە توانا مرۆییە لێهاتوەکانی بەکاربهێنێت بۆ کارکردن لە ئابورییە هەرێمییەکاندا بە ئامانجی بەرەو پێشبردنی سیستمێك وەڵامدەرەوەی خواستی کارکەرانی لێهاتوبێت لە دەرەوە، هەروەها سەرمایەگوزاری لە بەرزکردنەوەی توانای دەرامەتە مرۆییەکان بۆ گەیشتن بە پێوەری بازاڕی کاری نێودەوڵەتی. لە لایەکی دیکەوە هەرێمەکانی پاکستان پێویستیان بە هێنانەکایەی سیستمێکی چالاك هەیە، کە داتا و زانیارییەکان لەسەر بازاڕی کار فەراهەمبکات بۆ روبەڕوبوونەوەی ئەم کێشمەکێشە(13).

پاکستان میکانیزمە ئەمنییەکانی خۆی پەرەپێداوە لەگەڵ بوونی ئاماژەیەکی کزی پێشکەوتنی ئابوری، ئەمەش پاڵنەرە بۆ واشنتۆن لە وەها حاڵەتێکدا نەك هەر لە بواری ئەمنییەوە، بەڵکو لە بوارەکانی دیکەشەوە وەك هاوپەیمانێکی خاوەن متمانە لە پاکستان بڕوانێت. هێشتا دانوستانەکان دەربارەی «رێککەوتننامەی سەرمایەگوزاریی

دولایەن» لەنێوان هەردوو وڵاتدا بەهێواشی بەڕێوەدەچێت بە هۆی پارێزی و سڵکردنەوەی هەردولا لە کۆمەڵێك بابەت. سەرکەوتنی پاکستان لە چالاککردنی ئەم ڕێککەوتننامەیەدا خۆی دەبینێتەوە لەپیشاندانی ئاماژەی دڵنیاکەرەوە بەو وەبەرهێنە ئەمریکییانەی گرنگیدەدەن بە کارکردن لە پاکستان(14).

هەتاوەکو پاکستان نەتوانێت سیاسەتە بەکەڵکەکانی پەرەپێبدات و ڕێوشوێنی چاکسازیی ناوخۆیی بگرێتەبەر، کە ئەمەش دەچێتە خزمەتی دروستکردنی بازرگانییەکی هەرێمیی لەسەر هێڵێکی ڕاست و دروست، ناتوانێت پەیوەندییە بازرگانییەکانی لەگەڵ هیندستان و ئێران و ڕێڕەوی ئابوریی لەگەڵ چیندا ئاساییبکاتەوە. چاوەڕواندەکرێت ڕێڕەوی ئابوریی چینی-پاکستانی (CPEC) هاوکاربێت بۆ سەقامگیرکردنی ئابوری پاکستان و بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی لە سەرتاپای هەرێمەکەدا.

لەپێناو تێپەڕاندنی کورتهێنانی وزە لەلایەن پاکستانەوە، پێویستە ئەو وڵاتە چەند ڕێوشوێنێك بگرێتەبەر، لە بوارەکانی هاوردەکردنی نەوت و گاز لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست. هەروەها چاوەڕواندەکرێت ئەو ڕێڕەوە ئابورییە ببێتەمایەی دابینکردنی وزەش، تەنانەت بە گریمانەکردنی لەسەرخۆیی بەرەوپێشچون لە هێڵی بۆریی «تاپی-TAPI، کە بە ئەفغانستاندا تێدەپەڕێت، هەروەها هێڵی کازا-CASA 1000، کە بە ئاسیای ناوەڕاستدا تێدەپەڕێت»، لەبەرئەوەی دەبێتە مایەی دەرکەوتنی هەرێمێکی زیاتر تەواوکاریتر، بەتایبەتی بۆ تاجیکستان و قیرغیزستان. لەبەرامبەردا پاکستان دەتوانێت سودوەربگرێت و دانوستانبکات لەسەر هەلی بازرگانیی باشتر لەگەڵ ئەم دەوڵەتانە، چاوەڕوانیشدەکرێت لەگەڵ تەواوبوونی ئەم پرۆژانە پاکستان بتوانێت گەشە و هەناردەی خۆی زیادبکات و هەلی باشتری کارکردن بۆ گەنجانی پاکستانی دابینبکات، لەبری ئەوەی ببێتە نێچیری «ڕێکخراوە تیرۆریستییەکان».

لە ماوەی نێوان ساڵانی (2009-2013)دا هەناردەکراوەکانی پاکستان بۆ ئێران بە رێژەی (26%) کەمیانکردوە، ئەم رووڵەکەمبوونەش ناتوانرێت رابگیرێت مەگەر هەردوو وڵات بە سیاسەتەکانیاندا بچنەوە و کەناڵی پەیوەندیی بانکی و نەختینەیی دروستبکەن و ئاڵوگۆڕیی زانیاری بەرەوپێشەوە بەرن بۆ باشکردنی بواری بازرگانی(15). هاوکات پاکستان پێویستی بەوەیە بازرگانی لەگەڵ ئێران و تەواوی جیهان بکات و کەناڵی بانکی بکاتەوە، ئەمە جگە لە دامەزراندنی ژورێکی بازرگانی هاوبەش بۆ ئاسانکردنی مامەڵەکردن لەگەڵ کەرتی تایبەت لە هەردوو وڵاتدا.

دەرئەنجام

لەڕووی جیۆستراتیژییەوە پاکستان کورتترین و بەردەستترین رێگەی بازرگانیی بۆ چین و ناوەڕاستی ئاسیا و روسیا فەراهەمدەکات، بەتایبەت ئەو بازرگانییەی لە بەندەری گواداری نوێوە تێدەپەڕێت، دەشێت ببێتە مایەی سود و کەڵك بۆ گشت لایەنە هەرێمییەکان، بەتایبەت بە هۆی توانای پێداڕۆیشتن و مامەڵەکردن لەگەڵ کەشتییە زەبەلاحەکاندا. لەلایەکی دیکەوە ئەمریکا لەڕووی ئابوری و سەربازییەوە هاوپەیمانی لەگەڵ هندستاندا پێکدەهێنێت بۆ رێگریی لە دەرکەوتنی چین وەك هێزێکی ئابوریی جیهانی(16). لەدۆخی وەها گراندا، پاکستان پێویستی بە جوڵە و هەنگاونانە بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانی، لەگەڵ رادەستبوون بەوەی ئاسایش و ئاشتی پاکستان، بونیادێکی بنەڕەتی گونجاو مسۆگەردەکات بۆ پێشکەشکردنی هەلی ئابوریی بۆ ناوچەکە بە گشتی، هەروەها پێویستە لەسەر پاکستان لەم بارەیەوە بەم کارانە هەستێت:

1.سازان لەسەر تاریفەی گومرگیی لەگەڵ دەوڵەتە رکابەرەکانی و دانانی سنورێك بۆ باجە سەپێنراوەکانی سەر بازرگانی.

2.بەهێزکردنەوەی ئیرادەی سیاسی بۆ زاڵبوون بەسەر قەیرانی

وزە و باشکردنی ئامڕازەکانی بەڕێوەبردن.

3.فەراهەمکردنی دەرامەتی وەبەرهێنان لە گەشەپێدانی دەرامەتە مرۆییەکان و نوێکردنەوەی ژێرخانی وزە.

4.پەیڕەوکردنی سیاسەتێکی دانایانە بۆ راکێشانی وەبەرهێنانی بیانی بۆ وڵات.

لەکۆتایدا، چەند ئاماژەیەکی پۆزەتیڤ هەیە سەبارەت بە ئابوریی پاکستان، وەك پەیوەستبوون بە دیموکراسی و بوونی یەدەگێکی نەختینەیی بیانی، کە بڕەکەی دەگاتە (17 ملیار) دۆلار و دابەزینی نرخی نەوت و گواستنەوەی ساڵانە، کە بە نزیکەی (14 ملیار) دەخەمڵێندرێت، هەروەها نزمبوونەوەی ئاستی هەژاری لەم دەیەی دواییدا. لەگەڵ ئەوەشدا، پێویستە لەسەر پاکستان ئاگاداری ئەوەبێت، زیادەی داهاتەکانی بازرگانی و وەبەرهێنان پێدەچێت ببێتە مایەی دەستکەوت و سود، بەڵام کەمترین لەهاوبەشەکانی، مادام کۆششێکی زیاتری نەخستۆتەگەڕ بۆ زیادکردنی کێبڕکێکارانە. بەمجۆرە پێویستە لەسەر پاکستان، کە سامانی بازرگانیی هەرێمی ژینگەیەکی گونجاوی کارکردن فەراهەمبکات و لێهاتویی گەنجەکانی بەرزبکاتەوە و پێویستییەکانی بازاڕی کار پڕبکاتەوە، هەروەها توانستە تەکنیکییەکان لە چالاکییە پیشەسازییەکاندا رێکبخاتەوە.

نوسەر: (شاهید نەعیم)، ئەکادیمی و توێژەر لە ئابووریی پاکستان.

سەرچاوە: سەنتەری جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە.

لینکی بابەتەکە: http://studies.aljazeera.net/ar/repor

html.2015112982915543823/11/ts/2015

تێبینی: ئەم دەقە لە بنەڕەتدا بە زمانی ئینگلیزی بۆ سەنتەری جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە ئامادەکراوە.

پەراوێز و سەرچاوەکان

(1) dated April 17, (accessed on 26 October World Bank, (2015), Pakistan Overview, www.worldbank.org/en/country/pakistan/overview

(2) 0804//what- M. Indrawati, (2015) What Will it Take to Realize Pakistan's Potential? http://www.worldbank.org/en/news/speech/2015/-) will-take-realize-pakistan-potential dated August 4, (accessed on 27 October 2015

(3) J. Achakzai (2015), Analyzing Pak-Iran Trade Dynamics in Economic Cooperation Organization Region Using Gravity Model, Central Asia, Area Study Centre, University of Peshawar, Peshawar, No. 66

(4) Daily the Dawn, Islamabad (accessed on November 5, 2015 M. Zeb Khan, (2015), http://www.dawn.com/news/1177635

(5)), People's Daily Online, October 12, (accessed on 52015-11- Xinhua, (2006), http://en.people.cn/20061012//eng20061012_311186.html

(6) S. Iqbal (2014), 'Geo Strategic Importance of Pakistan and Our Obligations', The Pakistan Spectator, 9th May,) (accessed on Nov. 1, 2015 http://www.pkhope.com/geo-strategic-significance-of-pakistan-and-our-obligations/

(7) .Pakistan Economic Survey (2015), Finance Division, Government of Pakistan, Islamabad.

(8) (accessed 20 AFP, (2015), Pakistan ‹s foreign reserves climb to $19 bn, Daily The Dawn, 28 July, www.dawn.com/news/1196920 October 2015

(9) V. Kaura (2015), India and Iran: Challenges and Opportunity, The Diplomat, 11 September, http://thediplomat.com/201509//india-iran-accessed on 52015-11- relations-challenges-and-opportunity.

4
خێڵگەرایی لە پاکستان:
جموجوڵە لۆکاڵی و درێژبوونەوە هەرێمییەکەی

پێشەکی

سەرەڕای ڕەتکردنەوەی لە ئەنترۆپۆلۆژیا (زانستی مرۆڤناسی)دا، بەڵام شرۆڤەکارە سیاسییەکان هێشتا چەمکی «خێڵ» بەکاردەهێنن وەك ئارگومێنتێك بۆ کۆمەڵگە بچوکەکان، کە لە کێبڕکێدان بۆ هاوبەشیی لە تایبەتمەندییە گشتییەکاندا، وەك: کولتور، زمان، ناسیۆنالیزم، پێکگەشتنی جوگرافی و ئایدۆلۆژیا. بە دەربڕینێکی وردتر، ئەم گروپە ناوێکیان هەیە، کە -زۆرجار- دەگەڕێتەوە بۆ ڕیشە خێزانییەکان و چەمکێکە بۆ کولتوری هاوبەشی ڕیتواڵ و مەراسیم و بەها و ڕەوشتی بەرەنگاربوونەوە.

لەسەردەمی مۆدێرندا «خێڵ» و «کولتوری خێڵەکی» بەزۆری ڕەهەندێکی نێگەتیڤیان هەیە، بەتایبەت لە باشوری ئاسیا و چەند بەشێکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەجۆرێك لەماوەی کۆڵۆنیالیزمی بیانیدا، شوناسە خێڵەکییەکان تۆخبوونەوە و بەهێزبوونیان

بەخۆوەبینی. لە ئەنجامی ئەوەشدا بەکارهێنانی ئەم چەمکانە وەك گوزارشتێکی لێهات بۆ دەربڕینی چەمکەکانی وەك بێبەزەیی بوون، کولتوری شەرەف، ئەخلاقی پارێزگارانە، هەڵوێستی سازش هەڵنەگر و بەرەنگاربوونەوەی هەر گۆڕانێك. سەرەڕای ئەوەش، زۆرێك لە خێڵەکان ناوبانگیان دەرکردوە بە ئازایەتی و سوارچاکی و خزمەتکردنی ئەو شوێنەی تێیدا نیشتەجێن. بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵگە خێڵەکییەکان لەسەر ئاستێکی فراوان پشت بە پەیوەندییە خێزانییە درێژبووەکان و خزمایەتی دەبەستێت لەپیناو مانەوەیان لە ژیاندا.

لەدوای سەربەخۆبوونییەوە لە ساڵی 1947، چەندین کۆمەڵەی ناوخۆیی دەرکەوتون و چوونەتەژێر ئەم پێناسە بەرفراوانەی خێڵەوە، بەجۆرێك چوار پارێزگاکەی وڵات سەدان خێڵیان تێدایە، کە بەپێی فۆڕمی جیاجیا رۆڵێکی چالاك دەگێڕن لە کۆمەڵگەدا، هەروەك چۆن بەشێوەیەکی تایبەتی شوناسی خێڵەکی رۆڵێکی زاڵی هەیە لەناوچە گوندنشین و شاخاوییەکان. بۆ نمونە، لە «ناوچە خێڵەکییەکانی ژێر ئیدارەی فیدراڵی»ی پاکستان (FATA- لەم نوسینەدا وەك کورتکراوەیەك بۆ «ناوچە خێڵەکییەکان» دەنوسین فاتا) و دراوسێکانی هەرێمی «خەیبەر بتخونخا»، خێڵەکانی «پشتۆن» کاریگەرییەکی گەورەی هەیە لەسەر نەریتە کۆمەڵایەتیی و سیاسییەکان. زۆرێك لەم خێڵانە بە رێکخراویی و بەکۆمەڵ بۆ پاڵپشتیکردنی یەکتر لە ململانێ لۆکاڵییەکاندا کاردەکەن، هەروەها لە وەرزی دروێنە و کاروباری بیناسای و چاککردنی رێگە بازرگانی و جۆگەلە ئاوییەکاندا. بەپێی وتەی پرۆفیسۆر ئەکبەر ئەحمەد – کە زانایەکی پاکستانییە و ئەزمونێکی زۆری هەیە لەبابەتی هەڵسەنگاندنەکاندا- پێیوایە خێڵە پاکستانییەکان و بەتایبەتتر خێڵەکانی «پشتۆن» لە ئێستا و مێژودا، رۆڵێکی بنەڕەتیان هەبووە لە کاروبارە لۆکاڵی و نێودەوڵەتییەکاندا.

له کەیسی پاکستاندا چالاکی و جموجوڵی شوناسی خێڵەکی لەم پێنج بوارەدا بە زیندویی دەردەکەوێت:

1.ژیانی سیاسی، بەتایبەت لەکاتی هەڵبژاردنەکاندا، خێڵەکان دەکەونە جۆرێك لە چەندوچون و سازش بۆ پاڵێوراوەکان و داوای دەسەڵات و پاڵپشتییان لێدەکەن بۆ دوای هەڵبژاردنەکان، بەمجۆرەش کێبڕکێی خێڵەکییەکان رۆڵێکی یەکلاکەرەوەیان دەبێت لە سیاسەتی لۆکاڵیدا.

2.کەرتی ئاسایش، بەتایبەت پەیوەست بە بابەتەکانی یاسا و سیستمەوە. کاتێك خێڵێك دەکەوێتە مەترسییەوە، دەبێتە شوێنکەوتەیەکی سەرۆکەکەی بە دڵسۆزی و گوێڕایەڵییەکی زۆرەوە.

3.بۆنەکانی هاوسەرگیری و فیستیڤاڵە کولتورییەکان. (ئاڕاستەکردنی کۆمەڵایەتی و کولتوری).

4.ئاڕاستەکردنی بابەتی ئاینی و لە هەندێك دۆخیشدا بەستنەوەی بە چەمکە خێڵەکییەکەیەوە، بۆ نمونە زۆرینەی خێلەکانی «پشتۆن» هەڵگری ئاینزای سوننە و شیعە و شوێنکەوتەی رێگە دیاریکراوە سۆفیگەرییەکانن.

5.سیستمی دادپەروەری و راوێژکاری ناو خێل، کە بە «جرگا» و «بانشایات Panchayat- ئەنجومەنی گوندەکان» ناسراون، کە دەمڕاست و گەورەی خێڵەکان لەبابەتە جیاجیاکاندا بەپێی دابونەریتە لۆکاڵییەکان مامەڵەدەکەن، –بە پێی زۆرێك لە چاودێران و نوسەران- بە جیاکاریی دژ بە ژنان دەناسرێتەوە.

خێڵەکان و سیاسەت

خێڵەکان بەشێوەیەکی گشتی رۆڵێکی کاریگەرییان لە ژیانی سیاسی پاکستاندا هەیە، بەڵام ئەم کاریگەرییە لە چەند ناوچەیەکی دیاریکراودا زیاتر و یەکلاکەرەوەتر دەبێت –زیاتر ناوچە گوندییەکانی وڵات- بەتایبەت ئەگەر شتەکە پەیوەستبێت بە هەڵبژاردن و

دەنگدانەوە. بەڵام پێویستە بوترێت کە کاریگەریی خێڵەکان لە دروستکردنی سیاسەتی نیشتیمانی پاکستاندا لەئاستێکی دیاریکراودا دەمێنێتەوە، بەوپێیەی رۆڵی پەرلەمان لە گۆڕەپانی سیاسیدا بەوجۆرە بەرفراوان نییە، بەهۆی هەڵبەز و دابەزی ئاماژەکانی هەنگاونان بەرەو دیموکراسی لە پاکستان، لە هەمانکاتدا کاریگەریی خێڵەکان لەناوەندە شارستانییە سەرەکییەکاندا گەلێك سنوردارە، وەك کەراتچی، حەیدەر ئاباد، لاهور، راولبەندی، پیشاوەر، کوەیتە.

خەیبەر بختونخوا و ناوچەی خێڵەکان

لەم بارەیەوە ئەو ناوچانەی زۆرترین هەستیارییان تێدایە ئەوانەن لە لایەن «پشتون»ەوە هەژمونی بە سەردا سەپێندراوە، ئەو ناوچەیەی کە بە (بەختون و بەتان)یش ناودەبرێن لە هەرێمی «خەیبەر بختونخوا KPP»، هەروەها ئەو پشتێنە خێڵەکییەی هاوسنورە لەگەڵ ئەفغانستان و بە «FATA» ناسراون، کە ئەمەش دابەشکراوەتە سەر چوار لقی سەرەکی: سەربین، بەتان، غەرغەشت، کرلان. هەروەها «پشتۆن» دابەشدەبێت بۆ نزیکەی (60 خێڵ)ی سەرەکی و زیاتر لە 300 خێڵی لاوەکی و عەشیرەت. خێڵەکانی پشتۆن» لە «هەرێمی سنوری باکوری خۆرئاوا NWFP» هەریەکە لەم خێڵانە لەخۆدەگرێت: یوسفزای، تەنولی، مروت، ئەفریدی، شنواری، ئۆرکزای، بەنغش، مەحسود، مەهمەند، وەزیر، سواتی، غندابور و گەلێك خێڵی قەبارە بچوکتر، بەڵام خێڵە گرنگەکانی دیکەی دەرەوەی «پشتۆن» –زۆرینەیان سەر بە (هندکوان)ن- ئەم خێڵانە دەگرێتەوە: ئەعوان، سید، غوجار، ترین، جەدون و مشوانی. بەڵام خێڵە هەرە چالاك و کاریگەرەکان لە روی سیاسییەوە لە «ناوچە خێڵەکییەکان» بریتین لە:

1.موهمەند: تایبەتمەندیی ئەم خێڵە بریتییە لە کاریگەرییە زۆرەکـان و ناوبانگیان لە شـەڕی پارتیزانیدا. سـەرەڕای بنکە سەرەکییەکەی لە «ناوچە خێڵەکییەکان»، بەڵام موهمەند بوونێکی رەسەنی هەیە لە ناوچەکانی: چرسادا، مـردان، پیشاوەر -لە هەرێمی «خەیبەر بختونخوا-، کە بە شاری گرنگ دادەنرێن بۆ هەر پارتێکی سیاسیی سەرەکی، بخوازێت حکومەت پێکبهێنێت لە هەرێمەکەدا. «حەلیمزای» بە گرنگترین خێڵی لاوەکی دادەنرێت لە «موهمەند»، ئەمەش بەهۆی کۆنترۆڵکردنی هەندێك لە پێگە ستراتیژییەکانی وەك رێگە سەرەکییەکان و بازاڕەکان، هەروەها هەندێك لە رێڕەوە گرنگەکانی ناوچەی «موهمەند»، کە دەکەونە «ناوچە خێڵەکییەکانەوە».

2.ئـەفـریـدی: بەهێزترین و باڵادەستترین خێڵی ناوچەی «خەیبەر»ە لە «ناوچەی خێڵەکان»، بوونیان لە ناوچەی «تیرا» چڕدەبێتەوە، «ئەفریدییەکان» خۆیان بە پارێزەری «رێڕەوی خەیبەر» دادەنێن، هەروەها بەدرێژایی ناوچەکە بە چالاکییەکانیان ناسراون، بەردەوامیش پارێزگارییان لە بوونی نوێنەرێك کردوە لە کۆمەڵەی یاسادانانی هەرێمی «خەیبەر بختونخوا».

3.مەحسود: لەلایەن بەریتانییەکانەوە بە سەرکێشترین خێڵ دانـراوە لەناو هەموو خێڵەکاندا، لە باکور و باشوری ناوچەی «وەزیرستان» لە «ناوچە خێڵەکییەکان» نیشتەجێن، دابەشدەکرێنە سەر سێ بەش: عەلیزای، شابیخیل، مەنزای. ئەم خێڵە لەمڕۆدا بەشێوەیەکی گەورەتر نـاسراوە بەوپێیەی دابینکەری سەرەکیی چـەکـدارە بۆ بـزوتـنـەوەی تاڵیبانی پاکستان، هــەروەك چۆن کاریگەرییەکانی لە سیاسەتی «ناوچە خێڵەکییەکان» تێبینیکراو و دانپێدانراوە. جێگەی باسە کە تاکەکانی ئەم خێڵە لە ناوەندە سەرەکییە مەدەنییەکانی وڵاتدا نیشتەجێن.

خێڵە چالاکەکان لەڕوی سیاسییەوە لە «ناوچەی FATA»

ناوچەکان	خێڵەکان
بانگور	عوسمان خەیل، ترکانی، ماموند
موهمەند	موهمەند، سافی، عوسمان خەیل
خەیبەر	ئەفریدی، شنواری، ملاگۆری، شلمانی
ئۆرکزای	ئۆرکزای، بەنگەش
کورەم	توری، بەنگەش، بەرشیناری، مسوزای
باشوری وەزیرستان	مەحسود، ئەحمەدزای
باکوری وەزیرستان	عوسمان زای، وەزیر، دەوار، سیدغی، خراسان، غولبار

هەرێمی پەنجاب

بە گەورەترین و کاریگەرترین هەرێمی وڵات دادەنرێت، سیستمی کۆمەڵایەتیی داخراو و چینایەتی و تایفی «بیرەداری» کاریگەرییەکی زۆر زیاتریان لە سیستمی خێڵەکی لەسیاسەتی هەرێمی پەنجاب هەیە. بەپێی نوسەر «ئەجمەل ئەکبەر» سیاسەت لە «پەنجاب» بەشێوەیەکی تەقلیدی بریتییە لەسیاسەتی نفوز لەنێوان چینە جیاوازەکاندا. بە گەڕانەوە بۆ خێڵەکان، گرنگترینیان – ئەگەر هەمان ئاستی پتەوی و یەکگرتوییان نەبێت، کە خێڵەکانی (پشتۆن)ی پێدەناسرێنەوە- بریتین لە: ڕەجبونت و جات، کە چەندین لقی زۆریـان لێجیادەبێتەوە، لەوانە: ئەعوان، خوخار، غەنخار، خەتار، جەنجوا، ئەرین، غوجار و هتد. ئەم خێڵە لاوەکییانە ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوە دەبینن لەسیاسەتی ناوخۆییدا، لەبەرئەوەی دەنگدان لە هەڵبژاردنەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ شوناسی خێڵەکیی پاڵێوراوەکان، هەربۆیە زۆربەی حزبەکان پاڵێوراوەکانیان لە خودی ئەم خێڵانەوە هەڵدەبژێرن.

هەرێمی سند

کولتوری سندی بە پلەیەکی بـەرز کاریگەری دەکاتەسەر پرەنسیپە سۆفیگەرییەکان، ئەمیش لای خۆیەوە کاریگەری دەکاتە سەر بونیادی کۆمەڵایەتی، سەرەڕای ئەوەش لە هەندێك ناوەندە گوندنشینەکان خێڵی دیکە بوونیان هەیە -چالاکییەکی بەرچاویان هەیە بەوپێیە بەشێکن لە سیستمی دەرەبەگایەتی- کە کاریگەریی نێگەتیڤیان هەیە لەسەر بواری سیاسی، بەجۆرێك پەیوەستبوون بە خێڵەوە فاکتەرێکی یەکلاکەرەوەیە لە بردنەوەی هەڵبژاردنەکان لەبەشی جیاجیای گوندەکانی سند. لەناو خێڵە سندییەکاندا، ئەم چەند خێڵە زۆرترین کاریگەرییان هەیە لەبواری سیاسیدا: سومرۆ، جەتوی، مرانی، تەلبور و بوتو.

هەرێمی بلوچستان

«هەرێمی بلوچستان» بە نیشتمانی سەرەکی خێڵە جیاجیاکان دادەنرێت، کە سەر بە سێ نەتەوەن: بلوچ، براهوی و بشتون، کە بەجۆرێك هەژمونیان بەسەر سیاسەتی لۆکاڵییەوە هەیە دەتوانین بڵێین: پڕۆسەی دیموکراسی لە هەرێمەکەدا «پەکخراوە»، بەڵام خێڵە هەرە کاریگەرییەکانی ئەم هەرێمە ئەمانەن:

1.پشتون: کاکار، تارین، بانی و شیرانی کە لە هەرێمەکانی «زوب، کوەیتە پیشین، لورلای، سیبی و هەروەها نزیك لە «تەختی سولەیمان».

2.بلوچ: بەشێوەیەکی فراوان بە پێی پۆلێنکردن لەسەر بنەمای زمان دابەشدەکرێنە سەر خێڵەکانی «بلوچ سولەیمانی»ی رۆژهەڵاتی و خێڵەکانی «بلوچ مەرکانی»ی خۆرئاوایی، لە گرنگترین خێڵەکانیشی: مەرەی (کە لە ئێستادا بزوتنەوەی نەتەوەی بلوچ رابەڕایەتی دەکەن)،

مینغەل، بوغتی، بولدی (کە لە ئێرانیش بوونی هەیە)، دومبەکی، غیتشکی، خوسا، لیشاری و ریند.

جێگەی ئاماژەیە لەو ناوچانەی خێڵ باڵادەستە تێیدا، هیچ ئەگەرێك نییە کە کەسێك لە خێڵی رکابەر هیچ کاریگەرییەکی سیاسی بنوێنێت.

خێڵەکان و پەیوەندییە هەرێمییەکان

بوونی زۆرێك لە خێڵەکانی هەردوو هەرێمی «بلوچستان» و «خەیبەر بختنخوا» سنورە نیشتیمانییەکانی تێپەڕاندوە، کە لەم رێگەیەشەوە دەتوانن کاریگەری لەسەر سیاسەتی هەرێمایەتی دابنێن. لە حاڵەتەکانی دیکەدا، کێبڕکێ و ململانێ خێڵەکییەکان هەلی رەخساندوە بۆ گروپگەلی جیاواز، کە پەیوەندییەکانیان سنورەکان تێپەڕێنێت، بۆ نمونە خێڵەکانی «براهوای» لە بلوچستان – کە بە زمانی درافیدی دەدوێت، بەڵام جیاوازن لە خێڵەکانی بلوچ، کە لـەوەدا هاوبەشن سەر بەهەمان ریشەی زمانن- کە خاوەن پەیوەندیی مێژوویین لەگەڵ فەرمانڕەوایانی ئێران، بە روانین لە پێویستییان بەو وڵاتانە بۆ پشتگیریکردنیان لە روبەڕوبوونەوەی خێڵەکانی «بلوچ» کە لە هەموو لایەکەوە چواردەوریان گرتوە.

لە «ناوچەی خێڵەکان»ی دراوسێی ئەفغانستان، گەلێك لە خێڵەکانی «پشتون» لەسەر سنورەکان بڵاوبوونەتەوە و کاریگەرییان هەیە لەسەر سیاسەتی هەردولا. لە گرنگترینیان:

1.خێڵی «شـیـنـواری» دووەم گـەورەتـریـن خێڵی ناوچەی «خەیبەر»ە، بە کاریگەرییەکانیدا دەناسرێتەوە لەسەر ئاستی لۆکاڵی، ئەوەی هێزەکەشی زیادکردوە، کە ئەندامەکانی لە هەرێمی «نەنغرهار»یش هەن لە ئەفغانستان، هەروەك چۆن تواناکانیان لەکاریگەری دانان لەسیاسەتدا لە هەردولای «هێڵی دیورند» (کە

هەردوو وڵاتی ئەفغانستان و پاکستان لێکجیادەکاتەوە، بەریتانییەکان دایانناوە، بەڵام هەتا ئێستا سەرانی ئەفغانستان دانیان پێدانەناوە) بە شێوەیەکی زۆر لە بەها سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی بەرزکردەوە. تاکەکانی ئەم خێڵە پەیوەندییەکی مایابیان هەیە لەگەڵ خێڵی «ئەفریدی»، کە هیچ مێژوییەکی کێبڕکێی جدی لەنێوانیاندا نییە، بە شێوەیەکی زۆر لە کاروباری بازرگانیدا چالاکن و دەوڵەمەندن، سـەرەڕای ئەوەی زۆر گەڕۆکن، بەشێوەیەکی تایبەت لێهاتون لە کۆکردنەوەی بەرهەمی میوە لەسەر ئاستی هەرێمی و لە ناوچەکەدا، بە تایبەت لە هەریەکە لە پاکستان و ئەفغانستان.

2.خێڵی «سافی» بەزۆریی لە بەشی باکور-ناوەڕاستی ناوچەی «موهمەند»ی تـەواوکـەری ناوچەی «بـاجـور» نیشتەجێن. بە گشتی ئەندامانی ئەم خێڵە بە رەفتارە ئاشیخوازەکەیان و رۆڵە نێوانگیرییەکەیان لەنێوان خێڵە رکابەرەکاندا ناسراون. زۆرینەیان سەرقاڵن بە کشتوکاڵ و بازرگانیی تەختەوە. ئامادەییە گرنگەکەیان لە باشوری ئەفغانستان، ئەوەی بۆ رەخساندون، کە لە کاتە جیاوازەکانی مێژودا رۆڵێکی ئاشتەوایی ببینن لەنێوان پاکستان و ئەفغانستاندا.

3.خێڵی «ئەحمەد زای» کە لە ناوچەی «وەزیر»ەوە هاتون، دەستیانگرتوە بەسەر ناوچەی سنوریی نێوان باشوری وەزیرستان و ئەفغانستان، هەربۆیە لە هەردوو لای سنوری جیاکەرەوەی نێوان هەردوو وڵاتەکە جموجوڵ و چالاکییان هەیە. ئەم خێڵە لاوەکییە بە یەکێتییە ناوخۆییەکەی ناسراوە و رۆڵێکی گرنگیش دەگێڕێت لە بازرگانیی –کە زۆربەی لە رێگەی قاچاخەوەیە- نێوان هەردوو وڵات.

4.خێڵی «تۆری»، خێڵێکی باڵادەستە لە ناوچەی «کورەم»ی سەر بە «ناوچەی هەرێمەکان»، لە بنەڕەتدا دەگەڕێنەوە بۆ «گەلانی تورکیا»، زۆربەی ئەندامەکانیشی سەر بە مەزهەبی شیعەن. سەرەڕای

کەمییان لە بـەرەی پاکستان، بەڵام پێگە ناوازەکەی دەکەوێتە گۆشەیەکی هەستیاری «ناوچەی خێڵەکان»ەوە، لە کارلێکی سنوریی لەگەڵ خێڵە ئەفغانییەکاندا دۆخێکی بەردەوامی وەرگرتوە. بەهۆی بەریەککەوتنیان لەگەڵ ئەندامانی تاڵیبان و قاعیدە، کە دوو رێکخراوی چالاکی ناوچەکە بوون لەم ساڵانەی دواییدا، ناچاربوون بچنە ناو ئەفغانستانەوە و داوای خواردن و پێداویستییە پزیشکییەکان بکەن، ئەمەش بووە مایەی بەهێزکردنی پەیوەندییەکان لە رێگەی ناوچە سنورییەکانەوە.

سیاسەتی لۆکاڵیی و داهاتوی کاریگەریی خێڵگەرایی لە ئەفغانستان

سەرەڕای ئەوەی خێڵەکانی «پشتۆن» پارێزگارییان لە کاریگەریی خۆیان کردوە لە بەشە جیاوازەکانی ناوچەی «خەیبەر بختونخوا» و «بلوچستان»، بەڵام وردە وردە پێگە و دۆخەکەی نامێنێت لەدوای دەرکەوتنی تاڵیبانەوە لە سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی رابردودا. دروستبوونی ململانێ و «توندڕەویی» پەراوێزێکی بۆ پێکهاتە ئاینییە توندڕەوەکان کـردەوە، کە بتوانن نفوزی خۆیان فراوان بکەن لە رێگەی بەربەرەکانێی بونیادە خێڵەکییە تەقلیدییەکانەوە. لەنێوان ساڵانی (2001-2015)دا و لەودەمەی «کاریگەری و نفوز» لە خێڵەکانەوە دەگوازرایەوە بۆ تاڵیبان، نزیکەی 600 سەرداری خێڵەکی تیرۆرکران. لەگەڵ ئەوەشدا، خێڵەکان بە پەیوەندی و ئامادەیی خۆیانەوە مانەوە، ئەمەش لەو حەقیقەتەدا دەردەکەوێت، کە تاڵیبانی پاکستان زۆرینەی ئەندامەکانی لە خێڵە دیاریکراوەکان بەسەرباز دەکات (بۆ نمونە وەك خێڵی «مەحسود»)، بەجۆرێك لە هەر چوار سەرکردەیەکی تاڵیبانی پاکستان سیانیان لە خێڵی «مەحسود»ن. هێشتا خێڵەکانی «بەنشتۆن» –تـاڕادەیـەك- بە

پێی بنەما خێڵەکییەکان ڕێکخراوە، ئەمە سـەرەڕای ئەوەی، کە کاریگەریی سیاسیی خێڵە جیاوازەکان هێشتا پارێزراوە، بەڵام جێگۆڕکێ بە ئاڕاستەی دینامیکییە ئایینییەکاندا بە رونی ماوەتەوە بە گشتی.

داهـاتـوی سیستمی خێڵگەرایی و کاریگەریی خێڵەکان لەسیاسەتی پاکستانیدا پەیوەستە بەدوو فاکتەری سەرەکییەوە، ئەوانیش: پەروەردە و دیموکراسی، خێڵ بەرهەمی پرس و کێشە کولتورییەکانە، پەروەردەش بەهەمانشێوە، لە تێکڕای خوێندەواری و نوسین و پێوەری کرانەوە. بەمجۆرە سیستمی خێڵگەرایی لە پاکستان پەکخەری هەوڵەکانە بۆ نوێبوونەوە و بەرەوپێشچوون، هەربۆیە بەشێوەیەکی بەرفراوان وەك کاریگەرێکی نێگەتیڤی سەر سیاسەت تەماشایدەکرێت، ئەمە لە لایـەك. لە لایەکی دیکەوە گەشەی دیموکراسی وردەوردە خەریکە دەبێتە هۆی گۆڕانی ئەم واقیعە، بەڵام پرۆسەکە هێشتا خاو و پلە بە پلەیە. بە کورتی کێشمەکێشمی هەرە دیار بۆ پاکستان، بە تایبەت لە ناوچە گوندنشینەکاندا، لەئێستادا خۆی لە دۆزینەوەی باڵانسێکدا دەبینێتەوە لەنێو گشت نەریتەکان -بەوپێیەی بەشێکیان لە شوناسی خێڵەکەی پێکهاتون- و نوێگەریی لەپێناو بەدیهێنانی گەشەی ئابوری و پێکەوەژیانی ئاشتیانە لە وڵاتدا.

نوسەر: (حەسەن عەباس)، مامۆستا و سەرۆك بەش لە کۆلێژی کاروباری ئاسایش و نێودەوڵەتی لە زانکۆی بەرگریی نیشتیمانی (NDU) لە پایتەختی ئەمریکا- واشنتۆن. لە بنەڕەتدا ئەم بابەتەی بە ئینگلیزی نوسیوە، پاشان وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

سەرچاوەی ئەم بابەتە: سەنتەری جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە.

لینکی بابەتەکە: http://studies.aljazeera.net/ar/repor

html.20156291341374464/06/ts/2015

پەراوێز و سەرچاوەکان

1.For definitional issues, see “Tribe” in Encyclopaedia Brittanica: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/604711/tribe

2. For Profile of Mangal Tribe, see “Tribe: Mangal: Aka Mengal”,http://www.nps.edu/Programs/CCS/Docs/Pakistan/Tribes/Mangal.pdf

3. .Sherzaman Taizi, «Jirga System in Tribal Life”, Tribal Analysis Centre: http://www.tribalanalysiscenter.com/PDF-TAC/Jirga%20System%20in%20Tribal%20Life.pdf

4. :”Leading Tribes of Punjab and their Origins» http://www.oocities.org/pak_history/punjabis.html

5. :»R. Hughes-Buller, «A brief history of Baluch Tribes /https://balochilinguist.wordpress.com/201124/12//the-baluch-and-the-brahui-and-their-rebellions

6. :”Fabrizio Foschini, “Facts and Fiction on the Frontier: The Haqqanis and the Kurram peace deal /https://www.afghanistan-analysts.org/facts-and-fiction-on-the-frontier-the-haqqanis-and-the-kurram-peace-deal

7. :”Hassan Abbas, “Profile of Pakistans Seven Tribal Agencies http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews[tt_news]=891&no_cache=1#.VY6d5lLBi11

8. :Ahmed: To understand Pakistan is to understand its tribal societies,” available at» /http://chqdaily.com/201224/07//ahmed-to-understand-pakistan-is-to-understand-its-tribal-societies

9. :Ajmal Kamal, “Castes in Punjab”, Express Tribune, April 27, 2012; available at /http://tribune.com.pk/story/370904/castes-in-punjab

5

تاهیر ئەلقادری: «فەتحولڵا گولەن»ەکەی پاکستان و ململانێ لەسەر شوناس

پوختە

ئەم بابەتە دیاردەی شێخی بەریلەویی پاکستانی (تاهیر ئەلقادری) لەخۆدەگرێت، لەگەڵ مەودای لێکچوونی لەگەڵ دیاردەی (فەتحولڵا گولەن)ی تورکی، هەروەها بەشێوەیەکی تایبەتیش پاڵپشتیی خۆرئاوایی بۆ خۆیان و قوتابخانەی سۆفیگەریی بەریلەویی هاوبەرژەوەندیی لەگەڵ خۆرئاوا روندەکاتەوە، لەگەڵ دژایەتییان بۆ تێزەکانی ئیسلامی سیاسی و ئیسلامی چەکدار.

هەروەها بابەتەکە هەوڵەکانی ئەلقادری دەخاتەڕوو بۆ پێشکەشکردنی قوتابخانە سۆفیگەرییەکەی وەك چەترێکی مەزهەبی بۆ دامەزراوەی سەربازیی پاکستانی، ئەمەش چەترێکە بەریتانیا هەوڵی درێژکردنەوەی دەدات بۆ داپۆشینی سەرجەم نیمچەکیشوەری هندی و سەپاندنی، بەڵام لێرەدا روبەڕوی قوتابخانەی حەنەفیی دیوبەندیی بەهێزدەبێتەوە، کە لە رابردودا شانبەشانی عوسمانییەکان بەرەنگاری بەریتانییەکان بۆتەوە، هەربۆیە قوتابخانەی حەنەفی

بە کۆگایەکی بەرەنگاریی و بەڕوداوەستانەوە دادەنرێت بەرامبەر بەریتانییەکان و سۆڤێت و لە ئێستاشدا ئەمریکا.

لایەنێکی دیکەی ئەم بابەتە بریتییە لە کێشەی پەیوەندی نێوان قوتابخانەی حەنەفی و دامەزراوەی سەربازی پاکستان، لەگەڵ ئەوەی ئەم قوتابخانەیە دوای دەرکەوتنی تاڵیبان و روداوەکانی سێپتەمبەری 2001ەوە لە روانگەی نێودەوڵەتییەوە وەك کێماسییەك دەبیندرێت بەسەر سوپاوە، بەڵام هێشتا ژمارەیەکی قورسە لە ناوخۆی وڵاتدا، ئەمەش بەهۆی ئەزمونی دورودرێژ و تواناکانی لەسەر هەڵهێنان و خستنەوەی گروپە چەکدارەکان، وەك نوێنەری دامەزراوەی سەربازی کاردەکەن لە ململانێ لەگەڵ هندستان و ئەفغانستاندا.

پێدەچێت دودڵی و توڕەیی نێودەوڵەتی بەرامبەر قوتابخانەی حەنەفی و سەلەفی و خستنەوەی تاڵیبان و قاعیدە، دامەزراوەی سەربازیی پاکستانی ناچارکردبێت پەنابەرێت بۆ بەکارهێنانی کارتێکی نوێی قایلکەری خۆرئاوا، کە خۆی لە تاهیر ئەلقادریدا دەبینێتەوە، بەڵام گەلێك گرانە گۆڕینی چەترێکی فکری بەریلەوی -ئایدیایەکی شیعەی دژبەری ئەو جێڕەوتە مێژویی و کۆمەڵایەتی و ئابورییانەی بەدرێژایی سەردەمەکان لەم ناوچەیەدا پیکهاتون- بە ئایدیایەکی حەنەفی.

پێشبینیکردنی داهاتوی پیاوی ئاینی بەریلەویی «سۆفی» تاهیر ئەلقادری، کە لە ئێستادا وەك ڤێرژنێکی فەتحوڵا گولەنی تورکیی لێیدەڕوانرێت. (قادری) هاوشان لەگەڵ یاریزانی کریکێتی پاکستانی (عومران خان)، کە بۆتە فیگورێکی سیاسی، هەستاون بە بەرپاکردنی ناڕەزایەتیی و داواکردن بە روخانی حکومەتەکی (نەواز شەریف)، بە چاوپۆشین لەوەی شکست یان سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، بێگومان جوڵەیەکی هێناوەتەئاراوە، کە لەوەوپێش گۆڕەپانی سیاسی پاکستانی شتی لەم چەشنەی بەخۆوە نەبینیوە، لەدوای دەرکەوتنی (زولفەقار

عەلی بۆتۆ) و پارتەکەی لەسەر گۆڕەپانی سیاسی پاکستانی ئەوکات.

چەکی دەستی ئەلقادری بریتییە لە لیبرالیزمی سۆفیگەریی، کە بارودۆخە نێودەوڵەتییەکە و بەتایبەتی روداوەکانی سێپتەمبەری 2011 سەپاندویەتی، کە ناونیشانەکەی بریتییە لە شەڕ هەڵگیرساندنی نێودەوڵەتی لەگەڵ هەردوو قوتابخانەی سەلەفی و حەنەفی، دوای ئەوەی کە دوو هاوپەیمان بوون لە سەروبەندی جەنگ لەگەڵ کۆمۆنیزمدا و هاوکات هەر ئەم دوو قوتابخانەیە بوون قاعیدە و تاڵیبان و هاوبیرەکانیانی هێنایەئاراوە، بەڵام رژێمە عەرەبی و ئیسلامییەکان خۆیان لەم دوو قوتابخانەیە دوردەخەنەوە، لە ترسی رژێمەکەیان یان بۆ خۆقوتارکردن لە تۆمەتی خۆرئاوا بۆ بوونی پەیوەندی لەگەڵ «تیرۆر»دا، هەندێکیان ئەڵتەرناتیڤەکە لە سۆفیگەری و هاوشێوەکانیدا دەبینن، بە روانین لە پێویستییان بۆ بەرگێکی ئاینی، تەنانەت ئەگەر بەرگێکی لاواز بێت و هەڵگەڕانەوە بەرامبەر ئەم بەرگە نوێیە بەهێزبکات، واتە: سۆفیگەری، کە بە سیاسەت و فەرمانڕەواییەوە، ئەدەبیاتەکەی لەسەر دابڕان لە کاروباری دنیا دامەزراوە.

دەتوانین چەندین روی لێکچوی نێوان «ئەلقادری» و «گولەن» بدۆزینەوە، لەڕوی رەزامەندیی نێودەوڵەتی لە چالاکییەکانیان، یان چاوپۆشی رژێمەکان لە چالاکییەکانیان، بەڵکو هەندێکجار هاوپەیمانیکرد لەگەڵیاندا لەبەرامبەر دوژمنێکی هاوبەش، کە بریتییە لە «ئیسلامی سیاسی»، ئەمەش لەگەڵ بوونی جیاوازییەك لەنێوان ئەو دوو لایەنەدا لەڕوی تازەیی ئەلقادری لە دیمەنە سیاسییەکەدا لەژێر کاریگەریی تێکچوونی هاوپەیمانێتیی سەربازی-ئەمنی پاکستان لەگەڵ قوتابخانەی حەنەفیی دیوبەندی دوای پێشهاتەکانی پاش سێپتەمبەری 2001.

ئەلقادری: پاشخانێکی ئاینی بە روکارێکی سیاسییەوە

(تاهیر ئەلقادری) ساڵی 1951 لە شاری «جەهەنگی پەنجابی»ی چــوارەم گەورەترین هەرێمی پاکستانی لەدایکبووە، سەرەتای خوێندنی ئاینیی لای باوکی (شێخ فەریدەدین ئەلقادری) بووە، پاشان بە چەندین قوتابخانەی ئاینیدا گەڕاوە، تا دواتر پەیوەندیکردوە بە کۆلێژی شەریعەی زانکۆی پەنجاب و ساڵی 1978 خوێندنی دکتۆرای لە هەمان زانکۆ تەواوکردوە، دوای دەرچونیشی بووە بە وانەبێژ لە هەمان کۆلێژ، شانبەشانی پیشەکەی وانەبێژ، کراوە بە راوێژکار لە وەزارەتی خوێندنی پاکستانی لە بەشی پڕۆگرامەکان، لە ساڵی 1981دا کۆمەڵەی پەیڕەوکارانی قورئانی دامەزراندوە، هەروەها بەشداربووە لە دامەزراندنی تۆڕێك قوتابخانەی ئاینیی، کە خوێندن تێیاندا بریتیبوو لەجۆرە گرێدانێکی دین و دنیا، بە پێی سەرچاوەکانی بزوتنەوەکە لە ئێستادا ژمارەی قوتابخانەکانی بە 570 قوتابخانە دەخەمڵێندرێت لە سەرتاسەری پاکستاندا، سەرەڕای بوونی ئەم بزوتنەوەیە لە زیاتر لە 90 وڵاتدا بەپێی سەرچاوەکانی خودی بزوتنەوەکە(1)، هەرچەندە ئەو ژمارانە بەدەر نین لەزیادەڕۆیی، بەڵام بەشێوەیەکی سەرەکیی لە کەنەدا و بەریتانیا و ئەمریکا لەنێو رەوەندی پاکستانیدا بوونی هەیە.

ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەلقادری لە سەرەتای هەشتاکاندا ئیمامی مزگەوتێکی باوکی نـەواز شەریف بـووە، کە پێشکەشی سەرۆکی ئەوکات (ضیاءالحق)ی کردبوو، کە دواتر لێی هەڵگەڕایەوە و هەڵمەتێکی نارەزایەتیی کردەسەر (نەواز شەریف)ی کوڕی و کردییە دوژمنی هەرە سەرەکیی خۆی و گۆڕی بۆ «مراوییەکی شەل-گوزارشتێکی سیاسیی باوە، بە دواساڵی ویلایەتی سەرۆکێك، یان ئەنجومەنێك دەوترێت، کە توانا و هێزی لێبڕاوە» و تەرمێکی سیاسی لەژێر سایەی گەمارۆ سیاسیی و سەربازی و کارەسات ئامێزەکەی دوای زریانەکان روبەڕوی پاکستان بووەوە، کە بە پێی خەمڵاندنە حکومییەکان بە (15 ملیار) دۆلار دەخەمڵێندرێت(2).

له (25ی ئایاری 1989)دا ئەلقادری پارتە سیاسییەکەی خۆی «تحريك عوام - Awami Tehrik»ی دامەزراند، کە بەڵێنیدا بە بڵاوکردنەوەی راستی، دادپـەروەریـی کۆمەڵایەتی، یەکسانی و بەشداریکرد لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 2002دا، بەڵام پارتەکەی تەنها یەك کورسی پەرلەمانی هێنا، پاشان رویکردە کەنەدا و دەستیکرد بە بڵاوکردنەوە و خستنەڕووی ئایدیاکانی خۆی، کە بریتیبوون لە دژایەتیی توندوتیژی و تیرۆر و هێرشکردنەسەر گروپە چەکدارەکان و فەتوای دەرکرد بە حەرامکردنی کردە ئیستشهادی و خۆکوژییەکان، ئەم فتوایانەش پێشوازی و نرخاندنێکی گەورەی خۆرئاواییەکانی بـەدوای خۆیدا هێنا، لەگەڵ ئـەوەدا کە ئەلقادری جەخت لەوە دەکاتەوە، قوتابخانەکانی لە لایەن خۆبەخشان و شوێنکەوتەکانییەوە هاوکاری دەکرێت، بەڵام هەندێك پێیانوایە کە پاڵپشتیی دەرەکی هەیە. لەمیانەی مانگرتنەکانی ئەم دواییانەدا (ئەلقادری) پەردەی لە روی سیاسی و فکری خۆی هەڵماڵی؛ ویستی خۆی راگەیاند بۆ گۆڕینی قوتابخانە ئاینییەکان، کە خۆی تێیاندا دەرچـووە و بەڕێوەیاندەبات بە قوتابخانەی سیکۆلار، لەگەڵیشیدا بەڵێنیدا بە رابەرایەتیکردنی جیهانی ئیسلامی بەرەو میانڕەویی و سیکۆلاریزم و دور لە توندوتیژی، لە گفتوگۆیەکیشیدا لەگەڵ واڵ ستریت جۆرناڵدا ئاماژەی بەوەدا کە «سعودیە گەورەترین کیشەی جیهانی ئیسلامییە لە هەناردەکردنی توندڕەویدا»(3). ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ راگەیاندنی حکومەتی «بختون خوا» و پایتەختەکەی «پیشاوەر»، کە لە لایەن (عمران خان)ی هاوبەشی مانگرتن و ناڕەزایەتییەکانی ئەلقادرییەوە بەڕێوەدەبرێت، بە هیوای چەسپاندنی خوێندنی سیکۆلار لە هەرێمەکەدا(4). هەر زوبەزو قوتابخانە ئاینییەکان گردبوونەوە و لە لێدوانەکانیاندا ئاماژەیان بە پیلانگێڕیی دژ بە قوتابخانەکان دەکرد، هەروەها هەر لایەن و پێکهاتەیەك بخوازێت خویندنی قورئان و فەرمودە دابنێت، شکستدەهێنێت(5).

لێدوانە وروژێنەرەکانی پێشتری ئەلقادری بۆ پاساودانەوەی وێنە کاریکاتێرییە دانیمارکییە نێگەتیڤەکانی پێغەمبەری ئیسلام، پاڵی بە زۆر کەسەوە نا بۆ ترسان لە بوونی ئەجێندایەکی شارەوە بۆ گۆڕینی ئیسلامی عەلمانی بۆ ئیسلامی سیاسی، تەواو وەك جەزائیر و میسر(6). ئەم مەترسییانە بەیاننامەی سوپای پاکستانی بەدوای خۆیداهێنا، کە تێیدا هێرشدەکاتە سەر کۆمەڵەی ئیسلامی پاکستانی لەبەر ئیدانەکردنی خستنەخوارەوەی فڕۆکە بێفڕۆکەوانە ئەمریکییەکان بۆ سەرکردەی تاڵیبانی (حەکیمولا مەحسود)، کە ئەمەش بەهێزترین بەیاننامەی لەوجۆرەیە لە مێژوی سوپای پاکستانیدا دژ بە گروپێکی ئیسلامی، کە وەك خاوەن نفوزێکی دامەزراوەی سەربازی تەماشادەکرێت لەمیانەی تیۆر و ئایدیاکانی دامەزرێنەرەکەی «ئەبی عەلای مەودودی».

بەڵام دامەزراوەی سەربازی، کە وەك شوێنکەوتەی ئەلقادریی لێیدەڕواندرێت، لێدوانەکانی توشی روگیریی دەکـەن بە هۆی پەیوەندییە مێژویی و ستراتیژییەکانی لەگەڵ سعودیە.

قوتابخانی حەنەفی و سەرباز:
کێ کودەتا بەسەر کێدا دەکات؟

بەدرێژایی مێژوی ئیسلامی و پاکستانی بەشێوەیەکی تایبەتی، مەزهەبی حەنەفی کە شەرعیەتیداوە بە خۆڕزگارکردن و دەرچوون لەژێرسایەی زوڵم و ستەمی فەرمانڕەوایاندا، زۆربەی جار مەزهەبی دەوڵەتی ئیسلامی بووە، مەزهەبی ئیمپراتۆری عەباسی بووە، کە نیمچەکیشوەری هندی بەشیك بووە لێی، هەمانشت لە دەمی ئیمپراتۆری مەغۆلی و لەگەڵیشیدا عوسمانی بەردەوام بووە، کاتێکیش بەریتانییەکان نیمچەکیشوەری هندییان گرت، ئەم قوتابخانەیە دڕکێك بوو لەبەردەم ئیمپریالیزمی بەریتانیدا و بووەهۆی ئەو قوتابخانەیەی بە «دیوبەندی» ناسرابوو، لەسەرناوی شاری دیوبەندی هندی، کە

ئەو شارە زانای گەورەی نەك هەر بۆ هندستان و پاکستان، بەڵکو بۆ ئەفغانستان و ناوچەکەش پێگەیاندوە و بۆتە تۆوی قوتابخانە دیوبەندییەکان لە سەرتاپای نیمچەکیشوەری هندی.

ئیمپریالیزمی بەریتانی درکی بەوەکرد، کە ئەم قوتابخانە فکرییە ناکرێت وەك هاوپەیمان تەماشایبکات و لێی بێدەنگبێت، بەڵکو لەڕاستیدا دوژمنی راستەقینەیەتی، دەستیکرد بە دروستکردنی کیانی مەزهەبی بۆ بەکارهێنانی لەبەرژەوەندیی خۆی، ئەوەبوو هەستا بە پشتگیریکردنی «ئەحمەد رەزا بریلەوی» بۆ دامەزراندنی گروپێکی بریلەویی سۆفیگەری و گروپێکی «قادیانی» بۆ روبەڕوبوونەوەی حەنەفیی دیوبەندی، کە دروشمی «حەرامیی بەشداریکردنی سەربازی موسوڵمانی هندی و پاکستانی لە ریزەکانی سوپای بەریتانی دژ بە خەلافەتی عوسمانی»، کە ئەمەش فەوزا و ئاژاوەیەکی گەورەی لە ریزەکانی سوپای بەریتانیدا دروستکرد، بەتایبەت کە هێزەکانیان بە شێوەیەکی بنەڕەتی پشتیبەستوە بە پێکهاتەی بینجابی موسوڵمان، لەساڵی 1858ەوە پێکهاتەی بەنجابی بریتییە لە سەربازانی بەریتانیی لە دەرەوەی سنورەکانی خۆی، بە هیوای زیادکردنی قوتابخانەی حەنەفی، بەریتانیا هەستا بە پاڵپشتیی «غوڵام ئەحمەد قادیان»، کە ئەویش بانگەشەی پەیامبەریی کرد و جیهادی راگرت، راپۆرتێکی ناسراوی «مونیر پاکستانی»، لەساڵی 1954دا بڵاوبۆتەوە لە لاپەڕەی 196دا باس لەوە دەکات: «... ئاهەنگگێڕانی قادیانییەکان بۆ سەرکەوتنی بەریتانییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەمدا بەسەر عوسمانییەکاندا ساڵی 1918 لە بەغداد، بووەهۆی شەپۆلێکی بێزاربوون لە ناوەندی موسوڵماناندا، کە موسوڵمانەکان لای خۆیانەوە وەك بەکرێگیراوی بەریتانییەکان لییان دەڕوانن»(7).

پێش ئەم فتوا پشتیوانییەی دامەزرێنەری تیرەی بەریلەوی سۆفیگەریی «ئەحمەد رەزا بەریلەوی» بۆ بەریتانییەکان، کە تێیدا خەلافەتی عوسمانی بە نائیسلامی وەسفکردبوو، بەوپێیەی خەلیفە

قوڕەیشی نییە، شەڕکردن لە ریزەکانیدا رێگەپێدراو نییە، بەڵکو شەڕکردن لە ریزەکانی بەریتانیادا رێگەپێدراوە(8).

کاتێك نیمچەکیشوەری هندی لە ساڵی 1947 دابەشکرا و پاکستان دامەزرا، قوتابخانەی دیوبەندی دژی ئەم دابەشکردنە بوو، لەسەر ئەو بنەمایەی موسوڵمانان دەکاتە کەمینەیەك لەنێو هندستاندا، پاش ئەوەی پێشتر زۆرینەبوون لەکۆی نیمچەکیشوەرەکەدا، سەرەڕای بیروباوەڕی حەنەفی، کە رەنگرێژکراوە بە رۆحی خەلافەت و یەکێتیی ئومەتی ئیسلامی، وەك گشتێکی تەواو دەیڕوانییە ناوچەکە و دابەشکردن و پەرتکردنی رەتدەکردەوە، ئەمەش گومانی دامەزراوەی سەربازی بە ئاڕاستەی خۆیدا وروژاند، بەڵام بەهۆی هێز، رەگ و ریشەی، نفوزە کۆمەڵایەتی و مێژوییەکەی، سوپای پاکستانی درکی بەوەکرد، کە ناتوانن حکومبکەن مەگەر بە پەنابردنەبەر قوتابخانەی حەنەفی نەیاری هیندۆس، کە هەمان ئەو شتەیە سوپای پاکستانی وەك دوژمنێکی تەقلیدی و مێژویی تەماشای هندستان دەکات. سەرەڕای ئاماژە نێگەتیڤەکانی کتێبەکانی «ئەیوب خان» -خاوەنی یەکەم کودەتای سەربازی لە پاکستان- بەرامبەر زاناکان و مەولەوییەکان، بووەهۆی دروستکردنی «شیزۆفرینیا»یەکی سەربازی بەرامبەر قوتابخانەی حەنەفی، بەڵام هاوپەیمانیی بێدەنگی هەردولا لەبەر پێویستییان بە یەکتر بەردەوامیی هەبوو.

ساڵی 1979 سۆڤیەت ئەفغانستانی داگیرکرد و «ضیاء الحق»ی نزیککرد لە زانایان و بزوتنەوە ئیسلامییەکان، بۆ زیاتر تۆخکردنەوەی رۆڵی قوتابخانەی حەنەفی پاش ئەوەی بەریلەوی و قوتابخانەکانی بەسەریدا سەرکەوتن، «ضیاء» مزگەوتەکانی کردە بارەگای سەربازی خۆیان و بەڕێوەیدەبردن لەگەڵ ئەوەی بوون و نفوزیی خۆیان لە ناوەندی دامـەزراوەی سەربازیدا بەهێزکرد، جیهادی ئەفغانی بووەمایەی بەرزکردنەوەی مەودای پەیوەندییەکانی لەگەڵ جیهانی عەرەبیدا لەسەر حسابی قوتابخانەی سۆفیگەری، بە روانین لە

بەشداریکردنی شوێنکەوتوانی لە جیهادی ئەفغانیدا، هەر ئەمەشە وەك پیشەی خۆیان بەریلەوییەکان رەتیدەکەنەوە.

لەگەڵ گەیشتنە دەسەڵاتی تاڵیبان لە ساڵی 1996دا، یەکەم نسکۆ لەپەیوەندییەکانی نێوان قوتابخانەی حەنەفی و سوپادا هاتەئاراوە و قوتابخانەی حەنەفی بە چاوێکی نزم و سوکایەتییەوە لە تاڵیبانی ئەفغانستانی دەڕوانــی، هەر ئەمەش بووەهۆی لێدانی زەنگی مەترسی لە «راولبەندی- پایتەختی سەربازیی پاکستان» رەتکردنەوەی تاڵیبانی ئەفغانستان و رەتکردنەوە یان رێگریی قوتابخانەی حەنەفی دیوبەندی پاکستانی لە قایلکردنی دەرچووەکانیان لە سەرکردایەتی تاڵیبانی ئەفغانستان، کە رەزامەندبن بۆ مەرجەکانی پاکستان و ئەمریکا لە دورخستنەوە و رادەستکردنی «ئوسامە بنلادن»، بووە مایەی زیادبوونی کەلێنی نێوانیان، لەگەڵ روداوەکانی 11ی سێپتەمبەریشدا گەیشتە لوتکە، کاتێك قوتابخانەی حەنەفی بووە لایەنگری تاڵیبان و بێدەنگبوو بەرامبەر تاڵیبان، کە سەرکردەکانی پەیوەندییان لەگەڵ رابەری ئەوکاتی قاعیدە و ئوسامە بنلادن هەبوو، پوکانەوەی پەیوەندییەکان روی لە زیادبوون کرد، کە بەوە بەرگێك بۆ تاڵیبانی پاکستان، هێزە ئەمنییەکان بۆیان دەرکەوت لەگەڵ هەموو بەئاماجگرتنیان لە لایەن تاڵیبانی پاکستانەوە هێڵێکی نهێنیبوو بە ئاڕاستەی قوتابخانە حەنەفییە دیوبەندییەکان. ئەمەش زیادبوونی رەتکردنەوەی شێخەکانی قوتابخانەکە بەرامبەر هەر فتوایەکی ئاینی دژ بەکردەوە خۆکوژییەکان و دژ بە جەنگاوەرەکانی تاڵیبان، بەڵام قوتابخانەی حەنەفی نەیدەخواست تاڵەموی پەیوەندی نێوان معاویە و سوپا بپچرێنێت، دواجار نێوانگیریکرد لەنێوان حکومەت و تاڵیباندا بۆ ئاشتەوایی، بەڵام وادیارە سوپا دڵنیا نییە، گفتوگۆکان شکستیانهێنا، هەریەکە لە سەرۆکی قوتابخانەی حەقانی و سەرۆکی لیژنەی نێوانگیریی «سمیع الحق»، بەرپرسیارێتیی ئەم شکستەیان خستە ئەستۆی سوپا.

شانبەشانی پاشەکشێی پەیوەندیی لەگەڵ قوتابخانەی دیوبەندیدا، قوتابخانەکانی دیکە لەنێویاندا قوتابخانەی سەلەفیی لاواز لە پاکستان لەهەوڵدایە بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کە هاتۆتەئاراوە، زووبــەزوو بژاردەیەك رویکردە سوپا، کە دواتر ناوەکەی بوو بە «جماعة الدعوة» دوای ئەوەی لەسەرئاستی جیهانی قەدەغەکرا، کە تەنها ئامانجیان پێکانی هندییەکان بوو، هاوپەیمانێتییەکی لەمجۆرە خزمەتی هەردولا دەکات، سوپا خوازیاری بوونی چنگێکی بەهێزبوون لەبەرامبەر هندستان، بەڵام بەرامبەر دەرەوەی خۆیان لاوازبوون

لە دوای 11ی سێپتەمبەری 2011ەوە سوپا درکی بەوەکرد، کە چیتر ناتوانێت سایە شەرعییەکەی خۆی بهێڵێتەوە کە پشتیبەستبوو بە قوتابخانەی دیوبەندی، لە لایەن خۆرئاواوە وەك دوژمن تەماشادەکرا، ئەڵتەرناتیڤێك دەرکەوت لە میانەی هاوپەیمانێتیی نێوان هەردوو قوتابخانەی «بەریلەوی» و «شیعیی»، سوپا بەرەو بەگەڕخستنی ئەم دوو قوتابخانەیە رۆیشت بۆ بەدیهێنانی ئامانج و خواستەکانی بەبێ تەواو دەستبەرداربوون لە قوتابخانەی حەنەفی و سەلەفی، هەروەها لەبەرئەوەی پرۆسەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئاینی و ئابوری پرۆسەیەکی ئاڵۆزە و پێویستیی بە دەیان و بگرە سەدان ساڵ هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا خودی دامــەزراوەی سەربازی روبــەڕوی چەندین ئاستەنگ بۆتەوە، ئەگەر تەنانەت بتوانرێت باوەڕ بە سەرەوە بهێنرێت، کە مەبەست لە فەرماندەی لیواکانە و چەترێکی نوێ دروستبکرێت، بەڵام بنکە و جەستەی سوپا بە هۆی نزیکی زیاتریان لە کۆمەڵگە و جێرەوتە مێژویی و کۆمەڵایەتییەکەی، ناتوانرێت باوەڕیان پێبهێندرێت.

ئەم جێرەوتە مێژوییە گەلێك گرنگە بۆ تێگەیشتن لەوەی لەمڕۆدا دەگوزەرێت، ئێستا دەرئەنجامی رابــردوە، داهاتوش لە ئەنجامی ئێستاوە پێکدێت، هەر تێنەگەیشتن و ناڕونییەك سەبارەت بە ئێستا لەئارادا بێت، دەکرێت بە گەڕانەوە و تێگەیشتن لە رابردو روون و ئاشکرا ببێت.

پێدەچێت ئەوەی رویدا لە یەکخستنی موسوڵمانە شیعەکان و دەرکەوتنی رابـــەری شیعەی ســەر بە ئێران لە مانگرتن و نارەزایەتییەکانی ئەلقادریدا، زەنگی مەترسی لای دروستکەرانی بڕیاری پاکستانی لێدابێت، ئاشکرایە کە دوو لایەنی هاوپەیمان لەنارەزایەتییەکان و لابردنی نەواز شەریف، لە روی مێژوییەوە هەم پاڵپشتیلێکراو و هەم پشتپێبەستراو بوون لەلایەن قوتابخانەی دیوبەندییەوە. دروستکەرانی بڕیار لە پاکستان لەوە دەترسن ئەمە ببێتە مایەی ململانێی تایفی مەترسیدار، کە هەڕەشە بێت بۆسەر وڵات، ئەم ململانێیە مەترسییەکەی زیادیکرد بە وتارە شیعە ئاوازەکانی ئەلقادری بە وەسفکردنی شەڕەکەی بە شەڕی کەربەلا و بەرەی نەواز شەریفی بە (یەزید) وەسفکرد و بەرەی خۆشی بە (حوسەینی)، ســەرەڕای دروشمە خێڵەکییەکان، کە هەندێك لە مانگرەکان بەرزیانکردبۆوە، ترس و دودڵییان وروژاندبوو، کە ئەلقادری لە هەوڵدا بوو بۆ رەواندنەوەی ئەم ترسە بەوەی رەتیکردەوە، کە هیچ هەوڵ و ئامانجێکی خێڵەکی هەبێت، بەڵام پەلەکردنی کونسوڵی گشتیی ئێران لە پیشاوەر بۆ دیداری سەرۆك وەزیرانی هەرێمی «بختون خواهـ برفیز ختك»ی سەر بە عومران خان و هاوپەیمان لەگەڵ ئەلقادریدا لە نارەزایەتییەکاندا، هەروەها داخوازی وڵاتەکەی بۆ ئەو هەرێمەی پارتەکەی خان بەرێوەیدەبات بۆ هاریکاریی لە بواری وزە و پەروەردە و رۆشنبیری، دودڵیی پاکستانی زیادیکرد لە ئەگەری بوونی پاڵپشتی راستەقینەی ئێران بۆ نارەزاییەکان.

ئاشکرایە لە پاکستان کە دامــەزراوەی سەربازی بە ئاراستەی پشتبەستن بە قوتابخانەیەکی نوێ دەڕوات، ئاژانسی رۆیتەرز لە راپۆرتێکیدا سەبارەت بە پاڵپشتیی پێنج فەرماندەی لیوای پاکستانی لەکۆی 11 فەرماندە بۆ جموجۆڵەکانی ئەلقادری و داخوازییان لە سەرکردەی سوپا (راهیل شەریف) بۆ زەرورەتی کودەتا بەسەر نەواز شەریفدا، کە ئەم داوایە لە لایەن راهیلەوە رەتکرایەوە. لەنێوان ئەو

کەسانەی داوای کودەتایان کردبوو، سەرۆکی هەواڵگریی سەربازیی (ژەنەراڵ ظهیر الاسلام) هەبوو، کە بڕیار وایە ئەو و چوار لێپرسراوی دیکە هەمویان لە ئۆکتۆبەری 2014 خانەنشینبکرێن(9)، دوابەدوای ئەم راپۆرتە لە پەیامێکی دیکەی پەیامنێری رۆژنامەی (زە نیوز) لە لەندەنەوە رۆڵی گرنگی وەزیری پێشوی هەرێمی پەنجاب (بەرفیز ئیلهی)ی رکابەری نەواز شەریفی ئاشکراکرد لە هاندانی ئەلقادری بۆ گەڕانەوەی بۆ پاکستان و لەسەرکارلادانی شەریف، زەمینەیەکی ئامادە بۆ تورەیی سوپا و هەواڵگریی بەرامبەری لەئارادابوو(10).

پێدەچیت دزەکردنی هەواڵەکانی رۆیتەرز بۆ پاساودانەوەی پاڵپشتی جوڵانەوەکانی ئەلقادری-خان بێت لە لایەن سەرکردایەتی سوپا و زۆرینەی فەرماندەی لیواکانەوە، بەوپێیەی ئەو پاڵپشتییانە لە لایەن کەمینەیەکی فەرماندەی لیواکانەوە بێت، کە لەماوەیەکی نزیکدا خانەنشیندەکرێن، وەك کەسایەتی جیابووەوە (جاوید هاشمی) جێگری سەرۆکی پارتی (إنصاف) بە سەرۆکایەتی عومران خان ئاشکرایکرد، کە چەندین ئەفسەری گەورە لە سوپادا پاڵپشتیی جوڵانەوە نارەزایەتییەکانی ئەلقادری-عومران خان دەکەن دژ بە نەواز شەریف، بەڵام ناونیشانی دیار و بەرچاو بریتیبوو لەدابەشبوونێکی ئاشکرا لـەدامـەزراوەی سەربازیدا بەرامبەر ئەلقادری و نەواز شەریفیش لە بنەڕەتەوە سەر بە قوتابخانەی حەنەفیی دیوبەندییە.

هەتاوەکو ئێستا بزوتنەوەکەی ئەلقادری لە ناوەڕاست و باکوری هەرێمی پەنجابدا کەنارگیرە، سەرەڕای هەندێك لە پاکستانییەکانی تاراوگە بەتایبەت لە ئەمریکا و کەنەدا، کە ئەلقادری خۆی لە کەنەدا نیشتەجێیە و هەڵگری رەگەزنامەی ئەو وڵاتەیە، هێشتا بزوتنەوەکە روبەڕوی رەخنەیەکی بەرفراوان دەبێتەوە تەنانەت لە لایەن بریلەوییە تەقلیدییەکانیشەوە، کە رەوتیانگرتوە لەگەڵ شانبەشان رۆیشتنی جێڕەوتی سیاسیی گشتیی پاکستان و کارکردن بە ئامۆژگارییەکانی دامەزرێنەری قوتابخانەی سیاسیی بریلەویی کۆچکردو (ئەحمەد

شاهـ نورانی)، وەك هەڕەشەیەكی راستەقینە لێیدەڕوانرێت بە لیبڕالیزمەكەی و ململانێكانی لەگەڵ زۆرینەی ئاینیی پاكستانی، هەربۆیە بەشۆڕشگێڕیكردنی تیرەی بەریلەویی كۆنزێرڤاتیف و دور لە كاروباری گشتی ئاسان نییە، قوتابخانەی بەریلەویی ئەوەی لەسەر هەژماردەكرێت، كە راوێژی نەكردوە لە پڕۆژە سیاسییە نوێیەكەیدا، بەتایبەت كە شتێكی كتوپڕ بوو لەسەر ئەو شانۆیەی بنەماڵە سۆفیگەرە بەریلەوییە دێرینەكان قۆرخیانكردوە، وەك بنەماڵەكانی (شاهـ نورانی، پیر بقارە و هتد).

هەربۆیە گرنگە لێرەدا خاڵێكی مەنهەجی دوپاتبكەینەوە، ئەویش بریتییە لەوەی كە باڵی ئیسلامیی بە شێوەیەكی گشتی لەنێویشیدا پاكستان بارستەیەكی رەق و یەكپارچە نییە، چەندین باڵ هەن لەنێو رەوتی سەلەفیزمدا، بەهەمان شێوە لەنێو دێوبەندییەكان و بەریلەوییەكاندا، هەموو ئەمانە جگە لە شیعەكان كە لە یەك جەستەدا كۆبونەتەوە و مەرجەعیەتێكی ئاینیی هاوبەش و سیاسیی بەڕێوەیان دەبـات -بەهەمانشێوەی وڵاتانی دیكەی جیهانی ئیسلامیی- كە بریتیە لەئێران، هەربۆیە راست وەهایە كە گشتاندن نەكرێت بۆ دیاردەیەكی بەكۆمەڵ یان حزب یان كەسایەتییەك بەسەر ئەو رەوتەی ئینتیمای بۆی هەیە.

خۆرئاوا و ئەلقادری

ئیدارەی ئەمریكا لە سیاسەتەكانی خۆی لە نیمچەدورگەی هندی، پشتدەبەستێت بە ئەزمونی دەوڵەمەندی كەڵەكەبووی بەریتانیا لە مامەڵەكردنی لەگەڵ ئەو ناوچەیە، كە بۆ ماوەی زیاتر لە دو سەدە فەرمانڕەواییكردوە، بەریتانیا لەو ماوەیەدا هەستا بە دروستكردن یان پاڵپشتیكردنی هەردوو گروپی «قادیانی و بەریلەوی» بۆ بەدەستهێنانی شەرعیەتی كۆمەڵگە بۆ داگیركارییەكەی و روبەڕوبوونەوەی ئیمپراتۆریی عوسمانی، بە تایبەت كاتێك كەوتنە قۆناغی ململانێ و بەریەككەوتن و ترسی

جیابوونەوەی سەربازە موسوڵمانەکانی سوپای بەریتانیا لە نیمچەدورگەی هندی وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ بانگەوازی جیهاد، کە لە لایەن (سوڵتان عەبدولحەمید)ەوە دەرکرا، ئەوەبوو بزوتنەوەیەکی خەلافەتی دژ بە بەریتانیا دروستبوو، بەریتانیاش بە پاڵپشتیی گروپی بەریلەوی و قادیانی وەڵامیدانەوە و فەتوایان دژ بە سوڵتانی عوسمانی دەرکرد.

بەریتانیا و خۆرئاوا بەشێوەیەکی گشتی لە دوژمنایەتیی قوتابخانەی دیوبەندی و سەلەفیی تێدەگەن بەرامبەر خۆرئاوا، هەربۆیە بەرەنگاریی هەردوو برای شەهید (ئەحمەد و ئیسماعیل) بەرامبەری، هەروەها بەرەنگاریی داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن سۆڤیەتەوە هەر لە لایەن ئەم دو قوتابخانەیە و دەرچووەکانییەوە بوو، کە هەر ئەوانیش گەرای دروستبوونی قاعیدە و تاڵیبانیان دانا. هەربۆیە خۆرئاواییەکان هەمیشە لە هەوڵدابوون بۆ گەڕان بەدوای بیروباوەڕێکدا کە ئاڕاستەی بکەن، بۆ نمونە بە پاڵپشتیکردنی قوتابخانەی بەریلەویی ناوبراو شەڕی دەوڵەتی عوسمانییان دەکرد، ئەمەش لە لایەن سەرکردەی باڵای سوپای پاکستانیی پێشوەوە (ئەسلەم بیگ)ەوە ڕەزامەندیی لەسەردرابوو، پێیوابوو ئەمریکا و کەنەدا بڕیاریانداوە سەرمایەگوزاریی لە تاهیر ئەلقادریدا ئەنجامبدەن بە گواستنەوەی بۆ کەنەدا و هاندانی لەسەر ڕوبەڕوبوونەوەی هاوپەیمانێتیی ئەو دو قوتابخانەیە: دیوبەندیی حەنەفی و سەلەفیزم، ئەلقادرییش لای خۆیەوە لە هەوڵدابوو بۆ بەرزکردنەوەی ئەم ئەجێندایە بە سەردانەکانی بۆ پاکستانییە تاراوگەنشینەکانی ئەوروپا و لەگەڵیشیدا سەردانی ئێرانی دەکرد، هەموو ئەمانەش لەپێناو کۆکردنەوەی لایەنگر و شوێنکەوتو بۆ ئەم ئامانجە.

ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ دابەشکردنی کتێبەکەی (خطر الخوارج) بە هەزاران دانە، هەروەها سەردانی پاکستانیشی کرد کاتێك لە لایەن ڕێکخراوە ئەهلییە بیانییەکان و دامەزراوە هەواڵگرییە خۆرئاواییەکانەوە پاڵپشتیی لێدەکرا و هەستا بە دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ڕاگەیاندنی پاکستانی و هەردوو دەزگای ئەمنی و سیاسیی ئەو وڵاتە(11).

دەرئەنجام

ئاسان نییە کە (تاهیر ئەلقادری)، وەك کەسێتییەکی مشتومڕ وروژێن تەنانەت لەنێوەندی خودی تایفەی بەریلەویی سۆفیگەریدا، بتوانێت بۆشایی هەردوو قوتابخانەی دیوبەندی و سەلەفیی پڕبکاتەوە، کە لەناوچەکە ریشەیان داکوتاوە و بەهرەمەندبوون لە پاڵپشتیی دراوسێکان و وڵاتە عەرەبی و ئیسلامییەکان. هەروەها ئاسانیش نییە بۆ دامەزراوەی سەربازیی باو، کە لەسەر هێڵی بەریلەوی راهاتون و هێشتا لە دوژمنایەتییەکی مێژوییدان لەگەڵ هندستان، ئەویش دوژمنێکە پێویستیی بە سوتەمەنیی ئایینییە بۆ هەڵسوڕاندنی دەزگای سەربازی، کە ئەلقادری و قوتابخانەکەی دەستەوەستانن لەم بارەیەوە، بەڵام پێدەچێت سوپا پێویستی بە قۆناغێکی هێوربوونەوە بێت لەگەڵ خۆرئاوادا، ئەوەش بە کەمکردنەوەی فشار لەسەریان و بەرزکردنەوەی کارتی قوتابخانەی سۆفیگەریی روبەڕوی قوتابخانەی دیوبەندیی حەنەفی و سەلەفیزمدا.

دامەزراوەی سەربازی پێیوایە، کە تاڵیبانی ئەفغانستان بۆتە بەشێك لە دەسەڵات و دەسەڵاتیش گشتی لە کابولە، دەبێتە قوڵایی جیۆستراتیژیی پاکستان لە قۆناغی دوای کشانەوەی خۆرئاوا لە ئەفغانستان، بەڵام ئەمە رێگر نابێت لەوەی دامەزراوەی سەربازی یاری بە کارتی فشار بکات دژ بەم رەوتی فکری یان ئەو رەوتی فکری و گۆڕینی ئەسپەکان بە پێی قۆناغەکان.

نوسەر: (د. أحمد موفق زيدان)، بەڕێوەبەری ئۆفیسی جەزیرە لە پاکستان.
سەرچاوەی ئەم بابەتە: ناوەندی جەزیرە بۆ لێکۆڵینەوە.
لینکی بابەتەکە: http://studies.aljazeera.net/ar/repor
html.201492585432491569/09/ts/2014

پەراوێز و سەرچاوەکان

1-1.تعريف بطاهر قادري، منشور على الموقع الإلكتروني للحركة، تاريخ 01 سبتمبر/أيلول 2014: -http://www.minhaj.org/english/tid/8718/A-Profile-of-Shaykh ul-Islam-Dr-Muhammad-Tahir-ul-Qadri.html

2. خالد مصطفى: كارثة فيضانات باكستان قد تكلِّف باكستان 05 مليار دولار، صحيفة ذي نيوز الباكستانية 09 سبتمبر/أيلول 2014: .http://www.thenews.com pk/Todays-News-2-273287-Catastrophic-Chenab-floods-Pakistans- economy-may-suffer-$15-billion-loss

-3 مقابلة مع صحيفة الوول ستريت جورنال وأعادت صحيفة ذي نيشن نشرها بتاريخ 02 سبتمبر/أيلول 2102: -http://nation.com.pk/national/12-Sep-2014/my goal-is-to-replace-madrassas-with-secular-schools

-4 أسلم بيغ: مأزق الأمن الباكستاني، صحيفة ذي نيشن، 02 سبتمبر/أيلول 2102: //:http nation.com.pk/columns/12-Sep-2014/pakistan-s-security-dilemma

-5رۆژنامەی دونی پاکستانیی: 15-9-2014، Wafaqul Madaris vows to resist 'conspiracies' -http://www.dawn.com/news/1132061/wafaqul-madaris vows-to-resist-conspiracies

-6أسلم بيغ: «سياسات مسيرتنا الطويلة» صحيفة ذي نيشن الصادرة بتاريخ 02 أغسطس/آب 2102: /http://www.nation.com.pk/columns/12-Aug-2014 long-march-politics

-7 اشتياق أحمد: حركة الخلافة والامتنان التركي، الديلي تايمز الباكستانية، 05 أغسطس/آب 2014: -http://www.dailytimes.com.pk/opinion/19-Aug-2014/the khilafat-movement-and-turkish-gratitude

-8سەرچاوەی پێشو.

9- :Mehreen Zahra-Malik,Army chief holds off generals seeking Pakistan PM›s ouster,Reuters,Sep 5, 2014

-http://in.reuters.com/article/2014/09/05/pakistan-crisis-army idINKBN0H015K20140905

-10 مرتضى علي شاه، من دفع الدكتور القادري إلى هذه الفوضى؟ ذي نيوز الباكستانية ، 1 سبتمبر/أيلول 2102: http://www.thenews.com.pk/Todays-News-2--271584- Who-pushed-Dr-Qadri-into-this-mess

-11أسلم بيغ: انتصار الديمقراطية. صحيفة ذي نيشن الباكستانية الصادرة، 5 سبتمبر/أيلول 2014:

-http://www.nation.com.pk/columns/05-Sep-2014/triumph-of democracy

6
دەزگای هەواڵگریی پاکستان (ISI)

دەزگای هەواڵگری پاکستان لقی سەرەکی و بەهێزترن دەسەڵاتی نێو سێ ئاژانسە ئەمنییە سەرەکییەکەی ئەو وڵاتەیە. دەزگاکە بەرپرسە لە کۆکردنەوە، لێکدانەوە، پۆلێنکردن و ئەرشیفکردنی زانیارییە هەواڵگرییە ناوخۆیی و دەرەکییەکان، ئەمە سەرەڕای دروستکردنی هاوئاهەنگی لەنێوان سێ ئاژانسە سەرەکییەکەی پاکستان و لقە تایبەتمەندەکانیان.

دەزگای هەواڵگری پاکستان لە رێگەی (گوێلێگرتن، رێپێگرتن، بەدواداچون، چاودێریکردنی پەیوەندییەکان، هەڵمەتەکان لەگەڵ ئەرکی کۆکردنەوەی زانیارییەکان لە کاتی جەنگدا) زانیارییە هەواڵگرییەکان کۆدەکاتەوە. سەرەڕای کۆکردنەوەی زانیارییەکان، دەزگاکە بەرپرسە لە مەشقپێکردنی پێکهاتەکان و ئاسایشی پڕۆگرامی ئەتۆمی پاکستان و ئاسایشی کەسێتییە گرنگەکان. هەروەها دەزگای هەواڵگریی پاکستان هێزێکی شاراوەیە، کە بوونێکی هەمیشەیی هەیە لەپشت چالاکییە سیاسییەکانی وڵات و کارلێکە هەرێمی و نێودەوڵەتییەکانی پەیوەست بە پاکستانەوە. تەنانەت دەوترێت هەواڵگریی پاکستان دەوڵەتێکە لەناو دەوڵەتێکدا.

دەزگای هەواڵگری پاکستانی، ئەزمونێکی مێژویی

دوای بەدەستهێنانی سەربەخۆیی خۆی لە بەریتانیا لەساڵی 1974دا، دەزگای هەواڵگری پاکستان لەژێر چەند ناوێکدا دامەزرا:

-دەزگای هەواڵگریی (IB) -(Intelligence Bnreau).

-هەواڵگریی سەربازی (MI) -(Military Intelligence).

لاوازیی ئاستی هەواڵگریی سەربازی (MI) لەمیانەی جەنگی پاکستان-هندستاندا، کە لە ساڵی 1947دا هەڵگیرسا، بووەهۆی دروستکردنی بەڕێوەبەرایەتی هەواڵگریی خزمەتە نێوانەییە هاوبەشەکان (ISI) لە ساڵی 1948دا. بەپێی فەرمانێکی ئەم بەڕێوەبەرایەتییە ئەفسەران لە هەر سێ لقە سەربازییە سەرەکییەکە (هێزە وشکانییەکان، دەریاییەکان، ئاسمانییەکان) راسپێردران بۆ کۆکردنەوەیان. بەوپێیەی بواری تایبەتمەندێتیی بەڕێوەبەرایەتییەکە بریتییە لە: کۆکردنەوە و لێکدانەوەی زانیارییەکان، ئامادەسازی هێنانەدی هەڵوێستی هەواڵگریی دەرەکی و ناوخۆیی پەیوەست بە کاروباری سەربازی و ناسەربازی.

چالاکییەکانی بەڕێوەبەرایەتییەکە لەسەر هەرێمی کشمیر و پارێزگاکانی باکوری خـۆرئـاوای پاکستان چڕکرابۆوە، بەڵام لەماوەی فەرمانڕەوایی سەرۆکی پاکستان (ئەیوب خان)دا، بازنەی تایبەتمەندییەکانی بەڕێوەبەرایەتییەکە فراوانکرا و جەختکردنەوەشیان زیاتر لەسەر بنەمای لەبەرچاوگرتنی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی پاکستان بوو، لەگەڵ چاودێریکردنی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی و پاراستنی رۆڵە سەربازییەکەی سوپای پاکستان.

لە ساڵی 1966دا و دوای شکستی هەواڵگریی لەجەنگی پاکستان-هندستاندا، کە لە ساڵی 1948دا هەڵگیرسا، دوبارە بەڕێوەبەرایەتی هەواڵگریی پاکستان رێکخستنەوەی بۆکرا، پاشان دوای ئەوە و لە ساڵی 1969دا نوێکردنەوە و گەشەپێدان و بەرەوپێشبردنی زیاتر لەو بەڕێوەبەرایەتییەدا ئەنجامدرا.

لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی رژێمی (زولفەقار بۆتۆ)دا، دەزگای هەواڵگریی پاکستانی گرنگیی خۆی لەدەستدا، کە یەکێك بوو لە رەخنەگر و دوژمنە هەرە سەرەسەختەکانی رۆڵی دەزگای هەواڵگریی پاکستانی، ئەم رەخنە و دژایەتییانەش لە ساڵی 1970دا دەرکەوتن و ناکۆکی و ململانێی زیاتری نێوان پاکستانییەکانی لێکەوتەوە، سەرئەنجامی ئەم ناکۆکییانە بەشێك بوو لە هۆکاری جیابوونەوەی پاکستانی خۆرهەڵات و جێگیربوونی لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆدا، کە لە ئێستادا بە (بەنگلادیش) ناودەبرێت.

جارێکی دیکە و لە ساڵی 1977دا پاش ئەوەی دامەزراندنی رژێمەکەی سەرۆکی پاکستان ژەنڕاڵ (ضیاءالحق)، دەزگاکە گرنگیی خۆی بۆ گـەڕایـەوە، هاوکات ئەرکەکانی دەزگاکە فراوانترکرا و بووە لێپرسراو لەچاودێریی بزوتنەوە کۆمۆنیستەکان، پاشتریش بە مەودایەکی زیاتر فراوانکرا و بووە بەرپرس لە چاودێری و تێبینیکردنی جوڵانەوە و رێکخراوە شیعییەکان لەناوچەکەدا، ئەمەش پاش هەڵگیرسانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران.

دەیـەی هەشتاکانی سـەدەی بیست، لەماوەی داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایـەن یەکێتی سۆڤێتەوە، ئەرکەکانی دەزگـای هەواڵگریی پاکستان گەلێك زیـادیـانـکـرد، ئـەوەش بـە هۆی هاوپەیمانێتیی پاکستان-ئەمریکاوە، کە جارێکی دیکە رووی لە گەشە کرد و گەڕایەوە بۆ ناوچەکە، بەجۆرێك هاوبەشییەکی ستراتیژیی هاتەئاراوە لەنێوان دەزگای هەواڵگری پاکستانی (ISI) و ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکی (CIA)، ئیدی دەزگای هەواڵگریی پاکستان رۆڵی وەکیلێکی (Proxy) دەبینی لە جیبەجێکردنی کردە هەواڵگرییەکاندا لە بەرژەوەندی و لە جێگەی ئاژانسی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکی لەناو پاکستان، ئێران، کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاستی سەر بە یەکێتیی سۆڤێتی ئەوکات، هەروەها هندستان، کە هاوپەیمانی یەکێتیی سۆڤێت بوو.

دەزگای هەواڵگریی پاکستان، پەیکەری ڕێکخراوەیی

لەئێستادا نوسینەگەی سەرۆکایەتی دەزگاکە دەکەوێتە ئیسلام ئابادی پایتەختەوە، بە سەرۆکی دەزگاکەش دەوترێت بەڕێوەبەری گشتی، کە مەرجە پلەی ژەنراڵی هەبێت لە سوپای پاکستانیدا.

بەڕێوەبەری گشتی سێ جێگری هەیە، کە لەژێر سەرپەرشتیی ڕاستەوخۆی سەرۆکدا کاردەکەن، بەوپێیەی بەرپرسن لە سێ بواری لێکجیاواز: بواری سیاسی، بواری دەرەکی، بواری گشتی.

پێکهاتە بنەڕەتییەکانی دەزگاکە پێکدێن لە هێزەکانی پۆلیس، یەکە نیمچە سەربازییەکان، ئەمە جگە لە چەند یەکەیەکی تایبەتمەند، کە لە سوپای پاکستانی و هێزە تایبەتەکان پێکدەهێنرێن.

دەزگای هەواڵگریی پاکستانی لە حەوت بەش پێکدێت، کە بریتین لە:

1.هەواڵگریی هاوبەش (JIX): هەڵدەستێت بە دروستکردن و ڕێکخستنی پەیوەندی و هەماهەنگی لەنێوان بەشەکان و لقەکان و بازنەکان.

2.دەزگای هەواڵگریی هاوبەش (JIB): گەورەترین بەشی دەزگای هەواڵگریی پاکستانییە، جگە لەوەش بەدەسەڵاترین و بەهێزترین بەشە لە چالاکییەکانی دەزگاکەدا، ئەم بەشەش سێ لقی هەیە: لقی کردە تایبەتییەکان لە هندستان، لقی ئۆپراسیۆنەکانی نەهێشتنی تیرۆر، لقی پاراستنی کەسێتییەکان.

3.دەزگـــای هەواڵگریی دژی هاوبەش (JCIB): زۆرێــك لە دیبلۆماتکارە پاکستانییەکان لەم دەزگایەدا کاردەکەن، ئەم بەشە گرنگیدەدات بە کۆکردنەوەی زانیارییە هەواڵگرییەکان سەبارەت بە: خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، باشوری ئاسیا، چین، ئەفغانستان، وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست، ئەمریکای لاتین، ئەوروپا، هەروەها دەوترێت کە چالاکییەکانی ئەم بەشە ئەفریقیاشی گرتۆتەوە. زۆرێك لە بەڵگەکان جەخت لەوە دەکەنەوە، ئەم بەشە لەلایەن پسپۆڕانی ئاژانسی

هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکاوە (CIA) دروستکراوە و پاشان نوێکراوەتەوە، بۆئەوەی ببێتە ڤێرژنی دووەمی ئیدارەی بەرپرس لە چالاکییەکانی هەواڵگریی دژ لە ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکا.

4.هەواڵگریی هاوبەشی باکور (JIN): ئەم بەشە بەرپرسە لە ناوچەی (جامۆ و کشمیری ناکۆکی لەسەر لەنێوان هندستان و پاکستاندا)، هەروەها دەکەوێتە ژێر بەرپرسیارێتیی چاودێریی جموجوڵی هێزە چەکدارە هندییەکان و بزوتنەوە سیاسیی و چەکدارییەکانی ناو ناوچەی (جامۆ و کشمیر).

5.هەواڵگریی هاوبەشی هەمەچەشن (JIM): ئەم بەشە بەرپرسە لە ئەرکی سیخوڕیی و دزەکردنی نهێنی و چاودێریی و تێبینیکردن لە کاتەکانی جەنگدا.

6.دەزگای هەواڵگریی هاوبەشی هێماکان (JSIB): دابەشدەبێتە سەر سێ لق و کارەکەیان تایبەتە بە بواری بەرپێگرتنی نامە و پەیامە تەلدار و بێتەلەکان، هەروەها لە ئەرکەکانی دیکەشی: ئاشکراکردنی بەکرێگیراوەکانی دوژمن، پرۆسەی ئاشکراکردنی ئەلکترۆنیی لاسلکی و وێنەگرتن، ئاسایشی پەیوەندییەکان و هێماکان.

7.هەواڵگریی تەکنیکیی هاوبەش: ئەم بەشە بەرپرسە لە کارە ئەندازیاری و هونەرییەکان و هاوشێوەکانیان.

دیارترین پرۆسەکانی دەزگای هەواڵگریی پاکستانی:

-هەڵگیرساندنی جەنگی شاراوە لەنێو هندستاندا، ئەمەش لە رێگەی پلاندانان و جێبەجێکردنی چەندین ململانێی ئیتنیکی و تائیفی لەنێو شار و ناوچە هیندییەکاندا.

-هەڵگیرساندنی جەنگی شاراوە لەنێو ئەفغانستاندا، لە رێگەی پاڵپشتیکردنی بزوتنەوە ئیسلامییە بەرهەڵستکارەکانی بوونی سەربازیی سۆڤێت و حکومەتە چەپگەراکانی ئەوکات.

-هەڵگیرساندنی جەنگی شاراوە لەنێو چیندا: ئەوەش لە رێگەی

پشتگیریکردنی بزوتنەوە موسوڵمانە جوداییخوازەکانی (ئایگۆر) لە ناوچەی «سینکیانگ»ی ئەوپەڕی خۆرئاوای چین.

-هەڵگیرساندنی جەنگی شاراوە لەنێو یەکێتیی سۆڤێتی پێشودا: ئەوەش لە ڕێگەی پاڵپشتیکردنی بزوتنەوە جوداخوازە چالاکەکانی ناوچەی ئاسیای ناوەڕاست، هەریەکە لە کازاخستان، ئۆزبەکستان، قیرغیزستان و تورکمانستان.

-سیخوڕیکردن بەسەر نێردراوە دیبلۆماسییە بیانییەکانی ناو پاکستان.

-چوونەناو گەورەترین هاوبەشیی هەواڵگرییەوە لەگەڵ ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکا (CIA) و ئاژانسی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا (NSA) و پنتاگۆن (وەزارەتی بەرگریی ئەمریکا).

-جێبەجێکردنی چەندین ئۆپراسیۆنی هەواڵگریی جۆری، کە زۆربەیان بە هاوبەشی لەگەڵ دەزگای هەواڵگریی ئەمریکا بووە، وەك: تۆڕەکانی بەقاچاغبردنی چەك، سپیکردنەوەی پارە، پرۆسەکانی بەقاچاغبردنی مادە هۆشبەرەکان، کەرەستە ئەتۆمییە قەدەغەکراوەکان.

دەزگای هەواڵگریی پاکستانی: بازنە و بوارە زیندوەکانی کارکردنی

هەوڵی سەرەکیی ئێستای دەزگای هەواڵگریی پاکستانی، پەیوەستە بە بڕێکی گەورە لە هەوڵە سەرەکییەکانی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکا و ئاژانسی ئاسایشی نیشتیمانی ئەمریکا، دەکرێت ئاڕاستەکانی ئەم هەوڵ و کۆششانە لەم چەند خاڵەدا کۆبکەینەوە:

-ئاڕاستەی باکور: دەزگای هەواڵگریی پاکستان کاردەکات لەسەر پاڵپشتی و بەهێزکردن و پشتگیری هەوڵەکانی جەنگی دژە تیرۆر، کە ئەمریکا و هێزەکانی ناتۆ لە ئەفغانستان ئەنجامیدەدەن، ئەم دەزگایە توانیویەتی چەندین زانیاریی لەسەر ئەفغانستان و بزوتنەوە ئیسلامییەکانی ئەفغانستان و ئاسیای ناوەڕاست پێشکەشبکات، بەڵکو

خودی پاکستان هاتۆتەناوەوە لەناوچەی هۆزەکانی وەزیرستانی باکور و باشور و بلوچستان، هەروەها ئەم دەزگایە توانیویەتی نزیکەی 700 شەڕکەری عەرەبی لە ناوچەکانی سنوری پاکستان-ئەفغانستان بگرێت و رادەستی لێپرسراوی وێستگەی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکایان بکات، کە ئەوانیش هەڵدەستن بە گواستنەوەیان بۆ گرتوخانە نهێنییەکانی بنکەی «سیلییە» لە قەتەر و گەلێك گرتوخانە و ناوەندی لێپرسینەوەی دیکە، کە لە لایەن دەزگا ئەمنییە عەرەبییە هاوپەیمانەکانی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکاوە سەرپەرشتیدەکرێت، لە دیارترینیان: هەواڵگریی میسر و ئـەردەن، پاشان ئەم دەستگیرکراوانە دواتر رەوانەدەکرێن بۆ بەندینخانەی گوانتانامۆ و بەندینخانە نهێنییەکانی سەر بە هەواڵگری ئەمریکا لە وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئەوروپا، وەك: بولگاریا، پۆلەندا، چیك و هتد. کە هەموو ئەمانە بوونەهۆی ئاشکرابوونی ئابڕوچونەکانی بەندینخانە نهێنییەکان و پڕۆسەکانی گواستنەوەی زیندانییە نهێنییەکان، کە هەندێك لە کۆمپانیا فڕۆکەوانییە بازرگانییەکان تایبەت بۆ بەرژەوەندیی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکاوە ئەنجامدراون.

-ئاراستە باشور و باشوری خۆرهەڵات: هەواڵگریی پاکستانی لە گشت وڵاتانی باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیا بە هاوکاری لەگەڵ ئاژانسی هەواڵگریی ئەمریکیدا کاردەکات، بەتایبەت کە ئەندامانی هەواڵگریی پاکستانی زۆر زیاتر بەتواناترن لە ئەندامانی هەواڵگرییەکانی ئوستralیا و نیوزلەندا و کۆریای باشور و ژاپۆن لە چوونەنێو وڵاتە چەکدارەکانی باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیاوە وەك ئەندۆنیسیا، مالیزیا، برۆنای، بەنگلادیش. هەواڵگریی پاکستانی رۆڵێکی گرنگی بینیوە لە کۆتاییهێنان بەو بزوتنەوە ئیسلامییانەی لەوێ بوونیان هەیە، وەك رێکخستنی «ئەبو سەیاف ئیسلامی» و گەلێکی دیکە.

هەروەها هەواڵگریی پاکستان هەڵدەستێت بە پشتگیریکردنی

مانگرتنی سیخەکان لە هەرێمی پەنجابی هندستانی دراوسێی پاکستان و شەڕی ناوخۆی سریلانکا لەنێوان سەنهالەکان (بوزییەکان، کە لەسەر حکومن)، تامیلەکان (هندۆسەکانی بەرهەڵستکارەکانی رژێم).

-ئاڕاستەی خۆرهەڵات: دەزگـای هەواڵگریی هاوکار لەگەڵ ئاژانسی هەواڵگریی ئەمریکادا هەستاوە بە پشتگیریکردنی یاخیبووەکانی «ئایگۆری ئیسلامی»، کە لەنێو هەرێمی «سبکیانگ»ی چیندا کار و چالاکییەکانی ئەنجامدەدات، ئەم پشتگیرییەش لەپێناو جیاکردنەوەی هەرێمەکە و دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامیی سەربەخۆ لە خۆرئاوای چین.

ئاڕاستەی خۆرئاوا: ئەم ئاڕاستەیە وردەوردە لەماوەی جەنگی ئەمریکا دژ بە تیرۆر، کە لەدوای هێرشەکانی 11ی سێپتەمبەرەوە دەستپێکردوە، گرنگیی تایبەتی پەیداکردوە، ناوچەی گرنگییپێدانی هەواڵگریی پاکستانی بازنەیەکی فراوان و زیندوە، کە هەریەکە لە ئێران، وڵاتانی کەنداوی عەرەبی، خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، باکوری ئەفریقیا و کیشوەری ئەفریقیا دەگرێتەوە.

بواری گرنگیپێدانی هەواڵگریی پاکستان جەختدەکاتەوە لەسەر کۆکردنەوەی زانیاریی هەواڵگریی تایبەت بەم ناوچەیە، بەڵام بەشێوەیەکی راستەوخۆ لە رێگەی ئەو رەگەزە پاکستانییانەی لەو ناوچانەدا بڵاوبوونەتەوە، بەتایبەت لە کەنداو، کە بوونێکی پاکستانیی چڕی لێیە، یان ئەوەتا بە رێگەیەکی ناڕاستەوخۆ و لە رێگەی راپۆرتی نێردراوە دیبلۆماسییە پاکستانییەکانەوە بێت، کە تێبینیی ئەو ناوچەیە دەکـەن، یان لە رێگەی ئەو دەستگیرکراوە عەرەبانەی لە لایەن هەواڵگریی پاکستانییەوە لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت.

لە ئێستادا هەواڵگریی پاکستانی بە هاریکاریی لەگەڵ هەواڵگریی ئەمریکیدا هەوڵ بۆ هەڵگیرساندنی جەنگێکی نهێنی دژ بە ئێران دەدات، ئەوەش لە رێگەی بەکارهێنانی بزوتنەوە سوننییە

بەرهەڵستکارەکانی هەرێمی بلوچستانی خۆرهەڵات و پاڵپێوەنانیان بۆ جێبەجێکردنی کردەی چەکدارییی لەناو ئێراندا، ئەوەش لە رێگەی رۆیشتن لە «بلوچستانی خۆرهەڵات»وە لە پاکستان و دزەکردنە نێو «بلوجستانی خۆرئاوا»وە لە ئێران، هاوکێشەکانی ئەم کردەیە لە ماوەکانی دواییدا رویان لە زیادبوون کردوە.

دەوترێت کە هەواڵگریی پاکستان توانیویەتی زانیارییەکی زۆر کۆبکاتەوە لەسەر دامەزراوە و بارودۆخی ناوخۆیی ئێران لە ماوەکانی رابردودا، کە ئەمانەش داتا و زانیارییەکن لە ئێستادا لە بەردەستی ئەمریکادا بوونیان هەیە.

بە گشتی، ســەرەڕای پەیوەندییەکی بەهێز و هاوپەیمانێتی ستراتیژیی نێوان دەزگای هەواڵگریی پاکستان و ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمریکی و ئاژانسی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا و پنتاگۆندا، بەڵام چەندین گومان هەیە لەسەر راستگۆیی دەزگای هەواڵگریی پاکستانی لەم هاوبەشییەدا، ئەوەش بەهۆی ئاشکرابوونی چەندین بەڵگە لەسەر بوونی بەستەر و پەیوەندی، کە جەخت لەوە دەکەنەوە دەزگای هەواڵگریی پاکستانی لەماوەی ئۆپراسیۆنە نهێنییەکانیدا لەگەڵ هەواڵگریی ئەمریکادا، پەیوەستبووە بە پرۆسەی دیکەی نهێنی تایبەت بەخۆی، کە پێدەچێت گرنگترینیان ئەمانە بن:

-پێشکەشکردنی هاوکاریی نهێنی سەبارەت بە پرۆگرامی ئەتۆمیی ئێران.

-ئەنجامدانی وتووێژ و پەیوەندیی نهێنی زیاتر بە سەرانی رێکخراوە تیرۆریستییەکانەوە (وەك رێکخراوی قاعیدە).

-تێهەڵچوونی ئەندامەکانی لە پرۆسەکانی بەقاچاغبردنی چەك و گەیاندنی زانیاری بۆ بزوتنەوەی تاڵیبان و رێکخراوی قاعیدە.

-تێهەڵچوونی ئەندامەکانی لە پرۆسەکانی گواستنەوەی پارە لەناو ئەمریکا بۆ ئەندامانی قاعیدە.

هەتاوەکو ئێستا هیچ راڤە و شیکردنەوەیەك نەکراوە بۆ پەیوەندی

و بەستەرە جیاکارەکان، کە لەمڕۆدا دەزگـای هەواڵگریی پاکستانی ئەنجامیدەدات، ئایا بە ئاماژە و داواکاریی ئەمریکا بووە لەپێناو جوڵاندنی رووداوەکان و واقیعەکە بە ئاڕاستەیەکی دیاریکراودا؟ یاخود پڕۆسەیەکی نهێنیی پاکستانی بووە بە ئامانجی خۆنمایشکردن و بە دەستهێنانی هەندێك دەستکەوتی تاکتیکی کاتی لای هاوبەشە ئەمریکییەکان.

سەرچاوەی ئەم بابەتە:

/http://defense-arab.com/vb/threads/61677

7
ڕێککەوتننامە ئەتۆمییە بەئەنجام نەگەیشتوەکەی پاکستان

لەم دواییانەدا بە ئاشکرا دیاربوو، ویلایەتە یەکگرتوەکان لەگەڵ پاکستاندا هەوڵی ئەنجامدانی دانوستان دەدات لەسەر گرێبەستێك بۆ کۆتوبەندکردنی پرۆگرامە ئەتۆمییەکەی، کە گەشەکردنێکی خێرای بەخۆوەبینیوە. ئەمە وەك هەواڵێکی تازە لێیدەڕوانرێت: هەر هەنگاوێك بە ئاڕاستەی ڕێگریی لە بڵاوبوونەوەی ئەتۆمی هەنگاوێکی پۆزەتیڤە، بەڵام ئەوەی جێگەی داخە ئەم هەوڵانە لەم دۆخەی ئێمەدا بەر لە کۆمەڵە ئاستەنگێکی بێمەبەستی فرە مەترسیین.

کارەکە بە تەواوی لە مانگی ئۆکتۆبەری 2015دا دەستیپێکرد، کاتێك دەزگا ڕاگەیاندنەکانی ئەمریکا ڕاپۆرتێکیان بڵاوکردەوە دەربارەی نزیکبوونەوەی لە کۆتایی ڕاستەقینەی گەیشتنە ڕێککەوتن. یەکەم، «دەیڤد ئەگناتیۆس» لە واشنتۆن پۆست، لەسەر بنەمای گفتوگۆکان لەگەڵ هەندێك لە گەورە لێپرسراوانی ئەمریکیدا باس لەوە دەکات، کە هەردولا بەشێوەیەکی کرداری گەیشتونەتە ڕێککەوتن سەبارەت

بە ژمارەیەك لە هەنگاو، پێویستە لەسەر پاکستان پەیڕەویانبکات بە مەبەستی دانانی سنورێك بۆ پشتبەستنی بە چەکی ئەتۆمی وەك ئامرازێك بۆ بەرپەرچدانەوە. دوای چەند رۆژێـك، «دەیڤد سانگەر» لە رۆژنامەی نیویۆرك تایمز بابەتەکانی دوپاتکردەوە. هەردوو گێڕانەوەکە ئەوەیان خستۆتەڕوو، کە رێککەوتننامەکە لە بەیاننامەیەکی هاوبەشدا رادەگەیەنرێت پاش کۆبوونەوەی داهاتو لە واشنتۆن، لەنێوان سەرۆکی ئەمریکی باراك ئۆباما و سەرۆك وەزیرانی پاکستانی نەواز شەریف.

بەڵام لە راستیدا ئەو راپۆرتە رۆژنامەوانییانە تەنها سەرەتای پرۆسەکەن، نەوەك کۆتاییەکەی. بەپێی وتەی گەورە لێپرسراوانی پاکستان - لەوانە سەرتاج عەزیز، یەکێك لە گەورەترین راوێژکارانی کاروباری دەرەوە و ئاسایشی نیشتیمانی- کاتێك ئەو راپۆرتە رۆژنامەوانییانە دەرکەوتون هیچ رێککەوتنێك لەئارادا نییە، کە کار لەسەر بەکۆتایی گەیاندنی بکرێت. پێدەچێت ویلایەتە یەکگرتوەکان دەزگا راگەیاندنەکانی بەکارهێنابێت بۆ فشار خستنەسەر حکومەتی پاکستان و ئامادەکردنی بۆئەوەی بە ئاسانییەکی زیاتر وەڵامدانەوەی هەبێت بۆ بەڵێنوەرگرتنەکانی ئەمریکا بۆ دانانی سنورێك بۆ بەرهەمهێنانی چەکی تاکتیکی و موشەکی مەودا کورت، کە دەشێت ئەم چەکەیان هەڵگرتبێت.

ئەم راپۆرتانە سەرکردایەتی سیاسی پاکستانیان روگیر کردوە. لە راستیدا لەتوانایاندا نییە دامەزراوەی بەهێزی سەربازیی وڵات قایلبکات بەسەپاندنی کۆتوبەند لەسەر بەرەوپێشبردنی ئەو جبەخانە ئەتۆمییەی کە وڵات هەیەتی. لە واقیعدا هەوڵەکانی ئەمریکا هیچ دەرئەنجامێکیان لێنەکەوتۆتەوە جگە لە فراوانکردنی کەلێنی نێوان پاکستانییەکانی پەیوەست بە پرسە ئەمنییەکان- ئەمەش ئەو دۆخەیە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی هیچ لایەك ناکات.

سەرکردە پاکستانییەکان سورن لەسەر جارێکی دیکە گواستنەوەی سەرنجەکان بۆ شکستی خێرای پەیوەندییەکانی نێوان وڵاتەکەیان و هندستان، ئەمەش بەرەنگارییەکە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دەتوانێت تێیدا یارمەتییان بدات. هەربۆیە کاتێك رەشنوسی ئەمریکایان پێگەیشت بۆ ئەو بەیاننامەیەی بڕیاربوو دوای کۆبوونەوەکەی ئۆباما و شەریف بڵاوبکرێتەوە، لەو باوەڕەدا بوون بەشێوەیەکی نزیك لە تەواوەتی فۆکسی خستۆتەسەر پرسە ئەتۆمییەکان، بڕیاردرا کە رۆژێك پێش کاتی گەشتەکەی بگاتە واشنتۆن بە مەبەستی رەزامەندی دەربڕین لەسەر گۆڕانکارییەکانی بەیاننامەکە.

لە روانگەی پاکستانەوە، وەك ئەوە لە بەیاننامەکە دەڕوانرێت وەك ئەوەی رەشنوسێکی ئامادەکراو بێت لەلایەن کۆشکی سپییەوە. پێدەچێت «نوسینگەی راوێژکاری ئاسایشی نیشتیمانی خوازیاری زیادکردنی دەستکەوتێکی ئەتۆمی دیکەیە بۆ دەستکەوتەکانی ئۆباما لەسەروبەندی دانوستانە سەرکەوتوەکان لەگەڵ ئێراندا»، بەمجۆرە عەزیز باسی لە پێشبینییەکانی خۆی کرد لە گفتوگۆیەکی تایبەتی نێوانماندا. لە روانگەی هەستکردنییەوە بەوەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا «زانیاری لەبار ناخاتە بەردەست»، عەزیز داوای دەرفەتی کرد تاوەکو چاوی بە وەزیری دەرەوەی ئەمریکا «جۆن کیری» بکەوێت، ئەگەر لەسەر بەیاننامەکە لەگەڵ بەرپرسێکی دیاریکراودا نەگەنە رێککەوتن.

گومانی تێدا نییە، کە ئەجێندای ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا چەند سود و کەڵکێکی بۆ پاکستان تێدایە. ویلایەتە یەکگرتوەکان فشاردەخاتە سەر کۆمەڵێك لە هاوردەکەرانی کەرەستە ئەتۆمییەکان بۆ دەرکردنی بەڵگەنامەیەکی سازشکردن لە بەرژەوەندیی پاکستان، وەك ئەوەی لەگەڵ پاکستاندا کردی، هەتاوەکو پاکستان بتوانێت

تەکنەلۆژیا و پارچەی یەدەگ و پێکهاتە پێویستەکان بۆ بونیادنانی وێستگەکانی وزەی ئەتۆمی بەدەستبهێنێت.

لە واقیعدا پاکستان پێویستی بە بونیادنانی نزیکەی شەش لەم وێستگانە هەیە –سەرەڕای دوو وێستگەی دیکە، کە کاریان تێدا دەکرێت لە لایەن ئەو چینییانەی نزیکن لە کاراچییەوە- بۆ چارەسەرکردنی کەمیی وزە، کە سالآنە بە (5000 مێگاوات) دەخەملێندرێت. لەگەڵ چوونی دەنگدەران بەرەو سندوقەکانی دەنگدان لە سەرەتاکانی ساڵی 2018دا، بەرەوپێشچوونی راستەقینە بە ئاڕاستەی چارەسەرکردنی قەیرانی وزە، دەشێت بە سود بگەڕێتەوە بۆ سەرکردە سیاسییەکانی پاکستان.

بەڵام لەبەرامبەردا، چاوەڕواندەکرێت سنورێك دابنێت بۆ ژمارەی چەکە ئەتۆمییە تاکتیکییەکان لە جبەخانەکەیدا و لە بەرهەمهێنان بیوەستێت. سەرەڕای ئەوەش، پێویستە لەسەر پاکستان کارکردن لە بەرەوپێشبردنی موشەکی «نصر»ی نزیکمەودا هەڵپەسێرێت، کە دەرکەوتوە توانای هەڵگرتنی چەکی ئەتۆمی بچوکە بۆ مەودای (50-75 کم).

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەو باوەڕەدا بوو گواستنەوەی گرنگیپێدانی سەرانی پاکستان بۆ دور لە پەرەپێدانی چەکی ئەتۆمی و بە ئاڕاستەی دروستکردنی وێستگەی وزە، کە لەتوانایدا بێت سنورێك دابنێت بۆ پشتبەستنی پاکستان بە چین بۆ بەدەستهێنانی تەکنەلۆژیای ئەتۆمی، هەروەها دانانی سنورێك بۆ مەترسیی هەڵگیرسانی شەڕێکی وێرانکەری گەورە لە باشوری ئاسیا، ئەمە جگە لە توندکردنەوەی هەوڵەکان بۆ پڕکردنەوەی کەلێنی وزە.

گەورە لێپرسراوانی سەربازی بۆ ماوەیەك جەختیان لەسەر ئەوەبوو، کە ریشەکانی تیرۆر لە ناوەوە بنەبڕبکرێت، لەم بوارەشدا

چەندین سەرکەوتنی گەورە بەدەستهاتوە، بەڵام ئەو چالاکییانەی لەم دواییەدا هندستان جێبەجێیکردن بۆ دروستکردنی بنکەیەك لە نزیك سنورەکانی لەگەڵ پاکستان، هۆکار بوو بۆ بەرزکردنەوەی ئاڵا سورەکان لە ئیسلام ئاباد.

بە پێی لێدوانی بەرپرسێکی پلە باڵای سەربازیی پاکستان، هندستان لە هەوڵەکانیدا بۆ سەپاندنی بیروباوەڕە سەربازییەکەی «سەرەتایەکی سارد»، کاردەکات بۆ دروستکردنی هەشت بنکە، کە بە چەکی قورس پرچەککراون. ئەم بیروباوەڕە کە دوای هێرشەکەی ساڵی 2001 بۆسەر پەرلەمانی هندستان دانراوە، پوختەکەی بریتییە لە خێرا جوڵاندنی هێزە هندییەکان بۆ گرتنی نزیکەی (300-500کم) چوارگۆشە لەخاکی پاکستان لە ئەگەری روبەڕوبوونەوەی بە هەر هێرشێکی دیکەی سەربازی، ئەم داگیرکردنەش کۆتایی نایەت هەتاوەکو پاکستان بە فەرمی دەستبەرداری خواست و داواکارییەکانی دەبێت لە کشمیر و گشت سەربازگەکانی راهێنانی تیرۆریستان هەڵدەوەشێنێتەوە، کە لەسنورەکانی کاردەکەن. وەك بەرپرسێکی سەربازیی پاکستانی باسیکردوە کە «چەکی ئەتۆمی تەکتیکی دەتوانێت رێگریبکات، کە هندستان ئەم ستراتیژییە پەیڕەوبکرێت».

لەسەر ئەم پاشخانە پێویستە لەسەر ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا درك بەوە بکات، کە هەوڵدان بۆ فشار خستنەسەر پاکستان هەتاوەکو سنورێك دابنێت بۆ تواناکانی لەبواری چەکی ئەتۆمیدا، بە دڵنیاییەوە شکستدەهێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا فشارەکانی بەردەوامە. لە ئەنجامی ئەوەشدا، پشتبەستنی پاکستان بە چین زیادیکردوە و بە سروشتی لاواز نەبووە. لە بری دانانی سنورێك بۆ هەلەکانی هەڵگیرسانی روبەڕوبوونەوەی ئەتۆمی لە باشوری ئاسیا، پلانەکەی کۆشکی سپی هیچی لێنەکەوتەوە جگە لە چاوپۆشین لە هەوڵەکان بۆ چارەسەرکردنی گرژییەکانی نێوان هندستان و پاکستان.

دواجـار راگەیاندراوەکەی ئۆباما-شەریف دوپاتکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان هندستان و پاکستان بوو، هیچ ئاماژەیەکی بۆ پرسی ئەتۆمی تێدانەبوو. ئۆباما کشمیری وەك کێشەیەکی چارەسەرنەبوو دانا، لەکاتێکدا زۆربـەی هەوڵەکان بە ئاڕاستەی بەرقەرارکردنی کاروبارەکانی باشوری ئاسیادا بوون. بە پێی عەزیز، پاکستان ڕەزامەندبووە بە راگەیەندراوی کۆتایی، بەڵام پێدەچێت ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هەستی بە هەمان ئاستی ڕەزامەندی نەکردبێت.

نوسەر: (شەهید جاوید بەرکی)، وەزیری پێشوی دارایی پاکستان و جێگری پێشوی سەرۆکی بانکی نێودەوڵەتی. لە ئێستادا سەرۆکی پەیمانگای سیاسەتە گشتییەکانە لە لاهور.

سەرچاوەی ئەم بابەتە: شبكة النبأ المعلوماتية

لینکی بابەتەکە: http://annabaa.org/arabic/strategicissues/4256

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێک نووسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگۆر	شۆڕش مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
6	ئاشنابوون بە ئالان تۆرینگ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوکرات	[illegible]		2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
10	ئاشنابوون بە ژان ژاک ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
11	ئاشنابوون بە [illegible]	مستەفا [illegible]		2014
12	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
14	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
19	[illegible] و [illegible]	[illegible]		2014
20	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار	کۆمەڵێک نووسەر		2014

23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وۆڵف	[illegible]		2014
24	ئاشنابوون بە بیرۆکەی هابەرماس	کۆمەڵەیەک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە مارکس	کۆمەڵەیەک نووسەر		2014
26	مەکۆی ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	کتێبی سەوز	عومەر ئیسی زیرەک	فازڵ حسێن عەلا وەسیم	2014
28	سەرۆکان بۆ سەرکەوتن	سەروان عەبدوڵڵا		2014
29	کەشتی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم		2014
30	بەرلینیا	کۆمەڵەیەک نووسەر	پێشەوا فەتاح	2015
31	لە فەلسەفەوە بۆ کۆمەڵ	تاهیر حسێن - فەزڵی محەمەد		2015
32	پرسیارەکانی پەیامنێری جیهانی	تاهیر حسێن (زاوار)		2015
33	گەشتێک بۆ ناو ئەقڵەکانی سەرۆک کۆمەڵە	بەرزان ئیبراهیم	ڕێکخراوی ئیسماعیل	2015
34	فەلسەفە و دەروونناسی	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
35	گۆڕینی ئاڕاستەی چارەسەری پێشتری کانی ئێراق ئیتۆکیا و ...	ماجید خەلیل		2015
36	گۆڕینی ڕژێم و شۆڕشەکانی ... ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ... سەرچاوە	سەرچاوە عەبدوڵڵا عەتاری	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە ژیرۆکی	خورشید حەسەن		2015
38	ئاشنابوون بە فەلسەفە	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە ئۆکتاین	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە ژیل دۆلۆز 1	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
46	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
47	ئاشنابوون بە ڤۆلتێر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵێک نووسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]		2015
57	ئەزموونی مارکس لە [illegible]	[illegible]	[illegible] محەمەد	2015
58	[illegible]	[illegible]	فەرهاد حەسەن	2015
59	ئاشنابوون بە فیورباخ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
61	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	فەرهاد حەسەن		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]		2015
64	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێک نووسەر		2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

67	ئاشنابوون بە هاری پۆتەر کتێبی 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
68	ئاشنابوون بە هاری پۆتەر کتێبی 3	مستەفا زەنگەنە	2015
69	ئاشنابوون بە هێرکیول	مامۆستا شەمسەدین ئەحمەد	2015
70	ئاشنابوون بە فرۆید	جەبار قەسەمە	2015
71	ئاشنابوون بە شکسپیر	ساجید خەلیل	2015
72	ئاشنابوون بە هاملێت	فیرۆز هەورامی	2015
73	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 1	کۆمەڵێک نووسەر	2015
74	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
75	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 3	کۆمەڵێک نووسەر	2015
76	ئاشنابوون بە جاک لاکان	کۆمەڵێک نووسەر	2015
77	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	کۆمەڵێک نووسەر	2015
78	ئاشنابوون بە میکاڤێلی	کۆمەڵێک نووسەر	2015
79	مارکس کێ بوو	د. مستەفا عادل / محەمەد علاوی، جەواد حەیدەری	2015
80	حركة الشعر في المجتمع الكردي	د. شکور مستەفا	2013
81	قصة	هاشم جمعة / ساجد محمود کەریم	2014
82	هەڵس و کەوتی ژیانی	شەماڵ حەسەن	2014
83	ئاشنابوون بە ژۆل ڤێرن	کۆمەڵێک نووسەر	2014

[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

105	[illegible]	[illegible]	2014
106	[illegible]	[illegible]	2014
107	[illegible]	[illegible]	2014
108	[illegible]	[illegible]	2014
109	[illegible]	[illegible]	2014
110	[illegible]	[illegible]	2014
111	[illegible]	[illegible]	2014
112	[illegible]	[illegible]	2014
113	[illegible]	[illegible]	2014
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	2014
116	[illegible]	[illegible]	2014
117	[illegible]	[illegible]	2014

2014	[illegible]	[illegible]	1118
2014	[illegible]	[illegible]	1119
2014	[illegible]	[illegible]	1120
2014	[illegible]	[illegible]	1121
2014	[illegible]	[illegible]	1122
2014	[illegible]	[illegible]	1123
2014	[illegible]	[illegible]	1124
2014	[illegible]	[illegible]	1125
2014	[illegible]	[illegible]	1126
2014	[illegible]	[illegible]	1127
2014	[illegible]	[illegible]	1128
2014	[illegible]	[illegible]	1129
2014	[illegible]	[illegible]	1130
2014	[illegible]	[illegible]	1131
2014	[illegible]	[illegible]	1132
2014	[illegible]	[illegible]	1133
2014	[illegible]	[illegible]	1134
2014	[illegible]	[illegible]	1135

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەروانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریاغەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیارمەحمود	2016
152	جیهانگیری لە روانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016